

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

Orucova İlaha Süleyman qızı

**«MÜASİR DÖVRDƏ MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFININ
DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN PRİORİTETLƏRİ»
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: **060404** **İqtisadiyyat**

İxtisaslaşma: **İqtisadiyyatın tənzimlənməsi**

Elmi rəhbər:

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)
dos. Qafarov K.S..

Magistr proqramının rəhbəri:

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)
dos. Mahmudova İ.M.

Kafedra müdiri:

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

i.e.d., prof. Əhmədov M.A.

BAKİ - 2016

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ	3-7
FƏSİL I. MÜASİR DÖVRDƏ MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFININ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ELMİ- NƏZƏRİ ƏSASLARI	8-31
1.1. Milli iqtisadiyyatın inkişafının elmi-nəzəri əsasları	8-21
1.2. Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın inkişafının dövlət tənzimlənməsi məsələləri	21-31
FƏSİL II. MÜASİR QLOBALLAŞMA VƏ QLOBAL MALİYYƏ BÖHRANI DÖVRÜNDƏ MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFININ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏHLİLİ	32-64
2.1. Müasir qloballaşma və global maliyyə böhranı şəraitində milli iqtisadiyyatın inkişafının iqtisadi təhlili	32-55
2.2. Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın strukturunun təhlili	55-64
FƏSİL III. MÜASİR DÖVRDƏ MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFININ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ	65-81
3.1. Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın inkişafı və onun rəqabət qabiliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin mühüm istiqamətləri	65-75
3.2. Qloballaşma və global maliyyə böhranı şəraitində milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası	75-81
NƏTİCƏ	82-84
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	85-88

GİRİŞ

Müasir dövrdə dünyada istehsalın miqyaslarının kəskin genişlənməsi sayəsində dövriyyəyə getdikcə daha çox maddi resursların cəlb olunması, lakin, onların həcmnin məhdudluğu və getdikcə onların daha baha başa gəlməsi texniki-texnoloji tərəqqinin təsiri altında ekoloji problemlərin kəskinləşməsi, dünyada baş verən qloballaşma proseslərinin məntiqi nəticəsi olaraq ölkələrin qarşılıqlı asılılığının güclənməsi, iqtisadi, sosial, demoqrafik, ekoloji və s. problemlərin ümumbəşəri xarakter daşmasına gətirib çıxarmışdır. Müasir dünyada tələbatların durmadan artdığı, lakin resursların məhdudluğu şəraitində hər bir iqtisadi artımın hansı amillər və məhsul vahidinə nə qədər resurs sərfi nəticəsində əldə olunması davamlı inkişafın təmin edilməsi baxımından prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan indiki və gələcək nəsillərin maraq və mənafeələrini nəzərə alaraq iqtisadi artımın keyfiyyətə yeni tipinin formalaşdırılması müasir dövrdə Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafa keçidinin təmin edilməsinin başlıca istiqamətini təşkil edir.

Bütün bu və digər amillərin təsiri altında dünyada insan-təbiət münasibətlərinin gərginləşməsi cəmiyyətin təbii bazisinə əsaslanan sosial-iqtisadi strukturunun və inkişaf amillərindən istifadənin davamlı təkrar istehsal inkişaf modelinə əsaslanan konsepsiyasının işlənib hazırlanmasını obyektiv zərurətə çevirmişdir. Belə bir şəraitdə ölkəmizdə davamlı inkişafa nail olunması onun başlıca struktur irəliləyişləri istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsini, Azərbaycanın malik olduğu resurslar balansı, istifadə edilmə dərəcəsi, elmi – texniki tərəqqinin mövcud imkanlar daxilində potensialın reallaşdırılması mümkünlüyünün dəyərləndirilməsini və bunların əsasında cari və perspektiv məqsədlərin uzlaşdırılmasına əsaslanan uzunmüddətli optimal və səmərəli strateji inkişaf strategiyasının çox variantlı konsepsiyasının işlənib hazırlanmasını tələb edir.

Bütün bunlar transformasiya şəraitində ölkəmizin mövcud reallıqları, malik olduğu resurslar balansı, onlardan istifadə dərəcəsini, elmi-texniki tərəqqinin mövcud imkanları daxilində yaxın gələcəkdə hərəkətə gətirə bilən potensialı nəzərə almaqla Milli iqtisadiyyatın dinamik, tarazlı və səmərəli inkişafının təmin edilməsi zərurəti davamlı inkişaf modelinə keçidin nəzəri əsaslarının və əməli

problemlərinin sistemli araşdırılmasını tələb edir. Azərbaycanın müstəqil dövlətə çevrilməsi, eyni vaxtda yeni iqtisadi sistemə keçməyi qarşısına məqsəd qoyması, habelə, sovet dövründə tarixən ölkəmizin əsasən ekstensiv inkişafı, təbii-mineral xammal ehtiyatlardan səmərəsiz istifadə, ölkənin iqtisadiyyatının milli maraq və mənafeələrə deyil, ümumittifaq əmək bölgüsünün tələblərinə uyğun formalaşdırıldığından, nəhayət hazırkı dövrdə təbiət-cəmiyyət münasibətlərinin qarşılıqlı əlaqələrin qeyri – qənaətbəxş olması ölkəmizdə davamlı inkişafın təmin edilməsi baxımından bu problemlərin həlli zərurəti tədqiqatın aktuallığını daha da artırır.

Azərbaycan müstəqil dövlətə çevrildikdən sonra özünün bütün yeraltı, yerüstü təbii sərvətlərinin və insan potensialının şəriksiz sahibinə çevrildi. Belə bir şəraitdə çağdaş və gələcək nəsillərin maraqları naminə ekoloji sistemin tarazlığına xələl gətirmədən ölkənin malik olduğu bütün resurslardan ətraf mühiti qorumaqla səmərəli istifadə edərək onların hər vahidi hesabına maksimum son nəticə əldə etməklə davamlı inkişafa nail olunması ölkəmizdə perspektiv üçün müəyyənləşdirilən iqtisadi strategiyanın ana xəttini təşkil etməlidir. Bu baxımdan, davamlı inkişaf milli iqtisadiyyatın elə inkişafını nəzərdə tutur ki, onun sayəsində cəmiyyətin müasir tələbatların ödəyərkən gələcək nəsillərin artan tələbatların daha yaxşı ödəmək qabiliyyətini şübhə altına almasın.

Tədqiqatın əsas məqsədi müasir dövtdə milli iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsinin dövlət mexanizmi və milli iqtisadiyyatın inkişafının dövlət tənzimlənməsinin nəzəri-metoloji və normativ-hüquqi əsaslarının, müasir vəziyyətinin sistemli təhlili və iqtisadi artım və iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərindən istifadə imkanlarının və təsirlərinin qiymətləndirilməsi əsasında dövlət ənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri və prioritetlərini müəyyənləşdirmək, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq müvafiq ümumiləşdirmələr etməklə müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasında iqtisadi fəaliyyətlərin tənzimlənməsinin dövlət mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini elmi və əməli cəhətdən əsaslandırmaq üçün müvafiq təklif və tövsiyələr irəli sürməkdən ibarətdir.

Dissertasiyada qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün nəzəri və praktiki baxımdan aşağıdakı konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Qloballaşma və qlobal maliyyə böhranı şəraitində milli iqtisadiyyatın inkişafının dövlət tənzimlənməsinin meyarları, prinsipləri, mexanizmləri və göstəricilər sistemini müəyyənləşdirmək və dəyərləndirmək;

- milli iqtisadiyyatın inkişafının dövlət tənzimlənməsinin konseptual əsasları və ona dair baxışların təkamülünü tədqiq etmək, onların müqayisəli təhlilini verməklə müvafiq qanunauyğunluqları və spesifik cəhətləri aşkara çıxarmaq;

- milli iqtisadiyyatın inkişafının dövlət tənzimlənməsinin dünya təcrübəsi və onların Azərbaycana tətbiqinin imkanları və effektivliyini təhlil etmək və qiymətləndirmək;

- Azərbaycanda iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin dövlət mexanizmi, milli iqtisadiyyatın inkişafının dövlət tənzimlənməsinin dövlət tənzimlənməsinin müasir vəziyyətinin, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin spesifik cəhətləri və mexanizmlərinin təhlil edilməsi və qiymətləndirilməsi;

- Müasir dövrdə dövlətin milli iqtisadiyyatın inkişafının dövlət tənzimlənməsinin qanunvericiliyi və normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi приоритетлярия və iqtisadi inkişafın təmin edilməsinin dövlət mexanizminin təkmilləşdirilməsinin başlıca istiqamətlərini təyin etmək;

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın *obyektini* Azərbaycanın milli iqtisadiyyatında fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri, sahələri, onun təşəkkülü və formalaşması istiqamətləri, *predmetini* isə milli iqtisadiyyatın təşəkkülü və inkişafının dövlət tənzimləməci, onun mexanizmləri, amil və şərtlərinin nəzəri və əməli problemlərinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını tarixi və məntiqi ardıcılıq gözlənilməklə klassik, neoklassik, keynsçi, monetar, liberal və digər iqtisadi məktəblərin nümayəndələrinin, habelə müasir iqtisadçı alimlərin inhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsinin formalaşması və inkişafı ilə bağlı elmi müddəaları, Azərbaycan Respublikası Prezidenti və Hökumətin sosial-iqtisadi problemlərlə və

milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması, inkişafı ilə bağlı qərarları, sərəncamları, proqramları, Milli Məclis tərəfindən qəbul olunan qanunlar, digər normativ-hüquqi aktlar, Azərbaycanın, eləcə də dünyanın aparıcı iqtisadçı alimlərinin fundamental elmi-tədqiqat əsərləri təşkil etmişdir. Tədqiqat prosesində sintez, sinergetik və sistemli paradigma nöqteyi-nəzərdən yanaşma, statistik metodlardan və s-dən geniş istifadə olunmuş, varislik və məntiqlilik prinsiplərinin tətbiqinə cəhd edilmişdir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi. milli iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsi və milli iqtisadiyyatın inkişafının tənzimlənməsi probleminə müxtəlif iqtisadi məktəblərin baxışları və Azərbaycan iqtisadiyyatının qloballaşma prosesinin təsiri altında dəyişən şəraitə, tələbata uyğun səmərəli iqtisadi inkişaf modelinin seçilməsi, onun əməli cəhətdən reallaşdırılması mexanizminin təyini, sistem dəyişikliklərinin reallaşdırılmasında milli iqtisadiyyatın inkişafının dövlət tənzimlənməsinin təkamülü, həyata keçirilən iqtisadi siyasətinin pozitiv və neqativ cəhətlərinin nəzəri-praktiki baxımdan təhlili, ümumi qanunauyğunluqları və ölkəmizin milli reallıqlarından irəli gələn xüsusiyyətlərin aşkara çıxarılması, dəyərləndirilməsi, müasir dövrdə bu sahədə həyata keçirilən iqtisadi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini, prioritetlərini müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir.

Qeyd olunanlarla bağlı müəllifin gəldiyi elmi yeniliklərə aşağıdakılar aid edilə bilər:

– milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsində dövlətin rolu və həyata keçirdiyi tədbirlər dəyərləndirilmiş, müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın inkişafının dövlət tənzimlənməsinin qanunvericiliyinin normativ-şərtlər bazasının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar nəzəri-metodoloji əsaslar müəyyənləşdirilməklə müvafiq təkliflər verilmişdir;

– Respublikamızın konkret materialları əsasında qloballaşma şəraitində iqtisadi inkişafın dinamikasını müəyyən edən obyektiv və subyektiv amillər

sistemli təhlil edilmiş və bu proseslərin xarakterinə son illərdə tətbiq olunan dövlət müdaxiləsinin forma, miqyas və hədlərinin müsbət və mənfi cəhətləri araşdırılaraq dəyərləndirilmişdir;

- müasir qloballaşma və global maliyyə böhranı şəraitində milli iqtisadiyyatın strukturunun təhlili aparılmış iqtisadi siyasətin reallaşması üçün dövlət tənzimlənməsinin effektivliyinin artırılmasının başlıca istiqamətləri beynəlxalq təcrübə əsasında nəzərdən keçirilməklə aşkarlanmış və təkliflər hazırlanmışdır;

- qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafın təmin edilməsində dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflər və tövsiyələr irəli sürülmüşdür;

- Azərbaycanın global dünya iqtisadiyyatına qovuşmasında dövlətin iqtisadi qanunvericiliyi və normativ hüquqi bazasının mövcud problemləri göstərilməklə onların təkmilləşdirilməsi yolları və prioritetləri müəyyən edilmişdir;

- müasir dövrdə Azərbaycanın yeni davamlı inkişaf mərhələsinə daxil olduğu dövrdə effektiv iqtisadi mühitin təmin edilməsinin dövlət mexanizminin təkmilləşdirilməsinin başlıca istiqamətləri, müdaxiləsinin optimal hədlərinin elmi-nəzəri və əməli-praktiki cəhətdən əsaslandırılmasına cəhd edilmiş, müvafiq təkliflər və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın mənbələri və informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat və Sənaye , Малиййя Nazirliklərinin, Милли Банкын ümumiləşmiş рясми illik məcmuə və hesabatları, həmçinin Elmi-tədqiqat institutlarının tədqiqat işlərinin nəticələri, təklif və tövsiyələri təşkil edir.

Dissertasiyanın həcmi və strukturu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşin ümumi həcmi 88 səhifədən ibarətdir.

I FƏSİL

MÜASİR DÖVRDƏ MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFININ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ELMİ-NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Milli iqtisadiyyatın inkişafının elmi-nəzəri əsasları.

Müasir dövrdə dünyada istehsalın miqyaslarının kəskin genişlənməsi sayəsində dövriyyəyə getdikcə daha çox maddi resursların cəlb olunması, lakin, onların həcmnin məhdudluğu və getdikcə onların daha baha başa gəlməsi texniki-texnoloji tərəqqinin təsiri altında ekoloji problemlərin kəskinləşməsi, dünyada baş verən qloballaşma proseslərinin məntiqi nəticəsi olaraq ölkələrin qarşılıqlı asılılığının güclənməsi, iqtisadi, sosial, demoqrafik, ekoloji və s. problemlərin ümumbəşəri xarakter daşmasına gətirib çıxarmışdır.

Bütün bu və digər amillərin təsiri altında dünyada insan-təbiət münasibətlərinin gərginləşməsi cəmiyyətin təbii bazisinə əsaslanan sosial-iqtisadi strukturunun və inkişaf amillərindən istifadənin davamlı təkrar istehsal inkişaf modelinə əsaslanan konsepsiyasının işlənib hazırlanmasını obyektiv zərurətə çevirmişdir. Belə bir şəraitdə ölkəmizdə davamlı inkişafa nail olunması onun başlıca struktur irəliləyişləri istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsini, Azərbaycanın malik olduğu resurslar balansı, istifadə edilmə dərəcəsi, elmi – texniki tərəqqinin mövcud imkanlar daxilində potensialın reallaşdırılması mümkünlüyünün dəyərləndirilməsini və bunların əsasında cari və perspektiv məqsədlərin uzlaşdırılmasına əsaslanan uzunmüddətli optimal və səmərəli strateji inkişaf strategiyasının çox variantlı konsepsiyasının işlənib hazırlanmasını tələb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, davamlı inkişaf konsepsiyası ilk dəfə olaraq bəşəri bir problem kimi XX əsrin ikinci yarısında irəli sürülmüşdür. Bu konsepsiya formalaşmasına tələbat hər şeydən əvvəl cəmiyyətdə iqtisadi və sosial tərəqqinin ətraf mühitinin qorunması və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə və idarə olunmasının balanslaşdırılmış şəkildə aparılması zərurətindən irəli gəlmişdir.

Bu problemin əhəmiyyətini nəzərə alaraq BMT və YUNESKO davamlı inkişafa keçidi XXI əsrin prioriteti kimi irəli sürmüş, 2005-2014-cü illəri isə davamlı inkişafın tədqiqi və tədrisi onilliyi elan etmişdir.

Transformasiya şəraitində Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafı yoluna keçidini təmin etmək üçün zəruri ilkin şərtlərin yaradılmasında müasir qloballaşma proseslərinin nəzəri cəhətdən düzgün dərk edilməsi, onun əməli baxımdan reallaşdırılması imkanlarının obyektiv qiymətləndirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, Milli iqtisadiyyatın inkişaf xarakterinə qloballaşma proseslərinin pozitiv və neqativ təsirini düzgün qiymətləndirmədən ölkənin Milli rəqabət üstünlüklərini, iqtisadi səmərəliliyini və təhlükəsizliyini strateji baxımdan dəyərləndirmək və onun davamlı inkişafa keçidini əməli cəhətdən reallaşdırmaq çox çətinidir. Məlumdur ki, qloballaşma Milli iqtisadiyyatların inkişaf xarakterinə təsiri müxtəlif səpkilərdən nəzərdən keçirilə bilər. Belə ki, Milli rəqabət üstünlükləri qloballaşma baxımından iqtisadi, siyasi – hüquqi, elmi – texniki, sosial – mədəni, etnodemoqrafik və ekoloji səpkidən araşdırıla bilər. Onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, keçid şəraitində iqtisadi proseslərin liberallaşdırılması nəticəsində iqtisadi sahədə dünya iqtisadiyyatının strukturunda əvvəllər müşahidə olunmayan yeni keyfiyyət dəyişiklikləri baş verir. Məsələn, maliyyə qloballaşması və global transmilli şirkətlərin təşəkkülü kapitalın hökmranlığı istehsalın artımını üstələyir, dünya ticarətinin intensivləşməsi ilə yanaşı onun paralel olaraq regionlaşması güclənir, iqtisadi artıma nisbətən informasiya axını daha sürətlə artır, global oliqopoliyaların iqtisadi inkişafa təsiri güclənir, Milli dövlət hakimiyyəti üzərində global iqtisadi, siyasi amillərin rolu artır. Beləliklə, qloballaşma Milli iqtisadi sistemin fəaliyyət xarakterinə, onun özəyini təşkil edən rəqabət üstünlüklərinin əsaslarına daha güclü təsir göstərir. Təhlil göstərir ki, bu proses əsasən aşağıdakı istiqamətlərdə baş verir. Birincisi, qloballaşmanın təsiri altında Milli rəqabət üstünlükləri beynəlxalq meyarların təsirinə güclü məruz qalır. İkincisi, liberal prinsiplərlə himayədar siyasət arasında ziddiyyətli proseslər baş verir. Belə ki, bir tərəfdən ölkə Milli iqtisadi təhlükəsizlik prinsiplərini gözləməli (daxili bazarı və Milli istehsalı qorumaq) digər tərəfdən liberal prinsiplər əsasında

dünya iqtisadiyyatına qovuşur. Bu baxımdan perspektivdə səmərəli fəaliyyət göstərən Milli iqtisadiyyatın formalaşmasında qeyd olunan prinsiplərin optimal tətbiqi hədlərinin gözlənilməsi müstəsna əhəmiyyətə malikdir. İnkişaf etmiş ölkələrin tarixi təcrübəsi göstərir ki, qloballaşma Milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi, səmərəliliyi, iqtisadi təzlükəsizliyi və nəhayət onların effektiv qarşılıqlı əlaqə və asılılığının təmin edilməsi son nəticədə Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsinin zəruri şərtidir. Bütün bunlar öz növbəsində mövcud reallıqları nəzərə alaraq Milli iqtisadi inkişafın optimal inkişaf strategiyasının seçilməsini tələb edir. Bu zaman işlənib hazırlanan strateji proqramların reallaşması imkanları müəyyənləşdirilməli, ən başlıcası isə onlar çevik olmaqla davamlı inkişafı təmin etmək üçün vaxtaşırı yeniləşməli və korreksiya edilməlidir. Bu zaman qarşıda duran ən vacib problemlərdən biri də Milli iqtisadiyyatın daxili və xarici bölmələrinin optimal əlaqəsinin təmin edilməsi, başqa sözlə onun açıqlığının optimal həddinin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunlar bizə belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, bu vəzifələri uğurla həyata keçirmək üçün birincisi respublikamızda Milli iqtisadiyyatın resurs potensialı indiki və gələcək nəsillərin maraqları nəzərə alınmaqla səmərəli istifadə olunmalı, ikincisi, resurslara əsaslanan iqtisadi inkişaf modelindən tədricən texnoloji cəhətdən rəqabət qabiliyyəti inkişafa, başqa sözlə innovasiyalı davamlı inkişaf modelinə keçid üçün zəruri iqtisadi, texniki – texnoloji, jfffffftəşkilatı potensialı formalaşdırmaq lazımdır. Nəhayət, bu problemlərin əməli cəhətdən səmərəli reallaşdırması üçün hər şeydən əvvəl davamlı inkişafın Milli strategiyasının formalaşdırılmasını tələb edir. Bu isə öz növbəsində davamlı inkişaf anlayışının mahiyyətinin, ona keçidin obyektiv zərurətə çevirən amil və şərtlərin milli reallıqlar və dünya təcrübəsi prizmasından dəyərləndirilməsini bu prosesin formalaşmasının qanunauyğunluqları və xüsusiyyətlərinin nəzəri və əməli problemlərinin sistemli tədqiqini tələb edir.

Məlumdur ki, iqtisadi artımın dinamikliyinin və davamlılığının, tarazlılığının təmin edilməsi başqa sözlə istehsalla – istehlak, məcmu tələblə təklif arasında mütənasibliyin gözlənilməsi ilə birbaşa bağlıdır. Doğrudur, bazar iqtisadiyyatı

şəraitində Milli iqtisadiyyatın tarazlı inkişafı iqtisadi konyukturadan asılı olaraq vaxtaşırı dəyişir. Belə ki, müəyyən dövrdən sonra Milli iqtisadiyyatın yüksəlişi durğunluq və böhran halları ilə müşahidə oluna bilər. İqtisadi dinamikanın bir tsiklik halı Milli iqtisadiyyatın bir makroiqtisadi tarazlığından başqa, bir iqtisadi tsiklik vəziyyətinə doğru hərəkət forması ilə əvəz oluna bilər.

Məlumdur ki, əksər böhranların baş verməsi hər şeydən əvvəl məcmu tələb və təklifin pozulması, səhv pul – kredit siyasəti yeridilməsindən, ümumən sosial – iqtisadi proseslərin idarə olunması və tənzimlənməsində dövlət və bazar mexanizminin həddlərinin və təsir vasitələrinin düzgün müəyyənəşdirilməsindən irəli gəlmişdir. Bunlarla yanaşı, ayrı – ayrı iqtisadi məktəblər, qısa və orta müddətli iqtisadi tsikl tərəddüdlərini səbəblərini xeyli fərqli izah edirlər.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, bazar iqtisadiyyatının tsiklik inkişafı hər şeydən əvvəl onun özünə xas daxili amillərin hərəkəti ilə müəyyənəşir. Məlum olduğu kimi, A. Smit vaxtı ilə qeyd etdiyi kimi «görünməz əl» kortəbii olaraq makroiqtisadi tarazlığı tənzimləyir. Eyni zamanda o da məlumdur ki, sahibkarların daha çox gəlir əldə etmək arxasınca qaçması sayəsində bazarın məcmu təklifi ona olan tələbi üstələyir. Odur ki, əksər iqtisadçılar belə hesab edirlər ki, istehsal artıqlığının yaranması fərqli şərt və amillərlə müəyyən olunsun da, son nəticədə məcmu təkliflə məcmu tələb arasındakı tarazlığın pozulmasından irəli gəlir. Hələ vaxtı ilə qısa və orta müddətli tsiklik tərəddüdlər nəzəriyyəsinin banisi İsveç alimi Cak Sismolli (1773 - 1832) belə hesab edirdi ki, iqtisadi böhranların yaranmasının ilkin şərti odur ki, gəlirin daha çox hissəsi yığılır və nisbətən çox az hissəsi istehlak məhsullarının alınmasına sərf olunur və bunun da nəticəsində istehsalla satış arasındakı tarazlıq pozulur. Vəziyyətindən çıxış yolu kimi o belə hesab edirdi ki, Milli gəliri yenidən bərabər bölmək lazımdır. Orta tsiklik nəzəriyyəsinin inkişafında müstəsna rol Karl Marksa məxsusdur. Marks belə hesab edirdi ki, tsiklik inkişafın mümkünlüyü hələ sadə əmtəə istehsalı şəraitində yaranmışdır. Bu imkan kapitalist əmtəə istehsalı şəraitində tam reallığa çevrilir. Bu prosesin kapitalist istehsalı şəraitində obyektiv bir proses olduğunu o istehsalın ictimai mənimsəmənin isə xüsusi xarakterdə olması ilə izah edirdi. Bununla yanaşı Marks

belə hesab edirdi ki, vaxtaşırı böhranların baş verməsinin maddi əsasını müəyyən vaxtdan bir əsas kapitalın aşınması və sıradan çıxması ilə bağlıdır. «Böyük durğunluq» illərində və onun ərəfəsində iqtisadi böhranların baş vermə səbəblərini tədqiq edərkən C.M.Keyns belə qənaətə gəlir ki, iqtisadi tərəddüdlərin baş verməsinin əsas səbəbi faiz dərəcəsi və gözlənilən mənfəət normasının təsiri altında investisiya xərclərinin qeyri – sabitliyi təşkil edir. Müəyyən mənada bu nəzəriyyəni daha da inkişaf etdirən Elvin Hansen (1887 - 1976) iqtisadi tənəzzül və yüksəlişlərin səbəbini əsaslı vəsait qoyuluşunun xarakterində görürdü.

Rus alimi N.D.Kondratyev «Böyük tsikllərin konyukturası» nəzəriyyəsi əsərində belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, uzun müddətə iqtisadi tarazlığın pozulması və bərpasının əsasında «Tsiklik inkişafa uyğun olaraq əsas kapitalın yığılı, onun yerləşdirilməsi və məhsuldar qüvvələrin yenidən bölgüsü durur». Təhlil eyni zamanda onu da göstərirdi ki, hər bir yüksələn dalğanın əsasında texniki tərəqqidən əsaslı dəyişiklikləri durur.

Klassik təlimə görə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi hər şeydən əvvəl iqtisadi resurslarla müəyyənləşir. O da məlumdur ki, XX əsrdə artıq sahibkarlıq və innovasiya iqtisadi inkişafın həlledici amilinə çevrilmişdi. Belə ki, elmi – texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin istehsalat geniş tətbiqi əmək məhsuldarlığını yüksəltmək, fondverimini artırmaq, material tutumunu aşağı salmaqla resursların hər vahidindən daha çox nəticə əldə etməyə imkan verirdi. Bunlarla yanaşı XX əsrin sonunda dünyada qloballaşma proseslər sayəsində texniki – texnoloji nailiyyətlərin inkişaf etmiş ölkələrdən tədricən bu prosesə yeni qovuşan inkişaf etməkdə olan ölkələrə keçməsi dünya miqyasında iqtisadi artımın sürətlənməsinə gətirib çıxardı.

Azərbaycan müstəqil dövlətə çevrildikdən sonra dünyada baş verən qloballaşma proseslərinə fəal qoşulması iqtisadi inkişafının artım amillərinin nisbətində və səviyyəsinə güclü təsir göstərmişdir. Belə bir şəraitdə iqtisadi nəzəriyyədə yeni bir (modeli doqonəöşeqo razvitie) inkişafa çatmaq modeli formalaşır. Ölkənin sosial – iqtisadi inkişafının inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsində geri qalmasını aradan qaldırmaq məqsədini qarşıya qoyan iqtisadi strategiya iqtisadi ədəbiyyatda haqlayıcı inkişaf modeli adlandırılır.

Tarixən haqlayıcı inkişafın iki əsas modeli məlumdur. Birincisi, idxalı əvəzləyən, ikincisi – ixraca istiqamətlənən inkişaf yolu.

Təcrübə göstərir ki, transformasiya dövründə idxala istiqamətlənən liberal lakin mümkün qədər effektiv tənzimləmə inkişaf modelinə keçid daha məqsədə uyğun sayılır. Çünki, qloballaşma şəraitində xarici – iqtisadi əlaqələrin və resursların hərəkətinin liberallaşması şəraitində Milli iqtisadiyyatın yüksək rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi müvafiq sferalarda texniki tərəqqinin innovasiyası əsasında tətbiqini və iqtisadi mexanizmlərin bu məqsədə istiqamətlənməsini tələb edir.

Son illərin təcrübəsi onu da göstərir ki, yeni formalaşan və haqlayıcı modeli əsasında fəaliyyət göstərən bəzi ölkələr inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən müəyyən üstünlüklərə malikdir. Misal üçün, ilkin mərhələdə Azərbaycanda təbii resursların kifayət qədər olması, ucuz işçi qüvvəsinin mövcudluğu, yeni sistemə keçid şəraitində iqtisadi münasibətlər sisteminin xarakteri əvvəlcədən daha yüksək innovasiya prinsipləri əsasında iqtisadiyyatı qurmağa imkan verir. Lakin o da məlumdur ki, iqtisadi artımın hansı amillər hesabına əldə edilməsi cəmiyyət üçün ən vacib və zəruri şərtlərdəndir. Çünki, ekstensiv inkişaf cəmiyyətin uzun müddətə davamlı inkişafını təmin edə bilməz. Odur ki, müasir iqtisadi ədəbiyyatda elə iqtisadi artım effektiv hesab olunur ki, o əsasən intensiv amillər hesabına əldə olunsun. Başqa sözlə, bu cür iqtisadiyyatlarda təbii, kapital, əmək və maliyyə resurslarının hər vahidindən daha çox son nəticə əldə olunur. Ona görə də bu gün Milli iqtisadiyyat səviyyəsində qəbul olunan proqramlar, layihələr işlənib hazırlanarkən ölkədə istehsal amillərinin balansının kəmiyyətə müəyyənləşdirilməsi və keyfiyyətə dəyərləndirilməsi çox lazımdır. Çünki, təcrübə göstərir ki, hər hansı bir sahədə istehsal amillərinin tətbiqinin artması adətən onun digər sahələrdə azalması ilə müşahidə olunur.

Məlumdur ki, təkrar istehsal prosesində ayrı – ayrı sahələr arasında onun fazalarına uyğun olaraq sıx əlaqələr formalaşır. Doğrudur, transformasiya şəraitində respublikamızda bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlı onlar arasında ənənəvi əlaqələr qırılmış və yaxud çox zəifləmişdi. Son illərdə ölkəmizdə Milli

iqtisadiyyatın inkişaf xarakteri bir çox hallarda beynəlxalq təkrar istehsalda baş verən proseslərə uyğun gəlsə də, lakin o daha çox onun müəyyən fazalarını, xüsusən mübadilə, ticarət sferasını əhatə edir. Aydınır ki, bu da Azərbaycanda real sektorun inkişafı əsasında davamlı və səmərəli təkrar istehsal prosesinin formalaşmasına neqativ təsir göstərir. Bu baxımdan, respublikamızda davamlı inkişafın təmin edilməsi imkanları həlledici dərəcədə təkrar istehsalın bazar mexanizminin formalaşması dərəcəsindən çox asılı olacaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu prosesin daxili hərəkətverici mexanizmini öyrənmədən, dəyərləndirmədən, onun təmin edilməsinin dövlət və bazar mexanizminin optimal həddlərini müəyyənləşdirmədən əməli əhəmiyyət kəsb edən və gələcəyə istiqamətlənmiş qərarlar və tədbirlər sistemini reallaşdırmaq mümkün deyildir.

Uzun illər ərzində xüsusən, sovet iqtisadi elmində belə bir müddəa hökmran xarakter daşıyırdı ki, bütün hallarda iqtisadi artımın təmin edilməsi sosial – iqtisadi proseslərin fəaliyyətinin zəruri bir şərtidir. Doğrudur, biz onu da yaxşı başa düşürük ki, Milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafının zəruri və ilkin şərti sabit və dinamik iqtisadi artımın təmin edilməsidir. Lakin bu zaman, «Ekonomiks» belə bir fundamental aksioması nəzərdən qaçırılır ki, cəmiyyətdə «resurslar məhduddur, tələbatlar hədudsuzdur».

Məlum olduğu kimi, klassik siyasi iqtisadın nümayəndələri belə hesab edirdilər ki, bazar sistemi həm Milli iqtisadiyyatın inkişafın, eləcə də onun innovasiyalı artımını stimullaşdırmaq qabiliyyətinə malikdir. Bununla belə, T.Maltus, D.Rikardo və Smit kimi klassiklər belə hesab edirlər ki, uzun müddətdə iqtisadi artımın təmin edilməsi imkanlarına pessimist yanaşırdılar. Onlar öz müddəalarını yüksək keyfiyyətli əkin sahələrinin məhdudluğu, kənd təsərrüfatı məhsullarının gəlirliliyinin azalması ilə əsaslandırmağa çalışırdılar. Maltusa görə yararlı torpağın əldə olunmuş faydalılığı o deməkdir ki, əhalinin sayının artdığı və kənd təsərrüfatının gəlirliliyinin azalması adambaşına düşən ərzaq məhsullarının istehlakının aşağı düşməsinə gətiri çıxaracaqdır. Eyni zamanda ərzağın çatışmamazlığı əhalinin sayının azalmasına gətirib çıxara bilər. Daha sonra, o təhlildən belə nəticəyə gəlir ki, əhali dünya miqyasında həndəsi silsilə ilə ərzaq

resursları isə ədədi silsilə ilə artır. Bununla da o əslində gələcəkdə davamlı inkişafın imkanlarının məhdudlaşacağına işarə edirdi. T.Maltusdan fərqli olaraq Rikkardo iqtisadi modelində kənd təsərrüfatında gəlirlərin azalması ancaq torpağın məhdudluğu ilə deyil, daha çox getdikcə onun keyfiyyətinin pisləşməsi ilə izah olunur. Onun fikrincə bu neqativ proseslərin qarşısını almaq üçün kənd təsərrüfatına elmi – texniki tərəqqinin nailiyyətlərini tətbiq etməklə torpaq sahələrinin hər vahidindən daha çox gəlir götürmək olar ki, bu da son nəticədə gəlirlərin azalmasının qarşısını alar. Digər tərəfdən kənd təsərrüfatına kapital qoyuluşlarının artması burada çalışanların əmək haqqının artırmaqla sonradan gəlirləri azaldan amil kimi fəaliyyət göstərə bilər. Yuxarıda qeyd olunan iqtisadçılardan fərqli olaraq D.S.Mill belə hesab edirdi ki, texniki tərəqqi nəinki insanların maddi, eləcə də, təhsil, estetik və digər tələbatlarını ödəməyə imkan verir. Karl Marksa görə isə təbii resursların hədsiz istismarı kapitalizmin qeyri sabitliyini şərtləndirən amil olmaqla, o, izafi dəyər qanununun fəaliyyət sahəsində daha da güclənir. məşhur iqtisadçı A.Piqu belə hesab edirdi ki, təbiətlə iqtisadi inkişafın təmin edilməsində dövlət müstəsna rol oynamalıdır. Bunlarla yanaşı, təbiətlə cəmiyyətin inkişafının qarşılıqlı əlaqəsinə dair Robert Kousun fikirləri diqqəti daha çox cəlb edir. Onun fikrincə təbii resurlardan istifadə sahəsində mövcud olan problemlərin əsasında cəmiyyətdə təbii resurslara və ekoloji tarazlığın təmin edilməsi ilə bağlı dəqiq müəyyənləşdirilmiş mülkiyyət hüququnun olmaması durur. Bu baxımdan o belə hesab edirdi ki, ətraf mühitin optimallığı bazar münasibətləri əsasında həyata keçirilməli, dövlət isə bu prosesin reallaşdırılmasına nəzarət etməlidir. Uzun illərin təcrübəsi göstərir ki, hətta inkişaf etmiş ölkələrdə belə bu müddəaları əməli cəhətdən reallaşdırmaq əslində mümkün olmur.

XX əsrin sonlarında inkişaf etmiş ölkələrdə baş verən vaxtaşırı iqtisadi böhranlar iqtisadçılar və siyasətçiləri mövcud iqtisadi sistemlərin əsas prioritetlərinin və istiqamətlərinin yenidən nəzərdən keçirməsini obyektiv zərurətə çevirdi.

Belə ki, 80 – ci illərdə iqtisadi artıma dair iqtisadi fikrin neoklassik bir nəzəriyyəsi formalaşmağa başladı. İqtisadiyyatın açıqlığına, azad bazarın inkişafına, özəlləşməyə əsaslanan bu modeldə iqtisadiyyatda olan bütün uğursuzluqları dövlətin iqtisadiyyata fəal müdaxiləsi ilə izah etməyə çalışırdılar. 1990 – cı illərdə bir sıra institusional və neoklassik iqtisadçılar yeni bir artım nəzəriyyəsini formalaşdırmağa başladılar. Onlar izah etməyə çalışırdılar ki, digərləri isə ölkələr uğurla inkişaf edir, nəyə görə bəziləri staqnasiya vəziyyətində qalırlar. Habelə, onlar belə hesab edirdilər ki, azad bazar şəraitində dövlət inkişaf prosesində çox mühüm rol oynamalıdır.

İqtisadi artıma belə yanaşma əslində iqtisadiyyatın davamlı inkişafın prinsiplərinə uyğun idi.

Sosial – iqtisadi inkişafın prinsipə bu yeni modelin də əslində iqtisadi artımın sənaye tipini əvəz etməklə iqtisadi artıma sərt təbii resurs və ekoloji məhdudiyyətlərin qoyulması zəruriyyəti sürürdü. Bununla yanaşı, qeyd olunan model bilavasitə davamlı insan inkişafı, sosial ədalət və nəsillərin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsini əsas götürdü. Başqa sözlə, davamlı inkişaf elə inkişafı nəzərdə tutur ki, bu günki insanların həyat səviyyəsi yüksəldilərkən gələcək nəsillərin maraqlarının daha yaxşı reallaşdırılmasına xələl gətirməsin.

Davamlı inkişaf konsepsiyasının əsasını belə bir sivil yanaşma təşkil edir ki, sosial – iqtisadi sistemlərin və inkişaf modellərinin xarakterindən asılı olmayaraq elə bir inkişafı təmin etmək lazımdır ki, elmi – texniki tərəqqinin tətbiqi və inkişafı genişləndikcə bütün səviyyələrdə insanların davamlı yaşayış prinsipləri gözlənilsin və ətraf mühitin tarazlığı pozulmasın.

Təhlil göstərir ki, təcrübədə iqtisadi inkişaf konsepsiyasının təkamül prosesində iki yanaşma xüsilə seçilir. Birinci yanaşma zamanı davamlı inkişafın özünün mahiyyətini, onun dinamikasını, davamlı inkişafın müəyyən edilməsinin meyarlarını və davamlı inkişafın səviyyəsini xarakterizə etmək üçün istifadə olunan göstəricilərin təkmilləşdirilməsini özündə birləşdirir. İkincisi, iqtisadiyyatın davamlı inkişaf konsepsiyasının təkamül inkişafı özünə daha çox inkişafın idarə olunmasının forma və metodlarının təkmilləşdirilməsi problemlərini daxil edir.

Müasir dövrdə bir çox ölkələrdə davamlı inkişaf tipinə keçidin zəruriyyəti əhali artıqlığı və təbii resursların çatışmamazlığı ilə şərtlənmişdir. Bununla belə, bir çox ölkələrdə davamlı inkişafa keçid zərurəti isə daha çox ətraf mühitin kəskin pisləşməsindən irəli gəlmişdir.

Davamlı inkişafa keçid zərurəti ilk dəfə olaraq beynəlxalq miqyasda Stokholm Sammitində (1972 – ci il) tsiklik dalğası ilə yanaşı onun yeni bir istiqaməti müəyyənləşdirildi. Bütün bu neqativ prosesləri nəzərə alaraq, Roma klubuna daxil olan tədqiqatçılar bərpa olunmayan resursların (mineral – yanacaq resursları) məhdudluğunu və ətraf mühitə neqativ təsirini azaltmaq məqsədilə istehsalatda yeni texnika və texnologiyaları geniş tətbiq etməklə, onların aradan qaldırılmasını və yaxud zəiflədilməsini irəli sürürdü.

«Roma klubunda» Medoyz həyat yoldaşı ilə birgə «artımın hədləri» (1972) konsepsiyaların işləyib hazırladılar. Dünyada artımın dinamikası (1974) həmin məruzələrdə modelləşmə nəticəsində belə qənaətə gəlinir ki, müasir iqtisadi, siyasi – sənaye üsulları resursların istehlakı siyasəti o vaxta kimi qeyri – müəyyən olacaqdır ki, artıma hər hansı bir hədd qoyulmamışdır. Yoxsa, sonra dünyada nəticələrinin proqnozlaşdırılması çətin olan fəlakət baş verə bilər.

Roma klubunun İkinci məruzəsi «İnsanlıq yol ayrıcında» adlanır. Bu məruzədə müəlliflər belə qənaətə gəlirlər ki, elmi – texniki tərəqqinin müasir imkanları şəraitində dünyanın kor – təbii inkişafı onun məhvinə gətirib çıxara bilər.

Üçüncü məruzənin müəllifi «Beynəlxalq qaydaların yenidən qurulması» adlı iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin əsas nümayəndələrindən olan holland iqtisadçısı Yan Tinberqen olmuşdur. O, əsas diqqəti qlobal və lokal məqsədlərin üzərinə yönəltmişdir.

Dördüncü məruzə «Qlobal cəmiyyətlər üçün məqsədlər» maddi və mənəvi dəyərlərin ödənilməsinin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır.

Ümumən, bu məruzələr iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin səmərəliliyinin artırılması və ənənəvi funksiyalarının zəiflədilməsi üzərində qurulmuşdur. Bu baxımdan Roma klubuna daxil olan tədqiqatçıların məruzələri bu gün davamlı inkişaf anlayışının başa düşülməsində və onun təmin edilməsi ilə bağlı Milli

konsepsiyaların formalamasında müstəsna rol oynamışdır. Həmin məruzələrdən belə bir ümumi nəticə çıxarılmışdır ki, iqtisadi staqnasiya təbii fəlakətdən yaxşıdır. Bu məruzələrin başlıca qüsuru ondan ibarətdir ki, onlar iqtisadi inkişafı təmin edən amilləri müəyyənləşdirərkən elmi-texniki tərəqqinin inkişaf imkanlarını (yeni enerji növlərinin meydana gəlməsini, biotexnologiyanı və s.) dövlət tənzimlənməsinin rolunu nəzərə almırdılar. Onlardan fərqli olaraq M.Mesaroviç və E.Pestelya qeyd olunan məruzələrdən fərqli olaraq planetin ayrı-ayrı regionlarından resurs və iqtisadi artım sahəsində vəziyyətin fərqli olduğunu əsaslandırmağa çalışmışlar. Müəlliflər dünya iqtisadiyyatının dinamik tarazlığını təmin etmək üçün iqtisadi artımın məcburi məhdudlaşdırılmasını və dünyanın inkişaf etmiş bölgələrində texniki tərəqqinin sürətləndirilməsini zəruri hesab edirdilər.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq ölkəmizin malik olduğu zəngin təbii resurslar, intellektual potensial Azərbaycanın qloballaşma proseslərində fəal iştirakı bu illərdə bütün istiqamətlər üzrə yaradılmış potensial davamlı insan inkişafı konsepsiyasını işləyib hazırlamağa və reallaşdırmağa imkan verir. Professor Q.Manafov bu prosesləri çox düzgün qiymətləndirərək yazır: «Azərbaycanın Milli iqtisadi inkişaf modeli təkcə bu gün deyil, gələcək dövrdə də ölkə qarşısında dayanan sosial – iqtisadi vəzifələrin yerinə yetirilməsi – iqtisadiyyatın dayanaqlı inkişafının və yüksək artım templərinin qorunub saxlanması, sənayenin strukturunun təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması, qeyri – neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi, regionların kompleks və yüksək inkişaf səviyyəsinin təmin edilməsi, iqtisadi inkişafın innovasiya xarakterinin gücləndirilməsi, əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsi və yoxsulluğun azaldılması kursunun davam etdirilməsi və s. üçün möhkəm təməl yaradır».

Təcrübə göstərdi ki, davamlı inkişafın tədqiqinə ənənəvi – metodoloji yanaşmalar bir çox hallarda lazımi effekti vermir. Digər tərəfdən təcrübə onu da göstərdi ki, bir çox hallarda ekoloji problemlərin meydana gəlməsi daha çox bazarın təkmil olmaması və əraf mühitlə bağlı mülkiyyət hüququnun tənzimlənməsinin qeyri – təkmilliyindən irəli gəlmişdir. Çünki ətraf mühitdən

istifadə ilə bağlı səmərəli institusional baza formalaşdırmadan ondan səmərəli istifadəni təmin etmək çətin olur. Belə ki, bu gün dövlət, birlik, firma, qeyri – hökumət təşkilatları və s. ayrı – ayrı iqtisadçılar tərəfindən davamlı inkişaf anlayışı fərqli başa düşülür və o haqda çoxlu sayda yanaşmalar mövcuddur. Bu problemin əhəmiyyətini nəzərə alaraq XX əsrin 90 – cı illərindən sonra bir çox ölkələrdə davamlı inkişaf konsepsiyası qəbul edilmişdir. Onların dəyərləndirilməsi Azərbaycanda davamlı inkişaf konsepsiyasının formalaşdırılmasını və reallaşdırılmasında əhəmiyyətli ola bilər. Bu gün dünyanın 100 – dən çox ölkəsində davamlı inkişafa dair dövlət səviyyəsində komissiyalar fəaliyyət göstərir. (Məsələn, ABŞ – da prezident yanında) və davamlı inkişafa keçid üçün milli proqramları işlənib hazırlanmışdır. 1996 – cı ildə Rusiya Federasiyasında qəbul edilmiş davamlı inkişaf konsepsiyasında göstərilir ki, davamlı inkişaf «Stabil sosial – iqtisadi inkişaf» olmaqla onun öz təbii əsasını daşıyır. İnsanların həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi, biosferanın təsərrüfat tutumu həddlərində təmin olunmalı, bu həddin aşılması ətraf mühitin tənzimlənmə mexanizminin təbii bioloji mexanizmini daşıyır ki, bu da son nəticədə global dəyişikliklərə gətirib çıxarır. Rusiya Federasiyasında qəbul olunmuş davamlı inkişaf strategiyasının xarakterik cəhəti ondan ibarətdir ki, burada davamlı inkişafa balanslı keçid prioritet bir vəzifə kimi irəli sürülür və bu məqsədə çatmaq üçün hər şeydən əvvəl ekoloji vəziyyətin stabiləşdirilməsi, iqtisadi fəaliyyətin idarəedilmə metodlarında ekoloji mühitin bir meyar kimi nəzərə alınması, təsərrüfatçılıq fəaliyyəti reallaşdırılarkən ekoloji sistemin imkanlarının nəzərə alınması, enerji resurslarına qənaət texnologiyasının tətbiqi və iqtisadiyyatın strukturunun dəyişən şəraitə və tələbə uyğun təkmilləşdirilməsi ön plana çəkilir və bu məqsədlə davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün hər şeydən əvvəl onun təmin olunmasının təşkilatı - hüquqi əsasları yaradılması və iqtisadi mexanizmlər təkmilləşdirilməsi fikri irəli sürülür. Bütün bunlar milli iqtisadiyyatın və eləcə də onun regionlarında müvafiq proqramların qəbul edilməsi ön plana çəkir. Ayrı – ayrı inkişaf etmiş ölkələrdə qəbul olunmuş davamlı inkişaf konsepsiyasının təhlili göstərir ki, onun işlənib hazırlanmasında davamlı inkişafın meyarlarının və prioritetlərinin müəyyənəşdirilməsi müstəsna

əhəmiyyətə malikdir. Məlumdur ki, hər bir inkişaf konsepsiyasının reallaşdırılması xərclərin və onun ətraf mühitə və gələcək nəsillərin marağına təsirinin qiymətləndirilməsini tələb edir.

Dünya təcrübəsi bir mənalı göstərir ki, bazar mexanizmi nə qədər təkmil olsa da o, uzun müddətli davamlı inkişafı təmin edə bilməz. Ona görə də bu gün makroiqtisadi tənzimlənmənin ən üstün istiqaməti onun davamlı inkişafın təmin edilməsinə istiqamətləndirilməsidir.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, deyə bilərik ki, ölkəmizin malik olduğu zəngin təbii resurslar, intellektual potensial, Azərbaycanın qloballaşma proseslərində fəal iştirakı və son onillikdə bütün istiqamətlər üzrə yaradılmış potensial davamlı inkişaf konsepsiyasını işləyib hazırlamağa və reallaşdırmağa imkan verir.

Bütün dünyada baş verən bu proseslərlə bağlı Azərbaycan Respublikasının prezidentinin təşəbbüsü ilə 30 oktyabr 2001-ci ildə hökumət ölkəmizdə davamlı inkişafı strategiyasının hazırlanması haqqında sərəncam vermiş, 31 may – 4 iyun 2000-ci ildə Bakı şəhərində «Xəzəryanı ölkələrin davamlı inkişafı» mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirilmiş, daha sonra 2001-ci ildə yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf proqramını qəbul edilmişdir. Nəhayət, 2005-ci ilin avqust ayında Heydər Əliyev fondu və Yuneskonun birgə təşəbbüsü ilə Bakı şəhərində «Azərbaycan gələcəyə körpü» mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirildi.

Beləliklə, davamlı inkişaf konsepsiyasının məntiqi mahiyyəti planetin ehtiyatlarından səmərəli və qənaətlə istifadə, təbii mühitin qorunub saxlanması, indiki və gələcək nəsillərin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması şərtilə insanların tələbatının optimal şəkildə ödənilməsi və bütün dünyada sülhün saxlanılmasına yönəlmiş sosial-iqtisadi və ekoloji inkişafı nəzərdə tutur. Bir sözlə, iqtisadi-sosial inkişafın problemləri ekosistemin təbii imkanları ilə ahəngdar uzlaşdırılaraq həll edilməsini tələb edir. Başqa sözlə, Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli formalaşdırılmalıdır. Bu problemin əhəmiyyətini xüsusi qeyd edərək professor Ə.Babayev yazır: «Milli iqtisadi inkişaf modeli Azərbaycanın üstünlüklərini əks etdirən sintezlənmiş model olmalıdır. Belə ki, milli iqtisadi sistemin özünəməxsus prinsipləri, resursları və fəaliyyət mexanizmini təşkil edən struktur – antoloji

təsərrüfat sistemi, tarixi və müasir dünyəvi əlamətlər, milli amillər nəzərə alınmalıdır.»

1.2. Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın inkişafının dövlət tənzimlənməsi məsələləri

Azərbaycan müstəqil dövlətə çevrildikdən sonra özünün bütün yeraltı, yerüstü və təbii sərvətlərinin və insan potensialının şəriksiz sahibinə çevrildi. Belə bir şəraitdə çağdaş və gələcək nəsillərin maraqları naminə ölkənin malik olduğu bütün resurslardan səmərəli istifadə edərək onların hər vahidi hesabına maksimum son nəticə əldə etməklə davamlı inkişafa nail olunması ölkəmizdə yaxın gələcək üçün müəyyənləşdirilən iqtisadi strategiyanın ana xəttini təşkil etməlidir.

Davamlı inkişaf konsepsiyası son strateji məqsəd kimi elmi – texniki tərəqqinin geniş tətbiqi əsasında gələcək nəsillərin tərəqqi imkanlarının reallaşdırılması üçün tələb olunan potensial resursların səmərəli və optimal nisbətdə hərəkətə gətirilməsini nəzərdə tutur.

Hər bir ölkə obyektiv və subyektiv amillərlə şərtlənən iqtisadi davamlılığın potensialına makli olur. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə qloballaşma prosesləri iqtisadi, siyasi, texnoloji, informasiya və s. vasitələrlə inkişaf etməkdə olan Milli iqtisadiyyatların formalaşması və inkişafı xarakterinə müəyyən təhlükələr törədə bilər.

Postsovet məkanında yeni təşəkkül tapmış müstəqil dövlətlərdə sistemin transformasiyası təcrübəsi göstərir ki, bu ölkələrə beynəlxalq valyuta fondunun və dünya bankının göstərdikləri maliyyə – kredit yardımları bir qayda olaraq həmin ölkələrdə onların irəli sürdükləri islahatlar modelinə uyğun keçirilməsini bir şərt kimi irəli sürürlər ki, bu da bir çox hallarda beynəlxalq miqyasda Milli mənafehlərin və maraqların strateji baxımından reallaşdırılması prinsiplərinə tam cavab vermir.

Təcrübə göstərir ki, qloballaşma şəraitində ölkəyə xarici investisiya qoyuluşunun kəskin artması heç də bütün hallarda ölkəyə innovasiyaya əsaslanan texnika və texnologiyanın gətirilməsinə gətirib çıxartmır. Əgər yeni texnika və

texnologiya ölkəyə yönəldilirsə, bir qayda olaraq onlar hasiledici sənaye və infrastruktur sahələrinə istiqamətləndirilir. Bu baxımdan qlobalaşma proseslərinin nəticələrindən səmərəli bəhrələnmək üçün onun Milli iqtisadiyyatın formalaşması və davamlı inkişaf xarakterinə təsiri dərin təhlil edilməli, perspektiv meyllər nəzərə alınmaqla dəyərləndirilərək müvafiq əməli nəticələr çıxarılmalıdır.

Məlumdur ki, hər hansı bir konkret dövrdə iqtisadi inkişafın xarakteri və cəmiyyətdə üstün tələblər dəyişdiyinə görə resurslara olan tələbat dəyişir ki, belə bir şəraitdə də müvafiq olaraq iqtisadiyyatda yeni proporsiyalar formalaşdırılmalıdır. Cəmiyyətdə əsaslı islahatlar aparıldığı, siyasi sabitliyin pozulduğu, hərbi və digər kataklizmaların baş verdiyi keçid dövründə, adətən, ümumi müvazinət daha sürətlə dəyişir. Bununla yanaşı, iqtisadiyyatda müvazinətin təmin edilməsi, ölkənin bütün resurslarından mümkün qədər səmərəli istifadə olunması ilə yanaşı, gələcək inkişaf üçün də müvafiq ehtiyatların saxlanması da nəzərdə tutur.

Qlobalaşma şəraitində davamlı inkişafın təmin edilməsinin nəzəri və praktiki probleminin təhlili göstərir ki, qloballaşan dünyada hər bir ölkə bu məqsədə çatmaq üçün hər şeydən əvvəl dörd problemi həll etməlidir. Birincisi, son onillikdə dünya iqtisadiyyatının inkişafı nəticəsində ekoloji böhran, başqa sözlə təbiətlə cəmiyyətin qarşıdurması elə bir həddə gəlib çatmışdır ki, bu problemə biganə münasibət bəşəriyyətin özünün mövcudluğunu şübhə altına ala bilər. İkincisi, beynəlxalq miqyasda davamlı inkişafın təmin edilməsinin mühüm istiqaməti davamlı insan inkişafının təmin edilməsi ilə bağlıdır ki, bu isə özünə hər şeydən əvvəl səhiyyə, təhsil, bütünlükdə insan inkişafını xarakterizə edən problemlərin həllini daxil edir.

Üçüncüsü, dünya miqyasında davamlı inkişafın təmin edilməsinin digər istiqaməti sistemin böhranına düşər olmuş ölkələrdə yaranan gərgin demoqrafik proseslərlə şərtlənir.

Dördüncüsü, bütün bunlarla yanaşı ayrı-ayrı ölkələr üzrə davamlı inkişafı təmin edən amil və şərtlərin sistemli təhlili göstərir ki, onun mühüm əsası iqtisadi problemlərlə bağlıdır. Çünki, son nəticədə ekoloji, sosial və istərsə də demoqrafik

problemlərin həlli imkanları həlledici dərəcədə iqtisadi inkişafın səviyyəsi və xarakterindən asılı olur.

Bu baxımdan hər hansı bir ölkədə davamlı inkişaf probleminin xarakterizə edilməsi «artım» və «inkişaf» anlayışlarının qarşılıqlı əlaqəsinin mövcud reallıqlar prizmasından dəyərləndirilməsini tələb edir. Çünki, hər hansı bir iqtisadi artım heç də bütün hallarda davamlı inkişafa gətirib çıxarmır. Belə ki, «artım» dedikdə ÜDM-in müəyyən dövr ərzində kəmiyyətə artım tempi nəzərdə tutulur. Bundan fərqli olaraq «inkişaf» mövcud potensialın sosial-iqtisadi səmərəliliklə müşahidə olunan keyfiyyət artımına əsaslanır. Onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, transformasiya şəraitində milli iqtisadiyyatın kəmiyyət artımı və keyfiyyət inkişafı fərqli iqtisadi qanunlara, mühitə əsaslanmaqla davamlı inkişaf baxımından fərqli nəticələrə də gətirib çıxarır.

Son illərdə təcrübədə və iqtisadi ədəbiyyatda davamlı inkişaf anlayışı ondan istifadə olunsa da onun mahiyyəti yaxın ifadələrlə qarışdırılır. Məsələn, bəzən «təminatlı», «dayanıqlı», «balanslı», «stabil», «keyfiyyətli» inkişaf anlayışları adekvat ifadələr kimi işlədilir.

Davamlı inkişaf anlayışının müəyyənləşdirilməsinə mövcud yanaşmaların sistemli təhlili göstərir ki, onun fəaliyyəti dinamik tarazlı, etibarlılıq, mütəşəkkillik və mövcud iqtisadi – siyasi mühitlə yarım sistemlər arasında mümkün ola biləcək ziddiyyətlərin tənzimlənməsi üzərində qurulur. Başqa sözlə, davamlı inkişaf iqtisadi, sosial, ekoloji və texnoloji sistemlərin ümumi bir hissəsi olmaqla o, daxili və xarici amillərin təsir istiqamətinin və istehsalın miqyaslarının dəyişdiyi şəraitdə öz funksiyalarını sabit yerinə yetirmək qabiliyyətinə malik olurlar. İnkişaf etmiş ölkələrin inkişaf modellərinin amillər üzrə təhlili göstərir ki, davamlı inkişafın ən yüksək formasına Milli iqtisadiyyatın özünü təşkil, özünü idarə etmək, özünü təkmilləşdirmək və nəhayət, özə öz inkişafını təmin etmək qabiliyyətinə malik olduğu halda nail olmaq mümkündür.

Davamlı inkişaf strategiyasının prioritet istiqaməti resurs sistemlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin təşkili prosesi ilə bilavasitə bağlıdır. Həm də davamlı inkişaf ölkədə bütün iqtisadi proseslərin təkrar istehsalın səmərəliliyi prinsipindən

qiymətləndirilməlidir. Davamlı inkişaf anlayışı milli iqtisadiyyatın elə inkişafını nəzərdə tutur ki, onun sayəsində müasir tələbatı ödəyərkən gələcək nəsillərin bu tələbatı daha yaxşı ödəmək qabiliyyətini şübhə altına almasın. Belə yanaşma iki prinsipial müddəaya əsaslanmalıdır:

Birincisi, tələbatlar anlayışı (bu üstün bir istiqamət kimi irəli sürülür)

İkincisi, məhdudlaşdırma anlayışı. Texnologiyanın mövcud vəziyyəti və cəmiyyətin təşkili ilə şərtlənir, müasir və gələcək tələbatları ödəyərkən ətraf mühiti formalaşdıran məhdudiyyətlərə əlaqələndirilir. Davamlı inkişafa iqtisadi səpkidən yanaşdıqda aşağıdakı cəhətləri xüsusi qeyd etmək lazımdır.

– İnkişaf gələcək nəsillərin üzərinə əlavə xərc yükləməyən inkişaf yoludur. (borc kredit və s.)

– İnkişaf nəsillər arasında xarici effektləri minimuma endirir.

– İnkişaf perspektiv dövrə tətbiqən istehsal potensialının geniş təkrar istehsalını təmin edir.

– İnkişaf kapitaldan elə bir formada istifadəni nəzərdə tutur ki, kapitalın öz nizamnamə məbləğinə toxunmadan sosial-iqtisadi inkişaf təbii kapitaldan əldə olunan faiz hesabına təmin olunur.

Belə bir şəraitdə davamlı inkişaf nəzəriyyəsi son dövrlərdə ən çox tətbiq olunan aktual nəinki nəzəri və həm də bəşəriyyətin gələcəkdə mövcudluğunun praktiki problemlərinin həllinin konseptual əsaslarını özündə birləşdirən bir məsələyə çevrilmişdir. Odur ki, müasir dövrdə iqtisad elminin hər bir konkret istiqaməti, hər hansı bir iqtisadi, sosial, ekoloji problemləri araşdırarkən tədqiqatdan əldə etdiyi nəticələr hökmən davamlı inkişaf prizmasından dəyərləndirilməlidir.

Perspektivə tətbiq uzun müddətli davamlı inkişafın təmin edilməsini hər şeydən əvvəl onu dörd meyar prizmasından qiymətləndirmək lazımdır. Bu meyarlar ümumən təbii resursların təsnifatına və onların təkrar istehsal dinamikasına əsaslanır: bərpa olunan təbii resursların kəmiyyəti; bərpa olunmayan təbii resursların artım tempinin kəskin aşağı düşməsi; resurslara qənaət texnologiyalarının tətbiqi nəticəsində tullantıların minimumlaşdırılması və resurs

vahidində maksimum son nəticədə əldə olunması; ətraf mühitin çirkləndirilməsinin, iqtisadi və sosial cəhətdən yol verilə bilən həddə saxlanması və s. Fikrimizcə qeyd olunan bu dörd meyar davamlı inkişaf konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasında hökmən nəzərə alınmalıdır. Hərçəndi onların sayını artırmaqda olar: məsələn, konfusi təliminə uyğun olaraq, millətin daxili enerjisinin hərəkətə gətirilməsi, sivilizasiya amilləri, iqtisadi təfəkkür tərz, səmərəli iqtisadi siyasət və s. Ümumən davamlı inkişafa dair müvafiq beynəlxalq sənədlərə və mövcud iqtisadi ədəbiyyata əsaslanaraq davamlı inkişafın amillərini aşağıdakı kimi sistemləşdirmək olar.

Davamlı inkişafın amilləri

Daxili amillər	Xarici amillər:
Iqtisadi mühit – Daxili bazarda qiymətin, tələbin, təklifin, təkliflərin enib – qalxması – Ölkədə investisiya, innovasiya inkişafının səviyyəsi – Milli rəqabət mühitinin dinamikası Sosial mühit: – Ölkə əhalisinin sayının dinamikası. – Ölkədə sosial qeyri – bərabərliyin səviyyəsi – Ölkədə sosial gərginliyin səviyyəsi	Iqtisadi mühit; – Xammal, kapital və digər istehsal amillərinə dünya bazarında konyekturanın vəziyyəti TMK – nın müdaxiləsi – Digər ölkələrin inkişaf dinamikası – Sosial mühit, bura aid edilir, dünya əhalisinin sayının dinamikası, dünya təsərrüfatında sosial qeyri bərabərlik, qlobal sosial problemlər – Təbii mühit, alternativ xammal mənbələrinin axtarılması, qlobal texnogen və təbii fəlakətlər Inkişafın ümumdünya meylləri – Qloballaşma; – Postsənayeləşmə və s.

Qeyd olunanlar belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, davamlı inkişafın insan kapitalına iqtisadiyyatın strukturunun diversifikasiyasına və modernləşməsi, elmi – texniki tərəqqinin inkişafı, effektiv innovasiya sisteminin formalaşması, innovasiya prosesinin bütün iştirakçılarının maraqlarının reallaşdırılmasını təmin etmək üçün institusional amillərin səmərəliliyini artırmağa, (inzibati amillərin zəifləməsinə, mülkiyyət hüququnun müdafiəsinə, geniş miqyaslı milli layihələrin işlənməsi və reallaşmasına dövlətin rolunun fəallaşdırılmasına nail olmaq lazımdır.)

Təhlil göstərir ki, davamlı inkişaf konsepsiyasının nəzəri və əməli baxımdan formalaşması prosesi özünün fəal mərhələsinə daxil olmuşdur. Hələ bu günə qədər davamlı inkişaf konsepsiyasının hamı tərəfindən qəbul edilmiş vahid bir modeli hələ yoxdur. Xüsusilə davamlı inkişaf konsepsiyasının praktiki tətbiqinin

mürəkkəbliyi xüsusi qeyd edilməlidir. Artıq bu gün dünyanın bir çox ölkələrində davamlı inkişaf proqramları olsa da, onları ümumi bir məxrəcə gətirmək çətindir.

Ümumən, yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq zənnimizcə davamlı inkişaf konsepsiyası formalaşdırılarkən aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır:

- Milli və beynəlxalq inkişaf ahəngdarlığını təmin etmək üçün yeni baxış və yanaşmanı formalaşdırmaq;
- Müasir inkişaf cəmiyyətini formalaşdıran fərqli müqayisə edilməz elementlərin birgə fəaliyyətinə çalışmaq;
- İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan varlı və kasıb ölkələrdə mövcud olan planetin kövrək ekosistemləri dağıdan təzyiqləri yüngülləşdirmək;
- dünyanın zəif inkişaf etmiş ölkələrinin sosial – iqtisadi ehtiyaclarını ödəmək məqsədi ilə geniş təkrar istehsalın reallaşdırılmasının həlli yollarını dəqiqləşdirmək;
- Hökumət iri sahibkarlıq və fərdi sektorlar arasında münasibətlərin təkmilləşdirilməsinə nail olmaq;
- İnkişafa dair müasir konsepsiyalar əsasında gələcək nəsilləri, onların inkişafı üçün zəruri olan resurslardan məhrum edilməyəcəyi prinsipi qoyulmalıdır.

Bütün bunlar bizə belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, davamlı inkişaf konsepsiyasının möhkəm iqtisadi özülünü cəmiyyətdə yaratmaqla sosial bərabərsizliyi və ətraf mühitə dəyən ziyanı aradan qaldırmaq mümkündür. Yuxarıda qeyd etdiyimiz məlum iqtisadi ədəbiyyata, davamlı inkişaf konsepsiyalara əsaslanaraq onu başlıca məqsədlərini aşağıdakı kimi ifadə edə bilərik:

- dəyişən tələbə və şəraitə uyğun olaraq iqtisadi, sosial, siyasi, mədəni və ekoloji inkişafın yeni paradigmalarını formalaşdırmaq;
- qısa müddətli təkmilləşdirmə ilə əlaqədar olan uzun müddətli xərcləri nəzərə alan inkişafa daha rəasional yanaşma;

- planetin bərpa olunmayan təbii resurslarından ağıllı və düşünülmüş şəkildə istifadə;

- iqtisadi, sosial, mədəni və ekoloji tarazlığın fiziki inkişaf arasında balansı gözləmək;

- Milli, regional, lokal və qlobal səviyyədə bütün müvafiq sektorları və iştirakçıları bir məxrəcə gətirməyə imkan verən vahid inkişaf strategiyalarını formalaşdırmaq;

2002 – ci ildə keçirilmiş davamlı inkişaf üzrə ümumdünya Sammitində dəyişdirilərək davamlı inkişafa nail olmaq 3 əsas vəzifə irəli sürüldü:

- yoxsulluğun aradan qaldırılması;

- təbii resursların mühafizəsi;

- qeyri – davamlı istehsal və istehlak formalarının məhdudlaşdırılması.

Qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif iqtisadi məktəblər davamlı inkişafa nail olmağın vasitə və mexanizmlərini fərqli izah edirlər. Belə ki, neoklassik iqtisadi nəzəriyyə nöqteyi nəzərindən davamlı inkişaf zaman keçdikcə insanın rifahının maksimum səviyyəyə çatdırılmasına gətirib çıxarır. Yeni keynsçilər isə insan rifahının yüksəldilməsini istehlakda əldə edilmiş faydalılığın maksimum səviyyəyə çatdırılmasında görürdülər.

Ortodoksal iqtisadi nəzəriyyəyə əsasən resursların səmərəli bölgüsü istehlak əldən edilmiş faydalılığın maksimum səviyyəyə çatdırılmasıdır. Bununla bağlı H.Deli qeyd edir ki, davamlı inkişafa təbii kapitala sərmayə qoymaqla nail olmaq olar. O, öz fikrini bərpa olunan və bərpa olunmayan resursları birləşdirən iki prinsipi birləşdirməklə əsaslandırmağa çalışır. Belə ki, bərpa olunan resurslarla bağlı o prinsip əsas götürülür ki, resursların istifadəsi davamlılıq yaradan səviyyəyə qədər məhdudlaşdırılmalıdır. Bərpa olunmayan daresurslarla bağlı o ideyanı irəli sürülür ki, həmin resursların istismarından əldə edilən gəlir bərpa olunan təbii kapitala sərmayə kimi yatırılmalıdır.

Onlardan fərqli olaraq neoklassik nəzəriyyənin nümayəndələri təbii kapitalı qorunmasına heç bir xüsusi səbəb olmadığını qeyd edirlər. Belə ki, Solon və

Hatvirq xüsusi olaraq vurğulayırlar ki, bərpa olunmayan resursların azalması ilə istehlak stabil qala və ya arta bilər. Lakin, bu resurslardan əldə olunan renta təkrar istehsal olunan kapitəla yenidən investisiya olunmalıdır. Delinin yenidən investisiya qanunundan fərqli olaraq bu baxış hər hansı bir təbii kapitalın xüsusi yığımının saxlanılmasını tələb etmir. Əgər təbii kapitalın xüsusi və özünəməxsus əhəmiyyəti varsa, o zaman neoklassik iqtisadi səmərəlilik davamlı inkişaf üçün kifayət etməyəcəkdir.

Institusional məktəbin nümayəndələrindən hesab olunan M.Toman bu problemin həll edilməsi ilə əlaqədar qeyd etmişdir ki, bəzi məsələlər neoklassik bazar səmərəliliyi vasitəsilə həll edilə bilər, lakin digər məsələlər o cümlədən mühüm resursları və ətraf mühitin fəaliyyətini qorumaq üçün «etibarlı minimal standart» yanaşmasının tətbiqini tələb edir. M. Tomanın bu baxışı mənəvi qətililiyi, ictimai qərar qəbulunu və sosial dəyərlərin formalaşması kimi ifadələri özündə birləşdirmək cəhdi kimi qiymətləndirilə bilər. Məlum olur ki, qeyd olunan anlayışlar neoklassik iqtisadi modeldə öz əksini tapmışdır. Belə ki, neoklassiklərə görə bazarlar ən səmərəli resurs bölüşdürücüsüdür və bazar natamamlığı olduğu təqdirdə dövlət tərəfindən arəbir müdaxilələrin olması məqsədəuyğun sayılır.

Bildiyimiz kimi, ölkəmizdə 2006 – 2015 – ci illəri əhatə edəcək yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf üzrə dövlət proqramını təsdiq olunmuşdur. Bu məqsədlə 2015 – ci ilə qədər həmin strategiyanın məqsədlərinin və reallaşdırılması prinsiplərinin müəyyən edilməsində Azərbaycan hökumətinə yardım göstəriləcəkdir.

Eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, yoxsulluq dünyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da cəmiyyətin davamlı inkişafı yolunda əsas maneə hesab olunur. Bu baxımdan yoxsulluğun azaldılması hökumətin müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas prioritet məsələlərindən birinə çevrilmişdir.

Azərbaycanda davamlı inkişafın təmin edilməsinin çox mühüm istiqaməti ölkəmizdə informasiya – kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı ilə bağlıdır.

Məlumdur ki, müasir dövrdə davamlı inkişafın təmin edilməsində mühüm istiqamət ətraf mühitin qorunması ilə bağlıdır. Öz növbəsində bu problemin səmərəli həlli davamlı enerji təminatı ilə sıx bağlıdır.

Son illərin dünya təcrübəsi göstərir ki, enerji təhlükəsizliyi davamlı inkişaf və yoxsulluğun azaldılmasının çox mühüm şərtinə çevrilmişdir. Bununla bağlı Minilliyin inkişaf məqsədlərində xüsusi qeyd olunur ki, enerji xidmətlərinin kəmiyyət və keyfiyyətdə təkmilləşdirmədən dünyada davamlı inkişafa nail olmaq mümkün deyildir. Həm də ətraf mühitin deqradasiyası və mümkün enerji xidmətləri əldə etmək imkanlarının məhdudlaşması yoxsul təbəqələrə daha çox mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan, ölkəmizdə 2005 – 2015 – ci illər üçün yanacaq və energetika sektorunun inkişaf etdirilməsi üzrə dövlət proqramı və alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə üzrə dövlət proqramının rolu xüsusi qiymətləndirilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Dünya Bankının (DB) davamlı inkişaf konsepsiyası BMF – nin Davamlı İnkişaf Konsepsiyasının məqsəd və prinsiplərindən daha konkretidir və özündə 5 mühüm aspekti sintez edir. Onlara aşağıdakı istiqamətlər aid edilir:

- maliyyə kapitalı möhkəm makroiqtisadi planlaşdırma və ehtiyatlı fiskal idarəetmə; fiskal kapital - binalar, maşınlar, yollar, elektrik stansiyalar və limanlar kimi infrastruktur əmlakı; təbii kapital – təbii sərvətlər; insan kapitalı – əmək bazalarını qoruyub saxlamaq üçün yaxşı səhiyyə və təhsil; sosial kapital – insanların bacarıq və qabiliyyətləri.

Məlumdur ki, ölkəmizdə davamlı inkişafa yardım etmək məqsədilə DB tərəfindən bir sıra layihələr (su təchizatı, dəmir yol ticarətinin və nəqliyyatının asanlaşdırılması, fermaların özəlləşdirilməsi, təhsil və səhiyyə islahatı və s.) həyata keçirilmiş və davamlı iqtisadi inkişafı təmin etmək məqsədilə aşağıdakı konkret təkliflər irəli sürmüşdür:

- neft sənayesinin sürətli inkişafının səmərəli idarə edilməsi;
- ölkənin neft və qaz potensialının nəzərə alınması;

– yeni iş yerlərinin açılması və qeyri – neft sektorunun inkişafının təmin edilməsi;

– sosial xidmətlərin və infrastrukturun təkmilləşdirilməsi.

Sonda qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın davamlı və dinamik rəqabət qabiliyyətini və bu sahədə strateji istiqamətləri, potensial imkanları və ehtiyatları aşkara çıxarmaq üçün ölkəmizdə iqtisadiyyatın beynəlxalq rəqabətliyi problemini yuxarıda göstəilən amillər və şərtlər prizmasından dərin və sistemli təhlil etmək onun təmin edilməsinin prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirmək lazımdır.

Beləliklə, ölkənin, dövlətin və xalqın marağını, məqsədlərini və vəzifələrini özündə cəmləşdirən iqtisadi siyasətin reallaşdırılması o halda lazımi səmərəni verər ki, o, nəzəriyyə və təcrübədə həll edilməsi nəzərdə tutulan problemlərin sosial, siyasi, hüquqi və mənəvi aspektlərini nəzərə alsın, həm də, bu zaman mövcud hər hansı problemə əsassız üstünlük verilməsi perspektiv baxımından eyni dərəcədə ziyanlı ola bilər. Başqa sözlə, bu mərhələdə həyata keçirilən iqtisadi siyasət respublikamızda milli iqtisadiyyatın səmərəli təkrar istehsal prosesinin formalaşmasına istiqamətlənməlidir. Bütün bunları nəzərə alaraq respublikamızda milli iqtisadiyyatı formalaşdıran və inkişaf etdirən elə obyektiv və çevik iqtisadi siyasət yeritmək lazımdır ki, o qloballaşan dünyada qlobal-regional və milli səviyyədə baş verən proseslərə vaxtında uyğunlaşmağa və mənafeələrin tarazlığa nail olmağa və ölkəmizdə davamlı inkişafı təmin etməyə imkan versin.

Məlum olduğu kimi inkişafın davamlı olması, yəni müasir və gələcək nəsillərin maraqlarına xidmət etməsi və insanın bu inkişafın əsas məqsədi olması 2002-ci ildə Yohanesburqda keçirilmiş «Minilliyin inkişaf məqsədləri» sammitində proqram sənəd qəbul edilmişdi. Bu dövrdən etibarən dünyada davamlı inkişaf konsepsiyasının sistemli tətbiqinə başlandı. Bu konsepsiyaya görə qlobal, ölkə səviyyəsində inkişafın planlaşdırılması, idarə edilməsi və qiymətləndirilməsi zamanı ümumiləşdirilmiş orta tsiklik göstəricilərə deyil konkret amillər üzrə təhlil apararaq nəticəyə gəlmək lazımdır.

Bütün bunlar isə öz növbəsində davamlı inkişafın qiymətləndirilməsinin meyarları və göstəricilər sisteminin makroiqtisadi səpkidə araşdırılmasını tələb edir.

II FƏSİL

MÜASİR QLOBALLAŞMA VƏ QLOBAL MALİYYƏ BÖHRANİ DÖVRÜNDƏ MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFININ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏHLİLİ

2.1. Müasir qloballaşma və qlobal maliyyə böhranı şəraitində milli iqtisadiyyatın inkişafının iqtisadi təhlili

Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən uzunmüddətli dövr üçün müəyyən edilmiş sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyev tərəfindən müasir tələblərə əsaslanmaqla və inamla davam etdirilməsi sayəsində əvvəlki illərdə olduğu kimi, 2014-cü ildə də ölkəmiz dinamik inkişaf etmiş, makroiqtisadi sabitlik qorunub saxlanılmış, qeyri-neft sahələrinin və regionların davamlı inkişafına nail olunmaqla iqtisadiyyatın şaxələnməsi sürətlənmiş, innovativ və bilik iqtisadiyyatının formalaşması istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülmüş, özəl sektorun inkişafı üçün əlverişli investisiya və rəqabət mühiti formalaşdırılmış və əhalinin sosial rifahı daha da yüksəlmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı bir sıra beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən hazırlanan hesabatlarda da öz müsbət əksini tapmışdır. Belə ki, “Qlobal Rəqabətlik Hesabatı”na əsasən Azərbaycan MDB ölkələri arasında 1-ci yerdə olmuşdur. Son hesabatda ölkəmiz 144 ölkə arasında 38-ci yerə yüksəlmişdir. Hesabatda əks etdirilmiş bəzi göstəricilər üzrə isə xüsusilə yaxşı nəticələr əldə edilmişdir. Belə ki, “makroiqtisadi sabitlik” göstəricisi üzrə ölkəmiz dünya sıralamasında 9-cu, “əmək bazarının səmərəliliyi” göstəricisi üzrə isə 33-cü olmuşdur.

Son “Doing Business” hesabatında isə ölkəmiz 189 ölkə arasında 80-ci olmuşdur. Hesabatın aparıldığı 10 göstəricidən 4-ü üzrə Azərbaycan dünya ölkələrinin sıralamasında “ilk 35”-liyə daxil olmuşdur. Belə ki, “biznesə başlamaq” göstəricisi üzrə ölkəmiz dünyada 12-ci, “əmlakın qeydiyyatı” göstəricisi üzrə 10-cu, “müqavilələrin icrası” göstəricisi üzrə 31-ci, “vergilərin ödənməsi” göstəricisi üzrə isə 33-cü yerə layiq görülmüşdür.

Bununla yanaşı, Azərbaycan iqtisadiyyatının vəziyyəti beynəlxalq reyting agentlikləri tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir. Belə ki, “Moody’s” Beynəlxalq Reyting Agentliyi Azərbaycanın uzunmüddətli kredit reytingi üzrə proqnozu sabit kimi qiymətləndirilmişdir.

“Standart & Poor’s” Reyting Agentliyi Azərbaycanın xarici və daxili valyutada uzunmüddətli suveren kredit reytingini bir daha “BBB-“ səviyyəsində təsdiq etmişdir. Eyni zamanda, “Fitch Ratings” Agentliyi Azərbaycanın yerli və xarici valyutada uzunmüddətli suveren investisiya reytingini “sabit” proqnozu ilə “BBB-“ səviyyəsində saxlamışdır.

Bütün bu uğurlar Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş uzunmüddətli dövr üzrə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyev tərəfindən müasir tələblərə əsaslanmaqla və inamla davam etdirilməsi sayəsində mümkün olmuşdur.

Qlobal maliyyə böhranı şəraitində davamlı inkişafa keçidi obyektiv zəruriyyətə çevirən amil və şərtlərin, habelə onun təmin edilməsinin başlıca yol, vasitə, istiqamət və mexanizmlərin nəzəri – metodoloji səpkidə tədqiqi transformasiya şəraitində Azərbaycanda əməli baxımdan davamlı inkişafa nail olmağın imkan və potensialını qiymətləndirməyə və onun prioritetlərini müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir.

Ölkəmiz müstəqil dövlətə çevrildikdən sonra qarşısında duran ən başlıca problemlərdən biri iqtisadi – siyasi müstəqilliyimizi təmin etməklə bərabər səmərəli fəaliyyət göstərən Milli iqtisadiyyatı formalaşdırmaqdan ibarətdir. Məlumdur ki, bu məqsədlərin əməli cəhətdən reallaşdırılması ilkin mərhələdə ölkəmizdə sistemin dərin böhranı ilə müşahidə olunmuş, (1992 – 1996 – cı illər) ancaq 1997 – ci ildə müəyyən dərəcədə makroiqtisadi, siyasi sabitliyə, iqtisadi artıma nail olunmuşdur. Ən başlıcası isə sosial – iqtisadi inkişafda onsuz da mövcud olan problemlər ölkəmizə erməni təcavüzü nəticəsində torpaqlarımızın 20% - nin işğalı və ondan irəli gələn çox saylı problemlərlə daha da kəskinləşdi. Bütün bu problemlər iqtisadi ədəbiyyatda kifayət qədər tədqiq olunduqdan onun üzərində xüsusi dayanmağa ehtiyac duymadıq. Təkcə, onu qeyd etmək istərdik ki,

1993 – 2003 – cü illərdə Azərbaycanda Milli iqtisadiyyatın davamlı və dinamik inkişafa keçidini təmin etmək üçün kompleks iqtisadi təşkilatı, siyasi ilkin şərtləri formalaşdırmaqla bağlı görülən işlər sayəsində son illərdə ölkəmizdə kifayət qədər iqtisadi, sosial, elmi – texniki, kadr potensialı, institusional, hüquqi baza, start kapitalı yaradılmışdır.

Bu dövrdə dövlətin iqtisadi əsasları möhkəmlənmiş, onun inkişaf qabiliyyətliliyi formalaşdırılmışdır ki, bu da ölkənin dinamik sosial – iqtisadi inkişafının davamlılığının təmin olunması son nəticədə iri miqyaslı proqramların, transmilli layihələrin uğurla həyata keçirilməsinə imkanlar yaratmışdır.

Belə ki, bu illərdə həyata keçirilən iqtisadi strategiya nəticəsində ölkənin təbii və insan resursları iqtisadiyyatın inkişafına yönəldilmiş, səmərəlilik prinsipləri gözlənilməklə aparılan islahatlar ölkə iqtisadiyyatının keyfiyyətə yeni mərhələyə davamlı inkişafa keçid üçün zəruri şərtlər formalaşdırmışdır. Bunun müqabilində ölkəmizin maliyyə durumu möhkəmlənmiş, 2008 – ci ildə 2003 – cü illə müqayisədə dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri dəfələrlə artmışdır ki, bu da dövlətə öz funksiyalarını kifayət dərəcədə yerinə yetirməyə imkan yaratdı.

Bütün bunları nəzərə alaraq son 5 ildə Azərbaycanda formalaşmış resurs potensialını və sosial – iqtisadi inkişafda əldə olunan nəticələri ölkəmizdə davamlı inkişafın təmin edilməsi baxımından makroiqtisadi səviyyədə qiymətləndirilməsi ölkəmizdə reallaşdırılan iqtisadi strategiyanın təkmilləşdirilməsi baxımından mühüm əməli əhəmiyyət kəsb edir.

Təhlil göstərir ki, hər bir ölkənin davamlı inkişaf modelinə keçidi həlledici dərəcədə onun dünya birliyindəki yeri və rolu ilə, sosial – iqtisadi potensial və onların artırılması imkanları hər şeydən əvvəl mövcud milli resurslar balansı və milli sərvəti ilə müəyyən edilir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının milli sərvəti hal – hazırda cəmiyyət tərəfindən bölüşdürülən insan əməyi nəticəsində, həmçinin insan və təbii kapital tərəfindən yaradılan, yığılmış maddi sərvətlərin məcmusu ilə xarakterizə oluna bilər.

Mövcud iqtisadi ədəbiyyata əsaslanaraq aparılan araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan Respublikası yaxın gələcəkdə davamlı inkişaf modelinə keçidi üçün

kifayət qədər əlverişli imkan yaradan amil və potensiala malik olur. Onları aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olur:

- əlverişli iqtisadi – coğrafi və geosiyasi mövqeyi; nəqliyyat kommunikasiyaları sisteminin və istehsal infrastrukturunun inkişafı;
- kifayət qədər torpaq, su və meşə resurslarının, lazımi faydalı qazıntıların (neft, qaz, dəmir filizi, miss, qurğuşun, kobalt, alüminium xammalı, civə, qızıl, qeyri – filiz xammalı, tikinti materialları və s.) olması;
- əmək ehtiyatları balansı, əhalinin yüksək ümumtəhsil səviyyəsi və ixtisaslı kadrların hazırlanma sisteminin formalaşması; mühüm elmi – texniki potensial; çoxşaxəli sənaye kompleksi;
- güclü tikinti bazası; xarici bazarların genişlənməsinə səbəb olan çox tərəfli beynəlxalq iqtisadi əlaqələr və s.

Azərbaycan Respublikası öz Milli maraqlarını gözləmək şərtilə bütün qonşu və digər ölkələrlə qarşılıqlı əməkdaşlığını, xüsusilə də davamlı inkişafa keçid üçün zəruri olan ümumi regional sosial – iqtisadi və ekoloji problemlərin həll edilməsi istiqamətində fəaliyyətini daima genişləndirir.

Məlumdur ki, ölkənin sosial – iqtisadi inkişafının davamlılığı əhəmiyyətli dərəcədə əhalinin sayı və keyfiyyəti, onun əmək potensialı, yüksək ixtisaslı kadr strukturunun balanslaşdırılması dərəcəsindən, işçi qüvvəsinə tələb nəhayət təklifin nisbətindən, onun əmək bazarındakı rəqabət qabiliyyətliliyindən asılı olur.

Cədvəl 2.1
Əmək bazarının əsas sosial-iqtisadi göstəriciləri

	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Əhalinin orta illik sayı – min nəfər	8073,6	8500,3	9054,3	9173,1	9295,8	9416,8	9535,1
İqtisadi fəal əhalinin sayı - min nəfər	4370,2	4380,1	4587,4	4626,1	4688,4	4757,8	4840,7
İqtisadiyyatda məşğul olanların sayı - min nəfər	3855,5	4062,3	4329,1	4375,2	4445,3	4521,2	4602,9
o cümlədən mülkiyyət formaları üzrə:							
dövlət	1278,2	1229,8	1142,7	1143,2	1157,7	1169,4	1178,2
qeyri-dövlət	2577,3	2832,5	3186,4	3232,0	3287,6	3351,8	3424,7
İşsizlər, min nəfər ²⁾	514,7	317,8	258,3	250,9	243,1	236,6	237,8
Məşğulluq xidmətləri orqanlarında rəsmi işsiz statusu alan şəxslər, nəfər	43739	56343	38966	38330	36791	36206	28690
onlardan işsizliyə görə müavinət alanlar	2768	2087	87	1002	934	636	1613
İqtisadiyyatda məşğul olan qadınların sayı - min nəfər	1839,0	1957,6	2101,7	2125,2	2153,5	2183,7	2226,8

İqtisadiyyatda muzzla işləyənlərin sayı – min nəfər	1217,8	1297,1	1382,9	1387,5	1480,7	1514,0	1519,7
İqtisadiyyatda işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı - manat	44,3	123,6	331,5	364,2	398,4	425,1	444,5
Müəssisə, idarə və təşkilatlarda peşə hazırlığı keçmiş kadrların sayı - nəfər	3613	5254	4792	9178	7745	6849	6914
İxtisaslarını artırmış rəhbər işçi və mütəxəssislərin sayı - nəfər	9215	10368	22972	20974	20957	18317	15940

Daxili miqrasiya axını əsas etibarı ilə kənd yerlərindən şəhərə doğru yönəlmişdir. Xarici miqrasiyanın tənzimlənməsi üçün miqrasiya axınının azalması və ölkənin miqrasiya axınının azalması və ölkənin intellektual potensialının saxlanmasına imkan yaradan tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir.

Aydınır ki, davamlı inkişafın təmin edilməsinin əsas resurs bazası kimi əmək resursları çıxış edir. Təhlil göstərir ki, Azərbaycan bu baxımdan kifayət qədər əmək potensialına malikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin iqtisadiyyatının strukturu ümumi halda öz əksini əhalinin məşğulluğunun quruluşunda ifadə olunur. 2015 – ci ilin əvvəlinə Azərbaycanda əmək bazarında məşğul əhalinin sayı 4602,9 min nəfər olmuşdur ki, bu da ölkə əhalisinin 46,6 % - ni təşkil etmişdir. Məşğul əhalinin 39,1 % - i kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı sahələrində, 7,1 %-i sənayedə, 5,6%-i tikintidə, 16,4%-i topdan və parəkəndə satış, avtomobillərin, məişət məmulatlarının və şəxsi istifadə əşyalarının təmiri sahəsində, 5,1 %-i nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitədə, 8,5%-i təhsildə, 4,5%-i səhiyyə və sosial xidmət sahələrində və 13,7%-i digər sahələrdə çalışanlardır.

Müasir dövrdə ölkəmizin əldə olunan inkişaf səviyyəsi dövlətin məşğulluq siyasətini başlıca olaraq kadr potensialı və məşğulluğun məqbul səviyyədə saxlamağa imkan vermişdir ki, bu da öz növbəsində digər keçid iqtisadiyyatlı ölkələrlə müqayisədə qeydə alınmış işsizliyə nisbətən stabil aşağı səviyyəsinə gətirib çıxarmışdır.

Fikrimizcə məşğulluq problemini səmərəli həll etmək üçün yaxın gələcəkdə dövlət siyasətinin əsas prioriteti iqtisadiyyatın tələblərinə cavab verən səmərəli məşğulluğun əldə edilməsinə dair tədbirlər sisteminin reallaşdırılması olmalıdır.

Bu vəzifənin əməli cəhətdən reallaşdırılması işçi qüvvəsindən istifadə effektivliyinin, işçi qüvvəsinin rəqabət qabiliyyətliliyinin və onun mobilliyinin artırılması çox vacibdir.

Davamlı inkişafın təmin edilməsi imkanları bir çox hallarda həlledici dərəcədə təbii resurs potensialı və onlardan səmərəli istifadə dərəcəsi ilə müəyyən olunur. Məlumdur ki, Azərbaycan su, torpaq, meşə resursları nisbətən məhdud olan ölkələr sırasına daxildir. Lakin ölkəmiz kifayət qədər zəngin mineral – xammal resurslarına malikdir.

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycanın mineral – xammal resursları iqtisadiyyatın davamlı inkişafı və istehsalın inkişafı üçün əsas baza rolunu oynayır. Bu səbəbdən müasir dövrdə mineral xammal resurslarının iqtisadi inkişafdakı, əhəmiyyəti durmadan artmaqdadır. Bu baxımdan yerin təkindəki mineral xammal ehtiyatları ümumi təbii resursların tərkib hissəsi olmaqla ölkəmizin iqtisadi və sosial – siyasi müstəqilliyini müəyyənləşdirən əsas amillərdən biridir. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi potensialının yüksəldilməsi onun ərazisində kəşfiyyatı başa çatdırılmış müxtəlif faydalı qazıntı yataqlarının resurslarından səmərəli istifadə olunması, dağ – mədən və emal sənayesi sahələrinin inkişaf etdirilməsi ilə bilavasitə bağlıdır.

Biz tədqiqat boyu karbohidrogen ehtiyatlarından istifadə ilə bağlı respublikamızda formalaşdırılan neft strategiyasının Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafına təsirinin müxtəlif istiqamətləri tədqiqatın ayrı – ayrı bölmələrində ətraflı toxunduğumuza görə burada sadəcə olaraq onu qeyd etmək istərdik ki, bu resurs uğurla reallaşdırılan neft strategiyası nəticəsində bu gün Azərbaycanda ümumi inkişafın lokomotivi rolunu oynayır.

Bütün bunlar öz növbəsində praktiki olaraq iqtisadi fəaliyyətin bütün sferalarında ölkəmizdə mövcud elmi – texniki potensialın, səmərəli reallaşdırılmasının şərtləri, imkanlarının innovasiya baxımından təkmilləşdirməsinə böyük ehtiyac duyulur. Çünki, təcrübə göstərir ki, davamlı sosial – iqtisadi inkişafının reallaşmasına yalnız dövlətin elmi – texniki siyasətinin

müvafiq istiqamətlərinin gücləndirilməsini tələb edən innovasiya fəaliyyətinin fəallaşdırılması yolu ilə nail olmaq mümkündür.

Qeyd etmək istərdik ki, ölkəmizin ayrı – ayrı sahələrinin malik olduğu potensial və onlardan səmərəli istifadə ilə bağlı yeridilən investisiya – innovasiya və struktur siyasəti tədqiqatın sonrakı bölmələrindən də nəzərdən keçirildiyinə görə burada həmin məsələləri araşdırmağı toxunmağı məqsədəuyğun hesab etmədik.

Ümumən, ölkəmizdə davamlı inkişafın potensialının dəyərləndirilməsi baxımından son illərdə sosial – iqtisadi inkişafın əsas makroiqtisadi göstəricilərinin dinamikasının sistemli təhlili xüsusi maraq doğurur.

Cədvəl 2.2.

Əsas sosial - iqtisadi göstəricilərin indeksləri (əvvəlki ilə nisbətən, faizlə)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ümumi daxili məhsul	126,4	134,5	125,0	110,8	109,3	105,0	100,1	102,2	105,8	102,8
Sənaye məhsulu	133,5	136,6	124,0	106,0	108,6	102,6	95,0	97,7	101,8	99,3
Kənd təsərrüfatı məhsulu	107,5	100,9	104,0	106,1	103,5	97,8	105,8	106,6	104,9	97,4
Kapital qoyuluşu	117,2	108,1	119,8	131,8	81,6	121,2	127,3	118,5	115,1	98,3
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması	109,4	113,5	115,1	109,3	104,0	103,2	103,6	103,6	103,4	101,9
Nəqliyyat sektorunda sərnişin daşınması	104,8	106,3	108,0	108,2	106,9	104,5	107,5	108,4	108,0	104,7
Bütün mənbələr üzrə pərakəndə əmtəə dövriyyəsi - cəmi	113,0	113,2	114,9	115,5	108,7	108,8	110,2	109,6	109,9	110,0
İşə dövriyyəsi	126,1	128,3	135,7	134,9	117,1	116,3	122,6	118,8	116,0	118,2
Əhaliyə pullu xidmətlər - cəmi	126,1	142,1	133,8	129,7	112,5	110,8	107,8	108,0	108,2	107,2
Orta aylıq əmək haqqı	124,3	120,6	144,8	127,2	108,6	111,2	109,9	109,4	106,7	104,5
Əhalinin gəlirləri	122,3	126,5	142,7	142,4	109,0	113,3	119,2	113,9	108,0	104,8
Əhalinin xərcləri	117,3	126,1	137,1	141,3	109,6	110,5	115,2	110,7	114,1	111,6
Əhalinin səracamında qalan real gəlirlər	112,6	115,5	122,6	120,2	109,6	108,1	110,5	113,1	104,7	103,6
İstehlak qiymətləri indeksi	109,6	108,3	116,7	120,8	101,5	105,7	107,9	101,1	102,4	101,4
Sənaye məhsulları istehsalçılarının qiymət indeksi	117,3	110,1	117,7	123,4	80,6	130,5	133,5	104,5	96,1	94,9

Cədvəlin materiallarından göründüyü kimi, ölkənin əsas makroiqtisadi göstərici hesab edilə biləcək ÜDM-in həcmi hazırda dünyanın heç bir ölkəsində son illər müşahidə edilməyən çox yüksək artım sürətinə nail olunmuşdur. Belə ki, 2005-ci ildə Azərbaycanda ümumi daxili məhsulun 26,4%, 2006-cı ildə 34,0%,

2007-ci ildə isə 25,0%, 2014 – ci ildə 7,1 artımına nail olunmuşdur. Ümumən 2000-2015-ci illərdə ÜDM 13,6 dəfə artmışdır ki, bu da MDB dövrünü digər keçid ölkələri arasında ən yüksək göstərici hesab olunur.

Belə ki, dünya iqtisadiyyatı 2003 – cü illə müqayisədə, ümumilikdə 25,4% o cümlədən ABŞ – da 13,3%, Avropa İttifaqında 13,7%, MDB ölkələrində 45,4%, Çində 66,5% artdığı halda, Azərbaycan iqtisadiyyatı 2,6 dəfə artmışdır. 2012 – ci ildə ÜDM – in real həcmi 2000 – cü illə müqayisədə qeyd olunduğu kimi 11,6 dəfə artaraq 53 995.0 mln. manata çatmış, o cümlədən qeyri – neft sektoru 1,8 dəfə, neft sektoru isə 4,1 dəfə artmışdır.

Aparılmış məqsədyönlü siyasət və görülmüş işlər nəticəsində, azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, bu gün Azərbaycan həm siyasi, həm iqtisadi sahədə mütərəqqi islahatların aparılması ilə güclü dövlətə çevrilmişdir. Təsadüfi deyildir ki, həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət və görülmüş işlər nəticəsində öz inkişaf xüsusiyyətləri ilə seçilən son, 10 ildə ölkəmizdə ümumi daxili məhsul istehsalı real ifadədə 3.2 dəfə, o cümlədən sənaye məhsulunun ümumi həcmi 2.7 dəfə, kənd təsərrüfatı 1.5 dəfə, tikinti sektoru 4.7 dəfə, nəqliyyat sektoru 2.5 dəfə, rabitə və informasiya sektoru 8.2 dəfə, ticarət 3.2 dəfə artmışdır. 2004-2013-sü illər ərzində adambaşına ÜDM istehsalı üzrə 2.8 dəfə artım qeydə alınmışdır. 2014-cü ildə ÜDM-in real artım tempi 2.8% təşkil etmiş və cari qiymətlərlə 59.0 milyard manat olmuşdur. Adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 6264.1 manat (7985.9 ABŞ dolları) təşkil etmişdir.

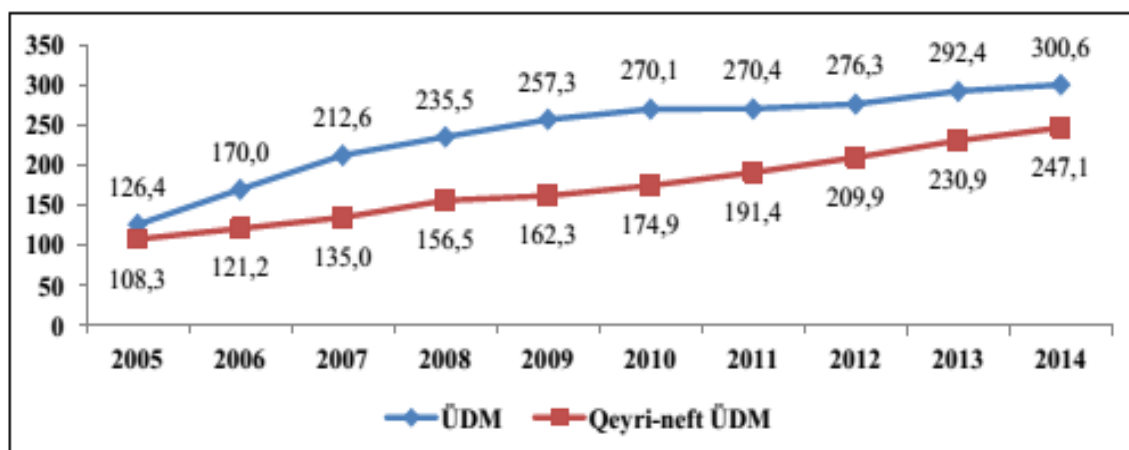
Neft-qaz sektoru üzrə 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən 2.9% azalma qeydə alınmışdır. Bu sektorun ÜDM-də xüsusi çəkisi 39.0% (2013-cü ildə: 42.9 %) təşkil etmişdir. 2014-cü ildə qeyri-neft sahələrinin inkişaf dinamika ümumilikdə bu sahənin real ifadədə 7.0% artması ilə nəticələnmişdir. Belə ki, 2013-cü ilə nisbətən 2014-cü ildə rabitə sahəsi 15.1%, nəqliyyat sahəsi 4.7%, tikinti sahəsi 9.1%, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sektoru 18.2%, ticarət sahəsi isə 10.0% artmışdır.

Ötən il ölkədə iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına 17615.8 mln. manat investisiya yönəldilmişdir. Əsas kapitalla qoyulmuş vəsaitin 72.3%-ni daxili investisiyalar, 27.7%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir. 2014-cü ildə əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi investisiyaların 11651.6 milyon manatı (66.1%-i) qeyri-neft bölməsinin, 5964.2 milyon manatı (33.9%-i) isə neft bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir. 2014-cü ilin 1 dekabr tarixinə iqtisadiyyata banklar tərəfindən kredit qoyuluşlarının həcmi keçən ilin 1 dekabr tarixinə nisbətən 19.1% artaraq 18151.9 mln. manat təşkil etmişdir (2013-cü ilin dekabr ayının 1-nə kredit qoyuluşlarının artımı 30.0% olmuşdur). 2014-cü ilin 1 dekabr tarixinə əhalinin banklardakı əmanətləri keçən ilin eyni dövrünə nəzərən 10.4% artaraq 7.1 mlrd. manat təşkil etmişdir (2013-cü ilin dekabr ayının 1-nə əmanətlərin artımı 34.8% olmuşdur).

2014-cü ildə əhaliyə 22.0 mlrd. manatlıq çox geniş çeşidli istehlak malları satılmış və 7.0 mlrd. manatlıq pullu xidmətlər göstərilmişdir. 2013-cü illə müqayisədə əmtəə dövriyyəsi 10.0%, pullu xidmətlərin həcmi isə 7.2% artmışdır. İl ərzində ölkə sakinləri ticarət şəbəkəsindən 11.0 mlrd. manatlıq qeyri-ərzaq malları almış və bu göstəricinin real həcmi ötən ilin eyni dövrünə nəzərən 16.2% artmışdır. 2014-cü ilin 11 ayında ölkə iqtisadiyyatında mizdlə çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqları 2013-cü ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 5.4% artaraq 442.1 manat təşkil etmişdir. 2014-cü ildə əhalinin hər nəfərinə düşən gəlirləri isə 3.5% artaraq 4180.5 manata çatmışdır. 2014-cü ilin 11 ayında xarici ticarət dövriyyəsi 28.8 mlrd. ABŞ dolları, o cümlədən, ixrac 20.7 mlrd. ABŞ dolları, idxal isə 8.1 mlrd. ABŞ dolları olmaqla 12.6 mlrd. ABŞ dolları həcmində müsbət ticarət saldosu yaranmışdır. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, 2014-cü ildə 2013-cü ilə nəzərən ərzaq məhsulları üzrə 1.0%, qeyri-ərzaq malları üzrə 3.2%, xidmətlər üzrə 0.3% bahalaşma qeydə alınmışdır. Nəticədə 2014-cü ildə istehlak mallarının qiymətləri və xidmət tarifləri 2013-cü ilə nisbətən 1.4% bahalaşmışdır. 2014-cü ildə manatın 1 ABŞ dollarına qarşı orta məzənnəsi 0.7844 AZN təşkil etmişdir.

2014-cü ildə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda davamlı inkişafının təmin edilməsi, qeyri-neft məhsulları ixracının dəstəklənməsi və idxaldan asılılığın azaldılması, həmçinin yerli resurs və xammalla işləyən və ixrac qabiliyyətli məhsullar istehsal edən sənaye komplekslərinin və yeni agro-emal müəssisələrinin yaradılması istiqamətində əməli tədbirlər görülmüşdür.

Qrafik 1. ÜDM və qeyri-neft ÜDM-in artım templərinin müqayisəsinin dinamikası, faizlə, 2004=100

2014-cü ildə qeyri-neft sənayesində 7189.8 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmiş və əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 6.9% artmışdır. Qeyd olunan dövrdə qeyri-neft sənayesində istehsal edilən məhsulun ölkə üzrə bütün sənaye məhsullarında xüsusi çəkisi əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2.5 faiz bəndi artmış və 22.6%-ni təşkil etmiş, qeyri-neft sənayesi sənayenin artımına 1.4 faiz bəndi müsbət töhfə vermişdir.

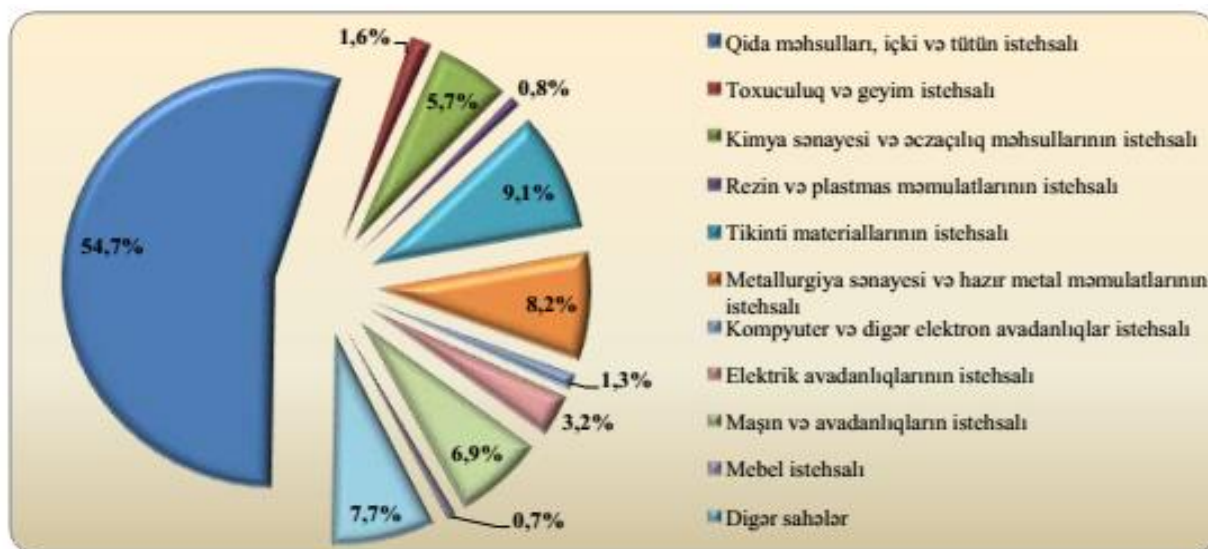
Qeyri-neft sənayesinin məhsul istehsalında mədənçıxarma sənayesinin payı 1.6%, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 69.8%, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payı 25.4%, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsinin payı isə 3.2% təşkil etmişdir.

2013-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2014-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesinin məhsul buraxılışında emal sənayesinin xüsusi çəkisi 0.8 faiz bəndi artmışdır.

2014-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının artım tempi 2013-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2.1 faiz bəndi artmışdır. Artım tempinin yüksəlməsinə emal sənayesinin bir çox aparıcı

sahələrinin (qida məhsullarının istehsalı, tikinti materiallarının istehsalı, metallurgiya sənayesi, kimya sənayesi, maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri, elektrik avadanlıqlarının istehsalı, hazır metal məmulatların istehsalı və s.) artım templərinin yüksəlməsi təsir etmişdir.

Qrafik 2. Qeyri-neft emal sənayesinin ümumi buraxılışının strukturu

Ötən il ərzində məhsul istehsalı qeyri-neft emal sənayesinin əksər bölmələrində, o cümlədən qida məhsulları istehsalında (1.4%), tikinti materiallarının istehsalında (22.2%), metallurgiya sənayesində (11.0%), kimya sənayesində (32.0%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri sahəsində (41.0%), içki istehsalında (8.1%), elektrik avadanlıqları istehsalında (12.1%), hazır metal məmulatlarının istehsalında (6.2%), geyim istehsalında (59.9%), sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalında (3.4 dəfə), mebel istehsalında (8.3%), avtomobil və qoşquların istehsalında (58.2%) və s. bölmələrdə artmışdır.

2014-cü il ərzində iqtisadiyyatda əsas kapitala qoyulmuş cəmi investisiyaların 66.1%-i və ya 11.7 milyard manatı qeyri-neft sektoruna yönləndirilmişdir. Əsas kapitala qoyulmuş investisiyaların 7.5%-i, qeyri-neft sektoruna yönləndirilən investisiyaların isə 11.4%-i və ya 1325.7 milyon manatı qeyri-neft sənayesi bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi məqsədilə, ötən ildə də investisiya siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərini infrastruktur sahələrinin inkişafı, investisiya resurslarının qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafına

yönəldilməsinin stimullaşdırılması, regionlar arasında investisiyaların bölgüsünün optimallaşdırılması, ölkədə investisiya fəaliyyətinin sosial istiqamətinin gücləndirilməsi təşkil etmişdir.

2005-ci ildən etibarən ölkədə inşaat işlərinin aparılması üçün əsas kapitalla 110.7 mlrd. manat həcmində investisiya yönəldilmişdir. 2014-cü ildə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin həcmi 2004-cü ildəkindən 3.6 dəfə çox olmuşdur.

2014-cü ilin də iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına 17.6 mlrd. manat əsas kapitalla investisiya yönəldilmişdir. Əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi sərmayələrin 33.9%-i neft sektorunun, 66.1%-i isə qeyri- neft sektorunun inkişafında istifadə edilmişdir. Bu vəsaitin 72.3%-ni daxili investisiyalar, 27.7%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir.

2014-cü ilin Dövlət İnvestisiya Proqramı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2010-cu il 17 mart tarixli 239 nömrəli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Dövlət İnvestisiya Proqramının tərtibi, icrası, monitorinqi və qiymətləndirilməsi Qaydaları”na uyğun olaraq həyata keçirilmişdir.

“Azərbaycan Respublikası Dövlət İnvestisiya Proqramının tərtibi, icrası, monitorinqi və qiymətləndirilməsi Qaydaları”nın 4.3-cü bəndinə uyğun olaraq 2013-cü ildə icra edilən layihələrin icra vəziyyəti barədə sifarişçi təşkilatlardan daxil olmuş monitorinq hesabatları İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyində araşdırılaraq təhlil olunmuş və “Azərbaycan Respublikasının 2013-cü il üzrə Dövlət İnvestisiya Proqramına daxil olan layihələrin monitorinqinin nəticələri barədə icmal hesabat” Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim olunmuşdur. 2013-cü ildə sifarişçi təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən monitorinqlər zamanı obyektlərdə inşaat işlərinin tərtib olunmuş layihə-smeta sənədlərinə uyğun aparılmasına, avadanlıqların alınmasına nəzarət olunmuş, aşkar olunmuş çatışmamazlıqların aradan qaldırılması üçün işlər görülmüşdür.

Bütün bunlarla yanaşı, il ərzində dövlət investisiya proqramı çərçivəsində icra olunan layihələrin icrası barədə sifarişçi təşkilatlardan daxil olmuş rüblük monitorinq hesabatları İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi tərəfindən araşdırılaraq təhlil olunmuşdur. Həmçinin sifarişçi təşkilatların nümayəndələri ilə birlikdə

yerlərdə bir sıra layihələrin icrasına baxış keçirilmiş və nəticələri təhlil edilmişdir. Monitorinqlər zamanı bir sıra hallarda layihələrin icra qrafikindən geriləmə halları müşahidə olunmuş, bəzi hallarda isə obyektlərin tikintisi və təmiri prosesində qüsurlara rast gəlinmişdir ki, bunların aradan qaldırılması və gələcəkdə təkrar baş verməməsi məqsədilə sifarişçi təşkilatlara iradlar bildirilmiş və müvafiq tövsiyələr verilmişdir. Eyni zamanda gələcəkdə monitorinqlərin daha da təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar müvafiq işlər aparılır.

2014-cü ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun faktiki qiymətlərlə dəyəri 5225,8 milyon manat təşkil etmişdir. 2013-cü ilə nisbətən onun sabit qiymətlərlə dəyəri 2,6 faiz, o cümlədən bitkiçilik məhsulları üzrə 8,3 faiz azalmış, heyvandarlıq məhsulları üzrə isə 3,0 faiz artmışdır. 2014-cü ildə əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi vəsaitin 1,7 faizi kənd təsərrüfatına sərf edilmişdir.

2014-cü ildə 955,1 min hektar payızlıq və yazlıq dənli və dənli paxlalı bitkilərin sahəsi (qarğıdalısız) biçilib döyülmüş və hər hektardan orta hesabla 22,8 sentner olmaqla 2179,7 min ton məhsul götürülmüşdür. Bundan başqa, hesabat dövründə 37,6 min hektar qarğıdalı sahəsindən qıçaları quru dənə çevirməklə 203,6 min ton məhsul toplanmış, hər hektardan orta hesabla 54,2 sentner qarğıdalı dənisi götürülmüşdür. Qarğıdalı dənisi nəzərə alınmaqla ölkə üzrə 992,7 min hektar dənli və dənli paxlalı bitki sahələrindən ilkin çəkiddə 2383,3 min ton taxıl məhsulu toplanmışdır. Hektarın orta məhsuldarlığı 24,0 sentner olmuşdur.

Dənli və dənli paxlalıların tərkibində payızlıq və yazlıq buğda əsas yer tutur. İstehsal olunmuş taxıl məhsulunun 60,8 faizini (1449,1 min ton) buğda, 8,5 faizini (203,6 min ton) qarğıdalı təşkil etmişdir. 2014-cü ildə 41,0 min ton xam pambıq, 20,3 min ton dən üçün günəbaxan və 2,9 min ton tütün istehsal edilmişdir.

Ölkədə ötən il 5706 hektar sahədə emal üçün şəkər çuğundurunun əkini aparılmış, 5606 hektarın (98,2 faiz) çuğunduru qazılmış və həmin sahələrin hər hektarından 312 sentner olmaqla 175,1 min ton məhsul götürülmüşdür.

Hesabat ilində sahələrdən 819,3 min ton kartof, 1187,7 min ton tərəvəz, 440,9 min ton bostan məhsulları toplanmışdır. Keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən kartof

istehsalı 17,5 faiz, tərəvəz istehsalı 3,9 faiz azalmış, bostan məhsullarının istehsalı isə 2,6 faiz artmışdır. Hektarın orta məhsuldarlığı kartof üzrə 133 sentner, tərəvəz üzrə 150 sentner və bostan məhsulları üzrə 157 sentner olmuşdur.

2014-cü ildə 849,9 min ton meyvə və giləmeyvə, 147,7 min ton üzüm və 474,2 ton yaşıl çay yarpağı məhsulu toplanmışdır. Keçən il sahələrdə payız-tarla işləri başa çatdırılmışdır. Payızlıq əkinlər üçün qaldırılmış 1017,0 min hektar şumun 87,7 faizi əkin üçün istifadə edilmiş və 2015-ci ilin məhsulu üçün 892,3 min hektarda dən və yaşıl yem üçün payızlıq bitkilər səpilmişdir. Bunun 875,7 min hektarı və ya 98,1 faizi dən üçün nəzərdə tutulmuşdur. Dənlik taxılın 61,3 faizi və ya 537,2 min hektarı buğda, 38,6 faizi və ya 338,4 min hektarı arpa əkini sahəsidir. Övvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən arpanın əkin sahəsi 1,7 faiz artmış, buğdanın əkin sahəsi isə 16,9 faiz azalmışdır.

Heyvandarlıq kənd təsərrüfatının vacib sahələrindən biridir və son illərdə dövlətin dəstəyi ilə ölkəyə cins mal-qaranın gətirilməsi və təsərrüfatlarda süni mayalanmaya üstünlük verilməsi nəticəsində mal-qaranın baş sayının sabitləşdirilməsinə səbəb olmaqla yanaşı, məhsul istehsalına da öz müsbət təsirini göstərmişdir. İlkin məlumatlara görə, 2015-ci il yanvarın 1-i vəziyyətinə ölkə üzrə 2706,9 min baş iribuynuzlu mal-qara, o cümlədən 1304,0 min baş inək və camış, 8681,5 min baş qoyun və keçi mövcud olmuşdur. Keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən iribuynuzlu mal-qaranın sayı 3,6 min baş (0,1 faiz), o cümlədən inək və camışların sayı 2,4 min baş (0,2 faiz), qoyun və keçilərin sayı 51,0 min baş (0,6 faiz) artmışdır. Qaramal naxırının 48,2 faizini inək və camışlar təşkil edir.

Belə ki, 2014-cü ildə diri çəkiddə 505,5 min ton ət, 1855,8 min ton süd, 1562,7 milyon ədəd yumurta və 16,8 min ton yun istehsal edilmişdir. Ət istehsalı 2013-cü illə müqayisədə 8,3 min ton və ya 1,7 faiz, süd istehsalı 59,1 min ton və ya 3,3 faiz, yumurta istehsalı 161,3 milyon ədəd və ya 11,5 faiz, yun istehsalı isə 263 ton və ya 1,6 faiz artmışdır. 2014-cü il yanvarın 1-nə mövcud inək və camışların sayına hesablamaqla orta süd sağımı 1401 kiloqrama (2013-cü il 1363 kq) bərabər olmuşdur. Ötən il quşçuluq fabriklərində diri çəkiddə 85,3 min ton (keçən il 73,3 min ton) quş əti, 703,3 milyon ədəd (keçən il 561,0 milyon

ədəd) yumurta istehsal olunmuşdur. Ümumilikdə fabriklər üzrə cəmi quşların sayı 41,1 faiz artaraq 11,6 milyonu keçmiş, hər toyuqdan orta hesabla 227 ədəd yumurta alınmışdır. 2014-cü ildə ölkənin meşəçilik təsərrüfatlarında istehsal edilmiş mal və xidmətlərin faktiki qiymətlərlə dəyəri 11,7 milyon manat olmuşdur.

Ötən il ölkədə 14 meşə yanğını qeydə alınmış və yanğın 58 hektar sahəni əhatə etmişdir. Balıqçılıq təsərrüfatları və fiziki şəxslər tərəfindən 2014-cü ildə 194,6 milyon manat dəyərində 50,1 min ton balıq ovlanmışdır.

Ölkə iqtisadiyyatının neft sektorundan asılılığının azaldılması məqsədilə xarici ticarətdə diversifikasiya siyasətinin həyata keçirilməsi dünya iqtisadi sisteminə səmərəli integrasiyasının təmin edilməsində müsbət meyllərə təkan vermişdir. İdxalın əvəzolunması və özünü təmin etmə səviyyəsinin yüksəldilməsi siyasəti ölkədə müasir texnologiyalarla təchiz olunan istehsal müəssisələrinin sayının artması, müasir sənaye komplekslərinin yaradılması və keyfiyyətli rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təmin olunması ilə nəticələnmişdir.

Bu çərçivədə, Azərbaycan Respublikası ənənəvi ticarət tərəfdaşları ilə ticarət-iqtisadi əlaqələrinin daha da inkişaf etdirilməsi, eyni zamanda bu sahədə yeni əməkdaşlıqların yaradılması məqsədilə müvafiq tədbirlər həyata keçirir. Bir sıra qonşu və region ölkələri ilə müxtəlif sahələrdə, o cümlədən ticarət sahəsində əməkdaşlığın yüksək səviyyədə davam etdirilməsinə baxmayaraq tərəflər arasında ticarət potensialının tam istifadə olunması üçün sahibkarların iştirakı ilə rəsmi və işgüzar səfərlər, o cümlədən çoxsaylı biznes forumlar, sərgilər təşkil olunur və digər məqsədyönlü tədbirlər ardıcıl surətdə davam etdirilir.

Qeyri-neft ixracının genişləndirilməsi, ölkənin ixrac potensialından daha da səmərəli istifadəsi məqsədilə ənənəvi və yeni bazarlara çıxış imkanlarının artırılması istiqamətində işlər davam etdirilmişdir. Xarici və daxili ticarətlə bağlı müvafiq təhlillər aparılmışdır. Belə ki, 60-dan çox ölkə üzrə ikitərəfli ticarət əlaqələri, ticarətin strukturu və dinamikası təhlil olunmuş və bu təhlillər əsasında dövrü arayışlar hazırlanmışdır. Eyni zamanda ölkə qrupları (Avropa İttifaqı, MDB, GUAM, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, İslam Konfransı Təşkilatı, Mərkəzi Asiya Regionu Ölkələrinin İqtisadi Əməkdaşlıq proqramı (CAREC),

SPECA, Gömrük İttifaqı) və digər qruplar üzrə də Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətinə dair dövrü arayışlar hazırlanmışdır.

Həmçinin, qeyri-neft sektoru üzrə xarici ticarətin dinamikası, ixracın və idxalın tərkibi və coğrafi strukturu təhlil edilmiş, idxal və ixracın sektorlar üzrə təhlili, ixracı (idxalı) artan və azalan qeyri-neft məhsulları, artıb-azalmanın əsas səbəblərinin müəyyən etmək üçün ixracatçılar və aidiyyəti struktur bölmələrdən məlumatlar əldə edilərək təhlillərdə əks etdirilmişdir. Həmçinin, bir sıra MDB ölkələrinin paytaxt şəhərlərində istehlak mallarının qiymətləri təhlil edilmişdir.

2014-cü ildə Azərbaycanda daxili ticarət və xidmət sektoruna dair hesabatlar hazırlanmış, o cümlədən daxili ticarətin inkişaf dinamikası və Azərbaycan Respublikasının istehlak bazarı ilə bağlı təhlillər aparılmışdır. Həmçinin, daxili ticarətin dövlət tənzimlənməsi ilə bağlı xarici ölkələrin təcrübələri təhlil edilmiş və müvafiq təkliflər hazırlanmışdır.

Bununla yanaşı, “GUAM-a üzv dövlətlərin Avropa İttifaqı ilə imzaladığı Assosiasiya Sazişinin Azərbaycana potensial təsirləri” ilə bağlı təhlillər hazırlanaraq aidiyyəti üzrə təqdim edilmişdir. Həmçinin, Azərbaycan Respublikasının 2013-cü ildə kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə əsas ixrac məhsulları, ənənəvi ixrac bazarlarında payı, bu bazarlarda əsas rəqib ölkələr və həmin məhsulların dünya üzrə əsas idxalçı ölkələri ilə bağlı araşdırmalar aparılmışdır. Gömrük İttifaqının Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına potensial müsbət və mənfi təsirləri araşdırılmışdır.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzvolma prosesində çoxtərəfli danışıqlar davam etdirilmişdir. Bu çərçivədə, 2014-cü ilin 21 fevral tarixində keçirilmiş Azərbaycan üzrə İşçi Qrupun 11-ci iclasından sonra Azərbaycan tərəfinə təşkilata üzv 7 dövlət tərəfindən suallar təqdim edilmişdir. Ticarət ilə əlaqəli siyasətə aid olan suallar cavablandırılması məqsədilə Nazirlik tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş, aidiyyəti qurumlara göndərilmiş, alınan cavablar təhlil olunub və ümumiləşdirilərək aidiyyəti üzrə təqdim edilmişdir. Bununla yanaşı, subsidiyalar üzrə və gömrük qiymətləndirilməsi üzrə Sorğu Vərəqələri cavablandırılaraq, təşkilatın Katibliyinə göndərilmişdir.

Həmçinin, 2014-cü il 20 fevral tarixində Cenevrədə kənd təsərrüfatı üzrə keçirilmiş görüşdən sonra Argentina və Avstraliyanın suallarının cavablandırılması işi və növbəti görüş üçün 2011-2013-cü illər üzrə kənd təsərrüfatında daxili dəstək ilə bağlı yeni cədvəllərin hazırlanması işi əlaqələndirilmiş, ÜTT-nin aidiyyəti ekspertləri ilə işçi qaydada müzakirələr aparılmış, son cavab layihəsi və hazırlanmış sənəd aidiyyəti üzrə təqdim edilmişdir. 2014-cü ildə ikitərəfli danışıqlar sahəsində danışıqlar davam etdirilmiş, 4 ölkə ilə ilk ikitərəfli görüşlər keçirilmişdir.

Mallar və xidmətlər üzrə daxil olmuş yeni suallar aidiyyəti dövlət orqanları ilə birgə təhlil olunmuş, bunlar əsasında yeniləşdirilmiş təkliflər hazırlanmış, suallar cavablandırılmış, həmçinin ümumiləşdirilmiş təklif hazırlanaraq aidiyyəti üzrə təqdim edilmişdir. 2014-cü ilin fevral və iyul aylarında Cenevrə şəhərində ÜTT-yə üzv dövlətlərlə mallar və xidmətlər üzrə ikitərəfli danışıqlar aparılmışdır.

Texniki yardım proqramları çərçivəsində də bir sıra işlər həyata keçirilmişdir. 3-7 fevral 2014-cü il tarixlərində Bakı şəhərində, İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi tərəfindən müxtəlif dövlət qurumlarının nümayəndələrinin iştirakı ilə ÜTT-nin Təlim və Texniki Əməkdaşlıq İnstitutunun Texniki Yardım və Potensialın Artırılması Proqramı çərçivəsində təlim və seminar təşkil edilmişdir. ÜTT ekspertinin texniki yardımını ilə İqtisadiyyat və Sənaye, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliklərinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin mütəxəssisləri tərəfindən ÜTT-nin İnformasiya Texnologiyaları Sazişi (İTS) Sektoral Təşəbbüsünə uyğun Azərbaycanın bu sahədə yekun cədvəli hazırlanmışdır.

2014-cü ilin yanvar-dekabr aylarında ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəsində 4645.9 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və onun ÜDM-də xüsusi çəkisi 7.9 faiz təşkil etmişdir. 2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ilə müqayisədə əlavə dəyərin real həcmi 10.0 faiz artmışdır. 2014-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində əsas kapitalla yönəldilmiş bütün vəsaitin 4.9 faizi (871.9 milyon manat) ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahələrinə sərf edilmişdir ki, bu da əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 67.9 faiz (müqayisəli

qiymətlərlə) çoxdur. 2014-cü il dekabrın 1-i vəziyyətinə muzdla işləyənlərin sayı iqtisadiyyatın neft sektorunda 36.4 min nəfər, qeyri-neft sektorunda isə 1471.3 min nəfər olmuşdur, onların 18.8 faizi ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahələrində cəmlənmişdir.

2014-cü ilin yanvar-dekabr aylarında ölkənin pərakəndə ticarət şəbəkəsindən əhaliyə satılan mallar 2013-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10.0 faiz və ya 2345.8 milyon manat artaraq 22001.7 milyon manat təşkil etmişdir. İstehlak mallarının 99.8 faizi özəl təsərrüfat subyektlərində, o cümlədən 11.5 faizi hüquqi şəxs statuslu özəl müəssisələrdə, 52.4 faizi fərdi sahibkarlara məxsus ticarət subyektlərində, 35.8 faizi əmtəə bazarlarında satılmışdır.

Əmtəə dövriyyəsinin ümumi həcmində qeyri-ərzaq mallarının xüsusi çəkisi artaraq 2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ilə müqayisədə 46.6 faizdən 49.9 faizədək yüksəlmişdir. Pərakəndə şəbəkədə satılmış qeyri-ərzaq mallarının həcmi 16.2 faiz artaraq 10978.8 milyon manata çatmış, əmtəə dövriyyəsi üzrə real artımın 78.4 faizi qeyri-ərzaq mallarının satışı hesabına təmin edilmişdir. Pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin ümumi həcmində qida məhsulları, içkilər və tütün məmulatlarının payı 50.1 faiz təşkil edərək 11022.9 milyon manata bərabər olmuş və 2013-cü ilin yanvar-dekabr aylarının səviyyəsini 3.9 faiz üstələmişdir.

Hər bir istehlakçı fərdi istehlak məqsədi ilə pərakəndə ticarət müəssisələrində orta hesabla ayda 97.5 manatlıq qida məhsulları, içkilər və tütün məmulatları, 97.2 manatlıq qeyri-ərzaq malları almışdır. 2013-cü ilin eyni dövrünün müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə istehlakçılar tərəfindən qeyri-ərzaq mallarının alınmasına 15.2 manat daha çox vəsait xərcləndiyi halda, qida məhsulları, içkilər və tütün məmulatları üçün xərclərdə artım 3.3 manata bərabər olmuşdur.

2014-cü ilin yanvar-dekabr aylarında istehlakçıların pərakəndə ticarət şəbəkələrində xərclədikləri vəsaitin 50.1 faizi (11023.2 milyon manat) qida məhsulları, içkilər və tütün məmulatlarının, 18.7 faizi (4113.8 milyon manat) toxuculuq malları, geyim və ayaqqabıların, 4.7 faizi (1031.7 milyon manat) elektrik malları və mebelin, 0.6 faizi (131.9 milyon manat) kompyuterlər,

telekommunikasiya avadanlıqları və digər məmulatlar, 1.4 faizi (296.9 milyon manat) əczaçılıq və tibbi malların, 7.1 faizi (1558.8 milyon manat) avtomobil yanacaqının, 17.4 faizi isə (3845.4 milyon manat) digər qeyri-ərzaq mallarının alınmasına sərf olunmuşdur. 2014-cü ildə elektron ticarət şədəkəsində istehlakçılara 6.4 milyon manatlıq və ya əvvəlki illə müqayisədə 2.4 dəfə çox istehlak malları satılmışdır. Elektron ticarət dövriyyəsinin 94.6 faizini təşkil edən qeyri-ərzaq mallarının satışı əvvəlki ilin səviyyəsini 2.5 dəfə üstələyərək 6.1 milyon manata bərabər olmuşdur.

Elektron ticarət üzrə istehlak mallarının satışının 91.3 faizi hüquqi şəxslərin, 8.7 faizi isə fərdi sahibkarların ticarət subyektləri tərəfindən həyata keçirilmişdir. Cari ilin birinci yarısında elektron ticarət dövriyyəsinin 90.6 faizini təşkil edən qeyri-ərzaq mallarının satışı 2013-cü ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 10.7 faiz artaraq 1190.8 min manata bərabər olmuşdur.

2014-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində əhaliyə 956.0 milyon manatlıq və ya keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 18.2 faiz çox iaşə xidmətləri göstərilmişdir. Özəl sektorda ictimai iaşə dövriyyəsinin 46.1 faizi hüquqi şəxs statuslu müəssisələrin, 53.9 faizi isə bu sahədə sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən fərdi sahibkarların payına düşür. Hüquqi şəxs statuslu müəssisələrdə iaşə dövriyyəsinin həcmi 2013-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 15.2 faiz artaraq 433.6 milyon manat təşkil etmişdir.

2014-cü ilin yanvar-dekabr aylarında əhaliyə 7016.4 milyon manatlıq və ya keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 7.2 faiz çox pullu xidmət göstərilmişdir. Artımın 59.2 faizi hüquqi şəxslərin müəssisələrində yaranmış və bu müəssisələrdə əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin həcmi 5.7 faiz artaraq 5.2 milyard milyard manata çatmışdır. Hesabat dövründə hər bir ölkə sakini hər ay orta hesabla 62.1 manatlıq müxtəlif pullu xidmətlərdən istifadə edilmişdir.

Ticarət və xidmət sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlər birbaşa əhalinin sosial rifahının və gəlirlərinin artması ilə bağlıdır. Belə ki, əhali gəlirlərinin yüksəlməsi pərakəndə əmtəə və xidmətlər üzrə dövriyyənin artmasına səbəb olan əsas amildir.

2014-cü ildə də əvvəlki illərdə olduğu kimi, ölkədə sosial sahələrin inkişafı və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi dövlətin daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Ötən dövr ərzində sosial sahələrin təhlili və inkişafı ilə bağlı zəruri informasiya bazasının formalaşdırılması istiqamətində işlər davam etdirilmiş, əhalinin həyat səviyyəsi təhlil edilmişdir.

2015-ci il yanvarın 1-i vəziyyətinə məlumatlara əsasən iqtisadi fəal əhalinin sayı 4840,7 min nəfər olmuş, onlardan 4602,9 min nəfərini iqtisadi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan əhali təşkil etmişdir. 2014-cü il dekabrın 1-i vəziyyətinə müddə ilə işləyənlərin sayı 1507,7 min nəfər, o cümlədən iqtisadiyyatın dövlət bölməsində 883,7 min nəfər, qeyri-dövlət bölməsində isə 624,0 min nəfər təşkil etmişdir. İqtisadiyyatın neft sektorunda 36,4 min nəfər, qeyri-neft sektorunda isə 1471,3 min nəfər çalışmışdır. Müddə ilə işləyənlərin tərkibində qeyri-kənd təsərrüfatı sahəsində əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlar 1463,4 min nəfər təşkil etmişdir.

Müəssisə və təşkilatlarda müddə ilə çalışan işçilərin 22,1 faizi məhsul istehsalı sahələrində, onlardan 6,8 faizi tikintidə, 6,2 faizi emal sənayesində, 3,0 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsində, 2,4 faizi mədənçıxarma sənayesində, 2,0 faizi elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsində, 1,7 faizi su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində məşğul olmuşdur.

Xidmət sahəsində çalışanların 22,5 faizi təhsil, 18,8 faizi ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 8,7 faizi əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, 6,7 faizi dövlət idarəetməsi və müdafiə, sosial təminat, 4,9 faizi nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 3,8 faizi istirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət, 3,8 faizi peşə, elmi və texniki fəaliyyət, 2,0 faizi maliyyə və sığorta fəaliyyəti, 1,8 faizi informasiya və rabitə, 1,6 faizi inzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi, 1,4 faizi turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə, 1,1 faizi digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi və 0,8 faizi daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar sahələrində cəmlənmişdir.

2015-ci il yanvarın 1-i vəziyyətinə məşğulluq xidməti orqanları tərəfindən ölkə üzrə rəsmi işsiz statusu verilmiş şəxslərin sayı 28,7 min nəfər olmuş, onların

39,4 faizini qadınlar təşkil etmişdir. İşsizliyə görə müavinətin orta məbləği 289,2 manat olmuşdur.

2014-cü ilin yanvar-noyabr aylarında ölkə iqtisadiyyatında muzdla çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı əvvəlki ilə nisbətən 5,4 faiz artaraq 442,1 manat təşkil etmişdir. Digər fəaliyyət növləri ilə müqayisədə mədənçıxarma sənayesində, maliyyə və sığorta fəaliyyətində, informasiya və rabitədə, peşə, elmi və texniki fəaliyyət sahəsində, tikintidə orta aylıq nominal əmək haqqı daha yüksək olmuşdur. Bu dövrdə müəssisə və təşkilatlarda çalışan kənar əvəzçilərin orta aylıq əmək haqqı 261,7 manat və mülki-hüquqi xarakterli müqavilələr üzrə işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı 311,1 manat təşkil etmişdir.

2014-cü ildə əhalinin gəlirləri əvvəlki ilə nisbətən 4,8 faiz artaraq 39,4 milyard manata çatmış, onun hər nəfərə düşən həcmi 4180,5 manat və ya ayda orta hesabla 348,4 manat təşkil etmişdir. Hər nəfərə düşən gəlirlərin artımı istehlak qiymətlərinin bahalaşmasını 2,1 faiz bəndi üstələyərək 3,5 faiz olmuşdur.

Bu dövr ərzində gəlirlərin 68,8 faizi son istehlaka, 8,7 faizi vergilər, sosial sığorta və üzvlük haqlarının, 2,5 faizi kreditlər üzrə faizlərin ödənilməsinə, 20,0 faizi isə əmanətlərin və kapitalın artırılmasına yönəldilmişdir. Əhalinin sərəncamında qalan 35,9 milyard manatlıq gəlir əvvəlki illə müqayisədə 5,1 faiz çox olmuşdur.

Əhalinin gəlirlərinin əsas göstəriciləri

	2014-cü il faktiki	2013-cü ilə nisbətən, faizlə
Əhalinin nominal gəlirləri, milyon manat	39360,7	104,8
Hər nəfərə düşən gəlir, manat	4180,5	103,5
Sərəncamda qalan gəlirlər, milyon manat	35924,8	105,1
Hər nəfərin sərəncamında qalan gəlir, manat	3815,6	103,7

Yaşayış minimumunun həddi 2015-ci ildə 131 manat məbləğində təsdiq edilmişdir ki, bu da 2014-cü il üçün təsdiq olunmuş yaşayış minimumundan 4.8 faiz çoxdur. Yaşayış minimumunun artması “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”nda qarşıya qoyulan hədəflərin yerinə yetirilməsinə imkan verəcəkdir.

Məlum olduğu kimi, “Yaşayış minimumu haqqında” və “Ünvanlı Dövlət Sosial Yardım haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunlarına uyğun olaraq ehtiyac meyarı mərhələlərlə yaşayış minimumuna çatdırılmalıdır. Aztəminatlı ailələrin sosial müdafiəsini təmin edən ünvanlı sosial yardımın hesablanması tətbiq edilən ehtiyac meyarının məbləği artırılaraq 2014-cü ildə 100 manata çatdırılmışdır. 2015-ci ildə ehtiyac meyarının məbləği yaşayış minimumunun 80,2 faizi səviyyəsində götürülməklə 105 manat müəyyənləşdirilmişdir ki, bu da aztəminatlı ailələrin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün dövlət tərəfindən görülməli konkret tədbirlərdən biridir.

Son illər ərzində yoxsulluğun səviyyəsinin aşağı salınmasında “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf üzrə Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial- iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın və ümumilikdə müxtəlif istiqamətlər üzrə qəbul edilmiş digər sahəvi proqram, tədbirlər planı və digər irimiqyaslı sənədlərin xüsusi əhəmiyyəti və yeri olmuşdur. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində yoxsulluq səviyyəsi 2014-cü ilin yekunlarına əsasən 5.0 faizə enmişdir.

2014-cü ilin yanvar-noyabr aylarında sənayedə istehsal olunmuş malların və göstərilmiş xidmətlərin həcmi (ümumi buraxılış) 29,8 milyard manat təşkil etmişdir. *Qeyri-neft sənayesi* isə 6,5 milyard manat təşkil etmiş və ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 6,6% artmışdır. Bu artım əsasən maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (47,4%), avtomobil və qoşquların istehsalı (48,7%), kimya sənayesi (28,3%), elektrik avadanlıqlarının istehsalı (21,8%), tikinti materiallarının istehsalı (19,8%), içki istehsalı (9,1%), metallurgiya sənayesi (7,2%) sahələrində müşahidə olunmuşdur. *Neft sənayesi* 23,3 milyard manat təşkil etmişdir. Sənaye məhsulunun 70,4% mədənçıxarma, 23,4% emal, 5,5% elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, 0,7% isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı bölmələrində istehsal olunmuşdur. Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı bölməsində ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə məhsul və xidmətlərin istehsalı 6,9% artmışdır.

Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı bölməsinin müəssisələri tərəfindən əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 5,2% artım əldə olunmuşdur.

Emal bölməsinin müəssisələri və fərdi sahibkarları tərəfindən əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2,0% çox məhsul istehsal olunmuşdur. *Qeyri-neft emal sənayesi* ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 8,2% artmışdır.

Yanvar-noyabr ayları ərzində emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda ən yüksək xüsusi çəkiyə malik alt sahələr neft məhsullarının istehsalı (34,7%), qida məhsullarının istehsalı (32,8%), tikinti materiallarının istehsalı (6,0%), maşın və avadanlıqların istehsalı (4,1%), metallurgiya sənayesi (4,0%), kimya sənayesi (3,8%), maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (3,4%), içki istehsalı (2,7%), elektrik avadanlıqlarının istehsalı (2,2%), hazır metal məmulatların istehsalı (1,4%) olmuşdur, digər 14 alt sahənin birgə xüsusi çəkisi isə 4,9% təşkil etmişdir.

Respublikanın iqtisadi və sosial sahələrinin inkişafına 2014-cü ilin yanvar-noyabr aylarında bütün maliyyə mənbələrindən əsas kapitalla 14,7 milyard manat vəsait yönəldilmişdir. *Sənayedə neft sektoruna* yönəldilmiş əsas kapitalın həcmi 2013-cü ilin müvafiq dövrünə nisbətən 24,4% artaraq 5,4 milyard manat təşkil etmişdir. *Sənayedə qeyri-neft sektoruna* yönəldilmiş əsas kapitalın həcmi 1,2 milyard manat təşkil etmişdir. Ümumi vəsaitin 45,2% sənaye sahələrinin inkişafına yönəlmiş, bu da 6,6 milyard manat təşkil etmişdir. Sənayedə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin 81,3% mədənçıxarma sənayesi, 5,5% emal sənayesi, 4,6% elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sənayesinə, 8,6% isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sənayesinə yönəldilmişdir. 2014-cü ilin yanvar – oktyabr aylarında ölkənin sənaye sahələrində çalışan muzzdlu işçilərin sayı əvvəlki illə müqayisədə 0,4% artaraq 183,3 min nəfər təşkil etmiş, onların orta əmək haqqı isə 10,1% artaraq 710,0 manat olmuşdur. İşçilərin 36,5 min nəfəri mədənçıxarma, 91,8 min nəfəri emal, 29,5 min nəfəri elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və

təchizatı, 25,5 min nəfəri isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı bölmələrində cəmləşmişdir.

Əmək haqlarının daha çox artımı emal bölməsinin rezin və plastmas məmulatlarının, içki, poliqrafiya fəaliyyəti, avtomobil və qoşquların, qida məhsullarının, elektrik avadanlıqlarının, kağız və karton istehsalı, maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri, sair nəqliyyat vasitələrinin, geyim, tütün məhsullarının, əczaçılıq məhsullarının, dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalı müəssisələrində müşahidə olunmuşdur.

Məlumdur ki, Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini təmin edilməsində ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyalar mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

2.2. Müasir dövrdə iqtisadiyyatın strukturunun təhlili

Azərbaycanın suveren dövlətə çevrildiyi daxili və xarici iqtisadi əlaqələrdə liberal prinsiplərə üstünlük verdiyi sistemin transformasiya şəraitində struktur probleminin xarakteri makroiqtisadi sabitləşməni təmin etməklə yanaşı daha çox qloballaşan dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslərlə Milli iqtisadiyyatın rəqabət üstünlüklərinin reallaşdırılması imkanları ilə ən başlıcası isə hər bir ölkənin seçdiyi Milli iqtisadi inkişaf modeli ilə müəyyənləşir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə ölkəmiz elə bir inkişaf səviyyəsinə çatmışdır ki, onun gələcək inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə ölkədə həyata keçirilən struktur siyasətini xarakteri və səmərəliliyi ilə birbaşa bağlıdır. Bu zaman yadda saxlamaq lazımdır ki, xalq təsərrüfatında baş verən quruluş dəyişiklikləri elmi – texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi ilə qarşılıqlı əlaqədə və asılılıqla olan bir prosesdir. Belə ki, elmi – texniki tərəqqi sahəsində məhsulun resurs tutumunun aşağı düşməsi müşahidə olunur ki, bu da bir tərəfdən iqtisadiyyatın başlıca makroiqtisadi proporsiyalarının təkmilləşdirilməsinin maddi əsası, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatın mükəmməl sahə, ərazi, texnoloji və təkrar istehsal quruluşunun formalaşdırılması elmi – texniki tərəqqinin sürətləndirilməsinin mühüm şərti kimi çıxış edir. Bütün bunlar öz növbəsində yeni formalaşan müstəqil dövlətin

iqtisadiyyatının mövcud quruluşunun və hərəkətə gətirilə bilən elmi – texniki potensialın müəyyənləşdirilməsini və dəyərləndirilməsini tələb edir. Bütün bunları nəzərə alaraq respublikamızda elə elmi – texniki və struktur siyasəti formalaşdırmaq lazımdır ki, o biri tərəfdən Azərbaycanın malik olduğu bütün resurslarından səmərəli istifadə və ölkəmizin qarşısında duran sosial – iqtisadi problemlərin mümkün qədər optimal müddətdə həll etməyə şərait yaratsın və ən başlıcası isə perspektivdə iqtisadi artımın imkanlarını məhdudlaşdırməsın.

Bu baxımdan sistemin transformasiyası şəraitində struktur siyasəti iqtisadi subyektlərin həyat fəaliyyətinin hüquqi və institusional əsaslarının formalaşmasına, uzunmüddətli iqtisadi artım üçün şəraitin yaradılmasına, həm də istehsal amillərindən istifadə olunmasının səmərəliliyinin artırılmasına və rəqabət aparən sahələr arasında resursların səmərəli bölgüsünə səmərəliliyinin yüksəldilməsinə istiqamətləndirilmiş tədbirlər sistemini özündə əks etdirir.

Keçid iqtisadiyatlı ölkələrdə dövlətin struktur siyasəti inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdən fərqli olaraq daha geniş və çoxşaxəli problemlərin həllini tələb edir. Çünki bu zaman respublikamızda həyata keçirilən struktur siyasətinin bütünlüklə xalq təsərrüfatının quruluşunun dəyişən şəraitə və tələblərə uyğun yenidən qurulmasını tələb edir.

Bütün bunlar öz növbəsində dövlətin struktur siyasətinin reallaşdırılması iqtisadi inkişafın prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsini, sahə quruluşunun təkmilləşdirilməsini, istehlak və yığım nisbətinin optimallaşdırılması problemlərini nəzəri əsaslarının araşdırılmasını obyektiv zərurətə çevirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, transformasiya şəraitində struktur dəyişikliklərinə dövlətin təsiri hər şeydən əvvəl bazar sisteminin tələblərini nəzərə almalıdır. Bununla belə təcrübə göstərir ki, sırf bazar mexanizmi əsasında effektiv struktur irəliləyişləri həyata keçirmək mümkün deyildir. Bununla bağlı professor B.Pleşevski haqlı olaraq yazır ki, «Struktur siyasətini reallaşdırarkən ancaq bazar gücünə əsaslanması yığım və investisiyanın aşağı səviyyəsi və ixracın istehsal strukturunda xammal resurslarının xüsusi çəkisinin artmasında emal sənaye

sahələrinin xüsusi çəkisinin aşağı düşməsi ilə xarakterizə olunan iqtisadiyyatın ziyanlı strukturunun formalaşmasına gətirib çıxaracaqdır».

Apardığımız nəzəri səpkidə araşdırmalar ölkədə reallaşdırılan iqtisadi struktur dəyişikliklərinin xarakterinə mühüm təsir göstərən əsas bazar mühitinin ünsürlərini aşağıdakı kimi sistemləşdirməyə imkan vermişdir:

Ölkədə istehsal olunan məhsul və xidmətlərə daxili tədiyyə qabiliyyətli tələbin dinamikası; rəqabət mübarizəsi prosesi; iş qüvvəsinin miqrasiyası; müxtəlif kapital növlərinin sahələrarası və regionlararası axını; əsas resurs növlərinin qiyməti və onun əlverişliliyi; istehsal bazar üzərində inhisarın bərqərarı və inhisar mənfəətinin əldə olunması; bazarın əmtəə və xidmətlərlə təminatı səviyyəsi və s.

Ümumən dünya təcrübəsi göstərir ki, keçid dövründə formalaşan Milli iqtisadiyyatın dayanıqlı və davamlı inkişafın təmin edilməsi həlledici dərəcədə bu mərhələdə həyata keçirilən struktur siyasətinin xarakterilə birbaşa bağlı olur. Keçid dövründə dövlətin struktur siyasəti ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasət sisteminin tərkib hissəsi olmaqla çoxşaxəli bir problemdir, həm də struktur siyasəti transformasiya şəraitində Milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması ilə bağlı iqtisadi sosial və institusional dəyişikliklə bağlı problemlərin qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda həllini tələb edir.

Dövlətin struktur siyasətinə nəzəri və metodoloji baxımdan belə yanaşma onun prioritet istiqamətlərinin elmi – praktiki cəhətdən əsaslandırılması, ölkədə dövlətin həyata keçirdiyi investisiya, elmi – texniki, innovasiya, sənaye, aqrar, regional, maliyyə siyasəti ilə uzlaşdırılaraq dəyərləndirilməlidir. Bu baxımdan dövlətin struktur siyasətinə dair mövcud iqtisadi ədəbiyyatda olan fikirləri ümumiləşdirməyə cəhd etsək, onda qeyd edə bilərik ki, struktur siyasəti ölkədə həyata keçirilən sosial – iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olmaq etibarı ilə iqtisadi və sosial sferada praktiki və strateji vəzifələrin həllini tələb edir.

Milli iqtisadiyyatın strukturunun davamlı inkişaf baxımından dəyərləndirilməsinin çox mühüm istiqaməti onun təkrar istehsal quruluşunun təhlili ilə bağlıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, təkrar istehsal nəzəriyyəsi əsasında xalq təsərrüfatı strukturunun təhlili Milli iqtisadiyyatın tərkibi, əsas elementləri,

inkişafının qanunauyğunluqları, onun dəyişməsinə və təkmilləşməsinə təsir göstərən amilləri müəyyənləşdirməyə imkan verir. Milli iqtisadiyyatın müasir ictimai təkrar istehsal strukturu daim yeniləşən təkrar istehsal tsikli şəklində ifadə edilə bilər. Bu isə öz növbəsində iqtisadiyyatın əsas struktur asılılıqlarını, iqtisadi təkrar istehsal sisteminin özünütəşkil, özünüidarə mexanizmini, əsas özünüinkişaf amillərinin formalaşması prosesini əməli baxımdan dəyərləndirməyə imkan verir. Milli iqtisadiyyata istehsal hazırlığından istehlakadək, resursların sərfindən son məhsuladək cəmiyyətin artan tələbatını ödəmək məqsədilə insanların təşkil etdiyi əsas amillərin təkrar istehsalının qarşılıqlı tsikllərinin mürəkkəb sistemini praktiki baxımdan qiymətləndirməyə imkan verir.

Iqtisadiyyatın təkrar istehsal baxımından tədqiqi onun əsas struktur əlaqələrinin sırasında təkrar istehsal iqtisadi tsiklinin bir növ inkişaf qanunauyğunluqları rolunu yerinə yetirən natural və dəyər iqtisadi proprsiyalarının xarakterinin müəyyənləşdirməsinin mühüm şərtidir. Bunların arasında aşağıdakı qarşılıqlı asılılıqları fərqləndirmək lazımdır: yığım və istehlak, istehsal və istehlak, istehsal və bazar, istehsal, ictimai və şəxsi istehlak, istehsalın investisiya və intellektual hazırlığı və s. Fikrimizcə, qeyd olunan digər əlaqələrlə yanaşı ümumi məhsulda və digər makroiqtisadi göstəricilərdə xüsusi çəkirlərinə görə, habelə onların dəyişmə dinamikasının təhlili habelə gözlənilməsi zəruri olan bu proporsional əlaqələrin ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından dəyərləndirilməsi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bununla bağlı onu xüsusi qeyd etmək istərdik ki, təəssüf ki, respublikamızda Milli iqtisadiyyatın təkrar istehsal baxımından strukturu çox zəif tədqiq olunmuşdur. Bütün bunlarla yanaşı Milli iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsinin ölkəmizdə davamlı inkişafın təmin edilməsində onun əməli rolunu artırmaq üçün qeyd olunan istiqamətlərlə yanaşı onun texnoloji və resurs strukturunun təhlili də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu qeyd olunan vəzifələrin səmərəli həyata keçirilməsi hər bir konkret dövrdə dövlətin müvafiq struktur siyasətinin işlənilib hazırlanmasını və onun reallaşma mexanizminin müəyyənləşdirilməsini tələb edir.

Bütün bunlar ö növbəsində keçid mərhələsində respublikamızda həyata keçirilən struktur siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin meyarlarını əsaslı dəyişikliyə uğratmışdır. Ona görə də müasir dövrdə ölkəmizdə dövlətin struktur siyasətinin başlıca istiqamətlərini başqa sözlə prioritetlərini, məqsəd və vəzifələrini, taktiki və strateji cəhətdən əsaslandırarkən yuxarıda qeyd olunan metodoloji prinsiplərin nəzərə alınması çox zəruridir. Təcrübə göstərir ki, bütün səviyyələrdə fəal və çevik struktur siyasəti yeritmədən optimal müddətdə Milli iqtisadiyyatın davamlı və dinamik inkişafına nail olmaq mümkün deyildir. Ölkədə struktur siyasətinin əməli cəhətdən reallaşdırılması əhəmiyyətli dərəcədə müvafiq institusional dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir. Beləliklə, ölkədə cari və perspektiv, iqtisadi – sosial, siyasi, təhlükəsizlik problemlərinin səmərəli həlli struktur siyasətinin Milli iqtisadiyyatın bütün faza, səviyyə, amil və şərtlərin, resurslar balansını və onların reallaşdırılması imkanlarını qarşılıqlı əlaqə və təsirdə nəzərə alaraq reallaşdırılmasını tələb edir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər bir konkret halda iqtisadi inkişafın səviyyəsindən, ölkənin seçdiyi inkişaf modelindən qarşıya qoyulan məqsədlər sistemindən və mövcud reallıqdan, xüsusən iqtisadi artımı təmin edən resurs amillərinin mövcudluğundan, balansından, bunlardan istifadə dərəcəsindən asılı olaraq iqtisadi proporsiyaların və struktur əlaqələrinin optimallıq meyarları, hətta makro və mezo və regional səviyyədə fərqli ola bilər. Azərbaycan keçidin ilk mərhələdə özünün iqtisadi inkişaf strategiyasından elə sahələrin üstün inkişafını seçməlidir ki, o birincisi həmin sfera xarici kapitalın tətbiqini stimullaşdırsın, ikincisi həmin sahənin məhsulları beynəlxalq bazarda rəqabət qabiliyyəti olsun və nəhayət həmin sahədə əldə olunan gəlirlər bütünlüklə ölkəmizin qarşısında duran iqtisadi – sosial problemlərin həllinə müsbət təsir göstərsin.

Həm də bazar iqtisadiyyatına keçid və onun formalaşdırdığı şəraitdə struktur siyasətinin optimallıq meyarları da müxtəlif olur. Belə ki, transformasiya və Milli iqtisadiyyatın davamlı iqtisadiyyata keçid şəraitində struktur siyasətinin investisiya və innovasiya ilə qarşılıqlı əlaqə və asılılığı fərqli prinsiplər və meyarlar əsasında fəaliyyət göstərir. Məlumdur ki, iqtisadiyyatın strukturunun kəmiyyət və

keyfiyyətə restrukturizasiyası müvafiq olaraq investisiya həcmi ilə yanaşı texniki və texnoloji səviyyəsinin və onun reallaşdırılmasının səmərəliliyinin kəskin artırılmasını tələb edir.

Bu baxımdan Milli iqtisadiyyatın transformasiyası və davamlı inkişafa keçid şəraitində struktur siyasətinin formalaşdırılması və reallaşdırılmasında prioritetlərin mərhələliyi ardıcılığının və vaxtının düzgün seçilməsi prinsiplər əhəmiyyətə malikdir. Başqa sözlə, iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri konkret reallığa və tələbatla uyğun həyata keçirilməlidir.

Keçid iqtisadiyyatına malik ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bütünlükdə cəmiyyətdə mövcud olan iqtisadi münasibətlər sisteminin bazarın dəyişən şəraitinə və tələbatına uyğun yenidən qurulması bütünlükdə sistemin restrukturizasiyasını tələb edir. Bu baxımdan professor Ş.Hacıyev¹ çox haqlı olaraq qeyd edirdi ki, belə bir şəraitdə bazar sistemi ancaq cəmiyyətin maraqlarına və tədiyyə qabiliyyətli tələblərinə uyğun gələn bazara istiqamətlənmiş istehsalatları ön plana çıxarır və saxlayır. Sistemin transformasiya şəraitində restrukturizasiya probleminə belə metodoloji yanaşma hər şeydən əvvəl onun əməli cəhətdən reallaşdırarkən nəinki cari, eləcə də Milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və davamlı inkişafın təmin edilməsi ilə bağlı strateji problemlərin həllini nəzərdə tutur. Bu baxımdan ölkədə həyata keçirilən restrukturizasiya siyasəti nəinki mülkiyyət münasibətlərinin, eləcə də idarəetmə təşkilatı, maliyyə, istehsalat və sairə münasibətlərin yenidən qurulmasını tələb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, bütünlükdə Milli iqtisadiyyatın restrukturizasiyasının ən mürəkkəb, əmək tutumlu başqa sözlə konkret reallaşdırılması üçün daha çox resurs tələb edən istiqaməti iqtisadiyyatının strukturunun yenidən qurulması ilə bağlıdır. Belə ki, bu problemin həlli nəinki həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan dəyişikliklərin, bazar mexanizminin prinsiplərinə uyğun mülkiyyət, təşkilatı normativ - hüquqi bazanın yaradılmasını, eləcə də müvafiq elmi – texniki kadr, maliyyə potensialının infrastrukturunun əməli cəhətdən mövcudluğunu və reallaşdırılması imkanlarını nəzərdə tutur.

¹ Ш.Г.Гаджиев, Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития, Киев 2000, стр. 99 - 101

Doğrudur, bu zaman qarşıya çıxan ən başlıca problem ixraca istiqamətlənmiş Milli iqtisadiyyatı formalaşdırarkən strateji baxımdan Milli və qlobal maraqların uzlaşdırılmasıdır.

Bütün bunlar bizə transformasiya şəraitində iqtisadiyyatın restuktrizasiyası probleminin nəzəri və əməli problemlərini dəyərləndirməyə imkan verimşdir. Məlumdur ki, bazar sisteminə keçid Milli iqtisadiyyatın dəyişən tələbə və şəraitə uyğun restrukturizasiya edilməsinin obyektiv zəruriyyətə çevirdi. Digər tərəfdən ölkənin dünya iqtisadiyyatına fəal integrasiya olunması bu zaman Milli iqtisadi təhlükəsizliyin və davamlı inkişafa keçidin təmin olunması aktual bir problem kimi qarşıya qoyur. Bu isə öz növbəsində iqtisadi inkişafın dəyişən tələbin prinsiplərinə uyğun və iqtisadiyyatın restuktrizasiyasını tələb edir. İqtisadi ədəbiyyatda Milli iqtisadiyyatın restuktrizasiyalandırılması dedikdə adətən iqtisadiyyatın səmərəliliyini yüksəltmək, rəqabət qabiliyyətini artırmaq məqsədilə iqtisadiyyatın strukturunun və idarə olunmasının mülkiyyət formalarının dəyişdirilməsinə istiqamətlənmiş iqtisadi – təşkilati – hüquqi tədbirlərin həyata keçirilməsi prosesi nəzərdə tutulur. Bu baxımdan müasir dövrdə iqtisadiyyatın restuktrizasiya siyasəti formalaşdırılarkən dünyada baş verən qloballaşma, regional və transmilli integrasiya, Milli maraq və mənafeələr Azərbaycanın mövcud reallıqları prizmasından dəyərləndirilərkən bu sahədə dövlət siyasəti formalaşdırılmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu siyasətin əməli konturları müəyyənləşdirilərkən ölkənin malik olduğu təbii, maddi, elmi – texniki, maliyyə və kadr potensialı hökmən nəzərə alınmalıdır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, o ölkələr Milli iqtisadiyyatın restuktrizasiyasını mümkün qədər az itki və qısa müddət ərzində səmərəli reallaşdırı bilirlər ki, birincisi onlar Milli iqtisadiyyatın prioritetlərini real qiymətləndirir və onların reallaşdırılmasının ardıcıl və optimal mərhələlərini düzgün müəyyənləşdirirlər. Milli iqtisadiyyatın prioritetləri mütləq, nisbi və amillər üzrə üstünlükləri dəyərləndirilərkən mövcud potensialla yanaşı elmi – texniki tərəqqinin perspektiv inkişaf istiqamətləri sahəsində gələcəkdə dinamik və davamlı iqtisadi artım üçün yaradıla bilən imkanlar, habelə ölkəmizdə bazar münasibətlərinin formalaşdırılması və inkişafı nəticəsində əlverişli investisiya,

sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması mümkünlüyünü və sairə nəzərə alınmalıdır. Mövcud iqtisadi ədəbiyyata əsaslanaraq qeyd etmək istərdik ki, transformasiya şəraitində Milli iqtisadiyyatın restuktrizasiyası yolu ilə Milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və inkişafı bir çox zəruri mərhələlərdən keçməlidir.

Birincisi, transformasiyanın ilkin mərhələsində istehsalın aşağı düşməsi dayandırılmalı, makroiqtisadi sabitlik təmin olunmalı, həm də makroiqtisadi sabitlik təkrar istehsal prosesinin bərpasına istiqamətlənməklə yanaşı iqtisadi artımın dinamikliyini təmin etmək üçün zəruri maddi – texniki potensialın yaradılmasına xidmət etməlidir.

İkincisi, bu proseslə paralel olaraq bazar sisteminin «oyun qaydalarının» qanunvericilik hüquqi normativ və institusional bazası yaradılmalıdır.

Üçüncüsü, əvvəlki mərhələdə yaradılmış zəmin ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, xarici və daxili investorların Milli iqtisadiyyatın dəyişən tələblərə uyğun yenidən qurulmasını əməli cəhətdən reallaşdırmaq lazımdır.

Dördüncüsü, bu mərhələdə Milli iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulmasının xarakterinə və sürətinə mövcud iqtisadi potensialın texniki – texnoloji səviyyəsinin aşağı müvafiq olaraq rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması, emal sənaye sahələrinin inkişafına neqativ təsir göstərmiş. əksinə qısa müddətdə hasiledici sənaye sahələri yüksək sürətlə inkişaf etməsinə səbəb oldu.

Beşincisi, neft hasilatı və ixracının kəskin artması sayəsində respublikamızda əldə olunan böyük neft gəlirləri sayəsində artıq 2003 – cü ildən başlayaraq qeyri – neft sektorunun intensiv inkişafı Milli iqtisadiyyatın strukturunda hiss olunacaq quruluş irəliləyişləri müşahidə olunurdu.

Altıncısı, transformasiya prosesinin ilk onilliyində yaradılan potensial və yüksək artım sürəti respublikamızda Milli iqtisadiyyatın nəinki sahə, eləcə də regional strukturunun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əsaslı regional inkişaf proqramları qəbul etməyə və uğurla reallaşdırmağa imkan vermişdir.

Yeddincisi, son beşillikdə regional inkişaf sahəsində əldə olunan uğurlar artıq bu gün ölkəmizə Milli iqtisadiyyatın təkmilləşdirilməsi və xarici iqtisadi

tarazlığının təmin edilməsi probleminin əməli cəhətdən yaxın gələcəkdə strateji bir məqsəd kimi qarşıya qoymağa imkan vermişdir.

Son illərdə Milli iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi sahəsində əldə olunan imkanlar onun yeni mərhələyə daxil olması üçün real potensial yaratmışdır.

Səkinzincisi, artıq bu mərhələdə Milli iqtisadiyyatın strukturu iqtisadi və sosial inkişafın tarazlığına, səmərəliliyi artırmağa və nəhayət, davamlı inkişafa keçid üçün real zəmin yaratmağa imkan verəcəkdir. Deməli, bu zaman söhbət sadəcə olaraq, Milli iqtisadiyyatın strukturunda ayrı – ayrı sahələrin xüsusi çəkisinin kəmiyyət dəyişməsinə deyil, onun Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi, qloballaşan dünyada Azərbaycanın Milli maraq və mənafeələrini səmərəli reallaşdırmaq mümkünlüyündən gedir.

Göründüyü kimi, keçid dövründə Milli iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi müxtəlif mərhələlərdən keçməklə külli miqdarda daxili və xarici amillərin təsirinə məruz qalır. Ona görə də bu problem strateji baxımdan həll etmək üçün mövcud reallıqları, dünya təcrübəsini və dünyada baş verən qloballaşma proseslərini özündə ehtiva edən struktur siyasəti formalaşdırılmalıdır. Bu zaman çalışmaq lazımdır ki, yaranan imkan və şəraitə uyğun olaraq mərhələ – mərhələ reallaşdırılsın. Həm də emal sənaye sahələrinin üstün inkişafı uyğun hasiledici sənaye sahələrinin inkişafı ilə sıx bağlı olsun, digər tərəfdən elə bir iqtisadi və sosial infrastruktur bazası yaradılmalıdır ki, o bütünlükdə Milli iqtisadiyyatın dinamik və davamlı inkişafını təmin etməyə imkan versin. Əlbəttə, görünür yaxın gələcəkdə Milli iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi xarakterinə ayrı – ayrı sahələrin fond, material və əmək tutumunun səviyyəsi də mühüm təsir göstərəcəkdir. Çünki, bu gün ölkəmizdə Milli iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi problemi elə bir həddə gəlib çıxmışdır ki, artıq bu gün hər hansı bir sahənin üstün inkişafı müəyyənləşdirilərkən bazar prinsipləri saxlanılmaqla Milli iqtisadiyyatın tarazlı, dinamik inkişafı, habelə sosial problemləri ön plana çıxır.

Son nəticədə dövlətin struktur siyasəti Milli iqtisadiyyatın təkrar istehsal, sahə və institusional quruluşunun dəyişdirilməsinə istiqamətlənir. O da məlumdur ki,

dövlətin struktur siyasəti ölkədə həyata keçirilən sənaye, investisiya, elmi – texniki, regional qeyri – neft sektorunun inkişafı və s. ilə bağlı formalaşdırılan siyasətlə müəyyənləşir. Bütün bu qeyd olunan istiqamətlər üzrə həyata keçirilən struktur siyasəti son nəticədə Milli iqtisadiyyatın ayrı – ayrı sahələrinin qarşılıqlı əlaqəsini, asılılığını, mütənasibliyini aşkara çıxarmağa və bununla da onların ölkəmizdə davamlı inkişafı təmin etmək baxımından təkmilləşdirilməsi imkan və ehtiyatlarını müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Son illərdə ölkəmizin iqtisadi inkişafının makroiqtisadi təhlili göstərir ki, davamlı inkişafın ilkin şərtlərini formalaşdırmaq üçün innovasiya əsasında müvafiq struktur və ümumən optimal makroiqtisadi siyasəti formalaşdırmaq və əməli cəhətdən onun reallaşdırmaq lazımdır.

2003-2014-ci illərdə Azərbaycanda iqtisadi inkişafın makroiqtisadi baxımdan təhlili göstərir ki, son illərdə milli iqtisadiyyatın inkişafının prioritetləri tədricən dəyişir. Belə ki, iqtisadi artımın kəmiyyət orientirləri (ÜDM-in 2 dəfədən çox artması) iqtisadi artımın struktur prioritetləri, mexanizmləri keyfiyyətlə əvəz olunur. Aydındır ki, bu prosesdə dövlətin fəal investisiya və elmi-texniki siyasəti müəyyən dərəcədə ilkin mərhələdə sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması prinsipləri arasında müəyyən ziddiyyətli proseslər baş verir. Lakin o da bir həqiqətdir ki, davamlı sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılmasının əsasını son nəticədə milli iqtisadiyyatın innovasiya inkişaf modelinə keçid təşkil edir.

Bu strateji məqsədi reallaşdırmaq məqsədilə ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi siyasət fikrimizcə aşağıdakı başlıca müddəaları nəzərə almalıdır. Birincisi, ölkəmizdə əldə olunan sabit və yüksək iqtisadi artım sürəti bu sahədə qarşıda duran strateji məqsədləri nəzərə alaraq formalaşdırmalı, ikincisi, yüksək artım sürəti struktur irəliləyişlərlə müşahidə olunmaqla iqtisadi artımın yanacaq kompleksindən asılılığını azaltmağa istiqamətlənməlidir.

III FƏSİL

MÜASİR DÖVRDƏ MILLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFININ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın inkişafı və onun rəqabət qabiliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin mühüm istiqamətləri

Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsinin çox mühüm istiqaməti bütünlükdə milli iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi ilə bağlıdır. Məlumdur ki, hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatının potensialı, təkrar istehsal şərtləri, resurslar balansı, onlardan istifadə dərəcəsi, habelə beynəlxalq miqyasda onların reallaşdırılması mümkünlüyü istehsal olunan əmtəə və xidmətlərin dünya standartlarına nə dərəcədə cavab verməsindən, başqa sözlə onun rəqabət qabiliyyətindən çox asılı olur.

Ümumən, milli iqtisadiyyatın fəaliyyətinin qiymətnənləndirilməsində onun rəqabət qabiliyyətinin kəmiyyət və keyfiyyət baxımından qiymətləndirilməsi prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi mürəkkəb bir anlayış olmaqla, ayrı – ayrı iqtisadçı alimlər onu müxtəlif cür fərqli xarakterizə edirlər. Adətən, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi dedikdə, onun sahələrinin və firmalarının rəqibi üstələmək qabiliyyəti və beynəlxalq bazarlarda möhkəmlənmək dərəcəsi başa düşülür. Bu baxımdan milli rəqabət qabiliyyətinin öyrənilməsi bu və ya digər ölkədə rəqabət üstünlüklərinin nə qədər zəif və ya güclü olmasını xarakterizə etməyə imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, rəqabət qabiliyyətliliyi anlayışı iqtisadi ədəbiyyatda bəzən səmərəlilik kateqoriyası ilə qarışdırılır. Rəqabət qabiliyyətliliyi kateqoriyası səmərəliliyə nisbətən daha geniş bir anlayışdır. Məlumdur ki, səmərəlilik ümumi halda xərclərin nəticələrə nisbəti kimi hesablanır. Rəqabət qabiliyyətliliyi isə milli iqtisadiyyatın rəqabət mübarizəsinə olan qabiliyyətini və potensialını ifadə edir. Odur ki, qabiliyyət potensial bir imkan kimi reallaşdırılmaya da bilər. Həm də, rəqabət qabiliyyətliliyi səmərəlilikdən fərqli olaraq resurs potensialından istifadənin mütləq göstəricisi olmamaqla yanaşı və onu kəmiyyətə bir başa

qiymətləndirmək mümkün deyildir. Onun səviyyəsi hər hansı bir rəqabət aparan bazar subyektinə nisbətən müəyyənləşdirilir. Bu baxımdan rəqabət qabiliyyətliliyi nəinki, milli iqtisadiyyatın özünün keyfiyyət göstəricilərini yüksəltmək hesabına habelə, digər rəqiblərin müxtəlif yollarla inkişaf imkanlarının məhdudlaşdırması yolu ilə də əldə oluna bilər. Qeyd olunanlar o nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, rəqabət qabiliyyəti anlayışı səmərəlilik kateqoriyası ilə yanaşı iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi problemini də özünə daxil edir. Belə ki, səmərəlilik milli iqtisadiyyatın iqtisadi təhlükəsizliyini prinsiplərinin gözlənilməsi ilə müşahidə olunmazsa, müəyyən dövrdən sonra onun rəqabət qabiliyyətliliyi nəinki artar, hətta onu xeyli aşağı sala bilər. İqtisadi ədəbiyyatda və eləcə də təcrübədə rəqabət qabiliyyətliliyi makro – mezo və eləcə də mikro səviyyədə, habelə super makro səviyyədə müəyyənləşir. Super makro iqtisadiyyat səviyyəsində rəqabət mübarizəsinin səviyyəsi qiymətləndirilərkən bu zaman nəinki ayrı – ayrı milli iqtisadiyyatlar eləcə də, böyük ölkələr birliyi başa düşülməlidir. O da məlumdur ki, qarşıya qoyulan məqsədə uyğun olaraq onun meyarları və reallaşdırılması mexanizmi müəyyənləşdirməlidir. Bütün bu deyilənlər bizə belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi onun potensialının formalaşması və istifadə olunması strategiyası ilə müəyyənləşir. Təcrübə göstərir ki, bəzən rəqabət qabiliyyətinin artması son nəticədə, inhisarların yaranmasına gətirib çıxara bilər.

Transformasiya dövrünü yaşayan ölkələrin inkişaf xarakterinin öyrənilməsi göstərir ki, bir çox hallarda milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi texnoloji – innovation amillər hesabına deyil, hər şeydən əvvəl ucuz istehsal amilləri hesabına əldə olunur. İstehsal amillərinin kifayət qədər olması nisbətən, ucuz qiyməti və habelə onlardan ekstensiv istifadə ancaq qısa müddətdə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılmasını təmin edilə bilər. Belə bir vəziyyətdə çıxış yolu o ola bilər ki, bu mərhələdə əldə olunan yüksək gəlirləri milli iqtisadiyyatın texniki – texnoloji səviyyəsinin yüksəldilməsinə, onun strukturunun dəyişən tələbat və şəraitə uyğunlaşdırılmasına yönəldilsin. Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatların qloballaşma proseslərinə fəal qovuşması onun rəqabət qabiliyyətliliyi və iqtisadi

təhlükəsizliyinin səviyyəsinə güclü təsir göstərir. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin müxtəlif vasitələrlə və yollarla əldə olunmasına baxmayaraq, ümumi halda onları üç qrupa bölmək olar. Birinci, resurs, yəni bu və ya digər resursların kifayət qədər olması, ikincisi, mövcud resurslardan istifadə dərəcəsi, üçüncüsü, milli iqtisadiyyatın rəqabət üstünlüyünü reallaşdırmağa imkan verən proqram strategiyasının mövcudluğu.

Təhlil göstərir ki, qloballaşma şəraitində formalaşan Milli iqtisadiyyatlar tədricən asıq iqtisadiyyata çevrilirlər. Açıq iqtisadiyyat şəraitində onların səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi əhəmiyyətli dərəcədə onların beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyi və ölkədə həyata keçirilən xarici iqtisadi siyasətin keyfiyyəti ilə birbaşa bağlı olur. Beləliklə, milli rəqabət qabiliyyətliliyi son nəticədə iqtisadi, sosial, siyasi, daxili və xarici və s. amillərlə şərtlənir.

Bütün bunlar öz növbəsində transformasiya şəraitində Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi anlayışının mahiyyətinin, meyarlarının göstəricilər sisteminin və onun təmin edilməsinin başlıca istiqamətlərinin nəzəri və əməli baxımdan bir daha dəyərləndirilməsini tələb edir.

Məlumdur ki, rəqabət qabiliyyətliliyi anlayışının sistemli tədqiqi ilk dəfə olaraq A.Smitin «Xalqların sələflərinin təbiəti və səbəbləri haqqında» (1776) əsərində öz əksini tapmışdır. O, merkantilistləri tənqid edəcək mütləq üstünlüklər nəzəriyyəsini irəli sürdü. O, yazırdı: «Bir sıra ölkələr əmtəələri digərlərindən daha səmərəli istehsal edə bilirlər. Mütləq üstünlüklər əsasən təbii – iqlim şəraitinin olması hesabına əldə olunur». Daha sonralar David Rikkardo (1817) Smitin ideyalarını inkişaf etdirməklə müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsini irəli sürdü. Ümumi halda bu nəzəriyyəni ifadə etməyə cəhd etsək, qeyd etməliyik ki, hər bir ölkə fərqli məhsullar istehsal etdiyi və mütləq üstünlükləri nəzərə almaqla müəyyən məhsul istehsalı üzrə ixtisaslaşır ki, bu da onun digər ölkələrdən nisbətən ucuz başa gəlməsinə səbəb olur.

Mütləq və müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyələrinin modifikasiyası öz əksini isveç alimləri Eli Hekşer və Berti Olinin əsərlərində tapmışdır (1919 və 1935 – ci illər). İqtisadi ədəbiyyatda onların nəzəriyyəsi istehsal amillərinin nisbəti

nəzəriyyəsi kimi daxil olmuşdur. Onlar belə hesab edirlər ki, əmək resursları, torpaq və kapitala nəzərən artıq olarsa, onda əmək xərcləri az olacaq, torpağın qiyməti və kapitala sərf olunan xərclər isə yüksək olacaq. Əgər əmək ehtiyatları məhduddursa, onda kapital və torpağa nəzərən dəyəri çox olacaqdır. Hekşer – Olin teoreminin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ölkə məhsul istehsalında daha effektiv istifadə olunan istehsal amillərini məhsulları ixrac edir, nadir istehsal amillərindən istifadə olunan məhsulları isə idxal edir.

Nobel mükafatı laureatı, rus mənşəli amerikan alimi V.V.Leontyev istehsal amillərinin nisbəti nəzəriyyəsini tənqid etdi. Onun «Leontyev ziddiyyəti» adı almış nəticələri Hekşer – Olinin nəticələrinə tamaamilə əks idi. Leontyev təhlildən belə nəticəyə gəldi ki, kapital artıqlığına baxmayaraq ABŞ – ın ixracında əmək elm tutumlu məhsullar üstünlük təşkil edir. Halbuki, mövcud resurslar potensialına görə məntiqi olaraq ABŞ – ın ixracında kapital tutumlu məhsullar üstünlük təşkil etməli idi.

XX əsrin 90 – cı illərində M.Porter rəqabətli üstünlüklər nəzəriyyəsini irəli sürdü. Bu nəzəriyyəyə görə rəqabətli üstünlük resurslardan istifadənin məhsuldarlığı dərəcəsini əks etdirir. Bu prinsip həm müəssisə, həm də milli iqtisadiyyat səviyyəsində özünü doğrultmuşdur.

M.Porter qeyd edirdi ki, uzun illər dünya iqtisadi ədəbiyyatında Hekşer – Olin modeli kimi təqdim olunan istehsal amillərinin rəqabət qabiliyyətliliyi sistemi (sonradan Samuelson tərəfindən genişləndirilən) bu gün öz əhəmiyyətini kəskin azaltmışdır.

Bu ideya ondan irəli gəlmişdir ki, son illərdə ölkədə əsas istehsal amillərinin mövcudluğundan asılı olaraq sahələrin rəqabət qabiliyyətinin aradan qalxması bütünlükdə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin formalaşmasının şərtlərini əsaslı deformasiyaya uğratdı. Belə ki, ayrı – ayrı ölkələrə dair geniş faktiki materialları təhlil etmək əsasında M.Porter² çox orijinal bir rəqabət üstünlüyü nəzəriyyəsi yaratdı. Milli romb kimi adlandırılan bu konsepsiyanın əsasını ölkədəki makroiqtisadi mühiti formalaşdıran firmanın fəaliyyəti təşkil edir.

²Международная конкуренция М. 1993, стр. 896

Ölkənin potensial rəqabət üstünlüyünün reallaşdırılması üçün əlverişli və qeyri – münasib mühiti yaradan determinantları «milli romb» müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Bu determinantlar Porterə görə aşağıdakılardır. Birincisi, amillərin parametri – başqa sözlə ölkənin rəqabət üstünlüyünü müəyyən maddi və qeyri – maddi şəraiti: Birincisi, istehsal amillərinin parametri ölkənin rəqabət qabiliyyətliliyinin formalaşdırılması, xüsusən, ixrac yönümlü sahələrin inkişafı üçün zəruri olan maddi və qeyri – maddi şərtləri (istehsal amillərin) əhatə edir. Bu zaman milli iqtisadiyyatın daxilində rəqabət mühitinin formalaşdırılması çox vacibdir. İkincisi, tələbin parametrləri. Bu hər şeydən əvvəl alıcıların məhsulun kəmiyyətinə və keyfiyyətinə olan tələbatı olmaqla tələbin tutumunun və onun dinamikasını özündə əks etdirir. Üçüncüsü, milli iqtisadiyyatın hər hansı bir amil və sahə üzrə rəqabət üstünlüyü o halda kifayət qədər səmərə verir ki, o bu sahə ilə bağlı olan digər sahələrdə yük sək rəqabət qabiliyyətliliyinə malik olsun və müvafiq infrastruktura formalaşsın. Dördüncüsü, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsində tarixi – siyasi və ictimai mühitdən asılı olaraq baş verə bilən obğyektiv və subyektiv amillər ölkənin rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsinə çox güclü müsbət və yaxud mənfi təsir göstərə bilərlər. Məsələn, dünyada texnika və texnologiyada baş verə bilən inqilabi dəyişikliklər, «neft şoku» və yaxud dünya bazarında neftin qiymətinin kəskin yüksəlməsi və yaxud da aşağı düşməsi, müvafiq olaraq milli və beynəlxalq valyuta məzənnələrinin kəskin dəyişməsi, münaqişələr, kataklizmlər və s. Azərbaycanın son illərdəki təcrübəsi göstərdi ki, əksər bu amillər Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın inkişaf dinamikasına və xarakterinə güclü təsirini nəzərə alaraq bu məsələlər, tədqiqatın digər bölmələrində araşdırmağa cəhd edilmişdir. Beşincisi, dünya təcrübəsi onu da göstərir ki, hər hansı ölkənin kifayət qədər təbii əmək resurslarına üstünlüklərə görə malik olması hələ həmin ölkənin beynəlxalq miqyasda rəqabət qabiliyyətliliyini avtomatik təmin etmir. Başqa sözlə bu üstünlüklərin reallaşması üçün ölkədə mövcud reallıqları, potensialı və eləcə də beynəlxalq miqyasda baş verən innovasiya proseslərini nəzərə alaraq iqtisadi siyasətin formalaşdırılması və reallaşdırılması müstəsna

əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyatların dünya təsərrüfatı ilə qarşılıqlı əlaqə və asılılığının gücləndiyi müasir dövrdə hökumət tərəfindən dövlət və bazar mexanizminin optimal liberal və himayədar prinsiplərin ahəngdarlığına əsaslanan iqtisadi siyasətin yeridilməsi çox vacib və zəruri hallardan hesab edilməlidir.

Qeyd olunan prinsiplər baxımından Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin davamlı yüksəldilməsini təmin etmək üçün Respublika Prezidentinin yanında rəqabət qabiliyyətliliyi üzrə xüsusi səlahiyyətli şuranın yaradılması məqsəduyğundur.

2008-ci ildə inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrini bürümüş maliyyə böhranı bir daha o müddəanı sübuta yetirdi ki, sırf bazar mexanizmi nə qədər təkmil olsa da, o, bütün sosial iqtisadi və ekoloji problemləri səmərəli həll etmək iqtidarında deyildir. Ona görə də, inkişaf etmiş dünya ölkələri maliyyə böhranının dərin iqtisadi böhrana keçməsinin qarşısını almaq və yaxud yumşaltmaq məqsədi ilə maliyyə, istehsal sferasına, kredit münasibətlərinin, eləcə də beynəlxalq miqyasda valyuta münasibətlərinin dövlət tənzimlənməsi əsasında yenidən qurulması ilə bağlı ciddi tədbirlər reallaşdırdılar. Odur ki, bu gün dünya iqtisadiyyatına fəal inteqrasiya olan Azərbaycan bu proseslərdən müvafiq nəticələr çıxarmalı və özünün iqtisadi strategiyasına müvafiq korreksiya etməlidir.

Aydındır ki, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsinin əsas bazası hər bir ölkənin malik olduğu təbii resurslar balansıdır. Bu resurslar qiymətləndirilərkən nəinki onların mövcud vəziyyəti, həm də yaxın vaxtlarda texniki – texnoloji irəliləyişlərin təsiri altında dövrüyyə daxil edilə bilən resurslar, habelə onlardan səmərəli istifadə imkanları nəzərə alınaraq qiymətləndirilməlidir. Bir çox ölkələrin tarixi təcrübəsi onu da göstərir ki, bəzən resursların kifayət qədər olması iqtisadi inkişaf dinamikasına və xalqın həyat səviyyəsinə neqativ təsir göstərə bilər. Başqa sözlə, «Holland sindromunun» baş verməməsi üçün iqtisadi inkişafın çox vektorlu (istiqamətli) inkişafına çalışmaq, təbii resursların reallaşdırılmasında əldə olunan gəlirlərin milli iqtisadiyyatın davamlı və dinamik inkişafının təmin edilməsinə və bütünlükdə onun rəqabət qabiliyyətinin

yüksəldilməsinə istiqamətlənməsi çox zəruridir. Aydındır ki, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında insan amili müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Çünki, müasir dövrdə davamlı insan inkişafını təmin etmədən iqtisadi və sosial inkişafın vəhdətinə nail olmadan yeni biliklərə, informasiyaya malik intellektual potensial formalaşdırmadan, sadəcə olaraq milli iqtisadiyyatın davamlı və dinamik inkişafına nail olmaq mümkün deyildir. Bütünlükdə milli iqtisadiyyatın davamlılığının təmin edilməsinin amillər üzrə təhlili göstərir ki, o ölkələr bu sahədə kifayət qədər uğurlar qazanırlar ki, onların bu sahədə siyasəti çevik, dəyişən tələbə və şəraitə uyğunlaşmaq qabiliyyətinə malikdir.

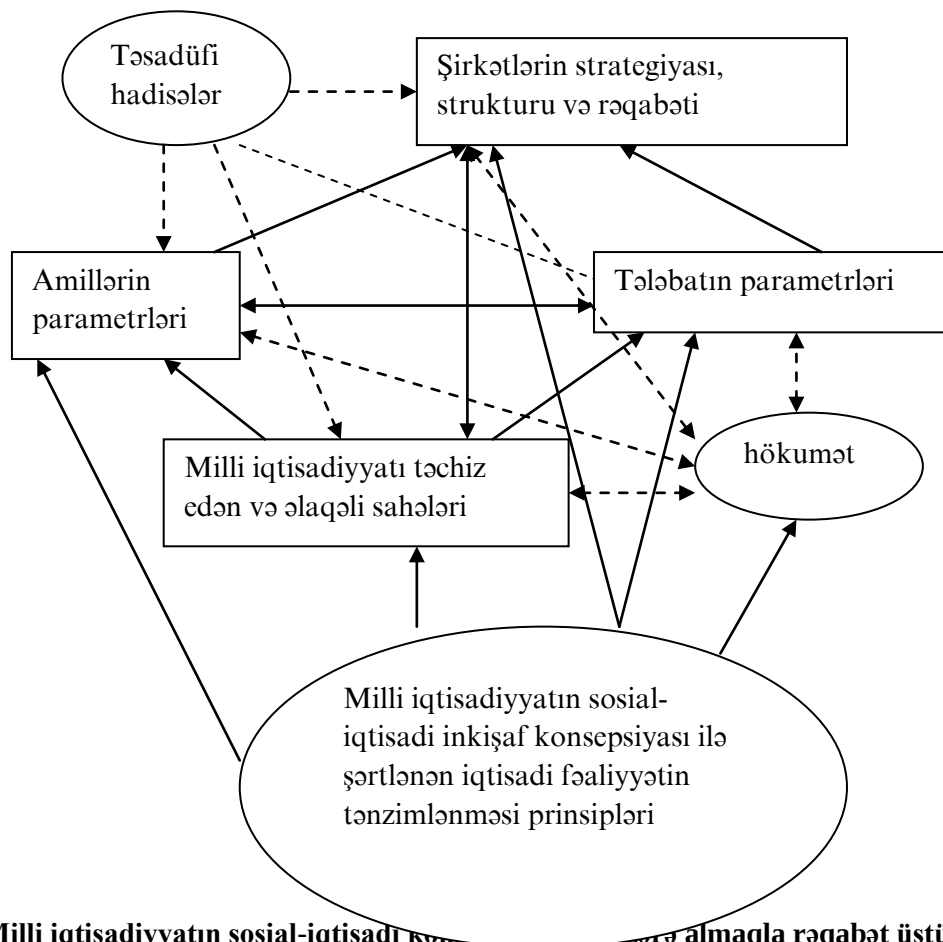
Milli iqtisadiyyatın rəqabət üstünlüyünün formalaşmasında hökumətin obyektiv və subyektiv amillərin rolunun nəzərə alması zərurətini M.Porter xüsusi qeyd edir. Məsələn, dünya maliyyə bazarında başverən proseslər, resurslara qiymətin səviyyəsinin kəskin dəyişməsi, makroiqtisadi və siyasi sabitliyin mövcudluğu və ya pozulması onun səviyyəsinə güclü təsir göstərir. Eyni zamanda təcrübə göstərir ki, milli rəqabət üstünlüyünü formalaşdırmaq məqsədi ilə dövlət «milli rombun» determinantlarına bu və ya digər istiqamətdə təsir göstərə bilər. Həmin vasitələrə pul – kredit, vergi, gömrük, antiinhisar siyasəti və s. aid edilə bilər. Lakin, burada bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, həmin vasitələr düzgün iqtisadi siyasət vasitəsilə formalaşdırıla, inkişaf etdirilə bilər və yaxud əksinə zəiflədə bilər.

Son illərdə milli rəqabət qabiliyyətinə dair çox geniş yayılmış müasir konsepsiya formalaşır. İqtisadiyyatın qloballaşdığı bir dövrdə dövlətlər öz iqtisadi siyasətində rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi məsələsini əməli fəaliyyətində nəzərə almağa çalışırlar. Bu məqsədlə 1985 – ci ildə ABŞ – da məhz rəqabət məsələləri ilə bağlı prezident yanında Komissiya yaradılmış və daha sonra 1986 – cı ildə isə Rəqabət qabiliyyətliyi siyasəti üzrə Şura yaradılmışdır. Bu cür komissiyalar yaratmaq məqsədi ilə Avropa Şurasına üzv ölkələr 2001 – ci ildə Lissabon bəyannaməsini qəbul etdilər. Bəyannamənin əsas məqsədi bundan ibarətdir: «2001 – ci ildən başlayaraq Avropa Şurası dünyada böyük sayda daha keyfiyyətli iş yerlərinin və daha yüksək səviyyəli sosial birliyin yaradılmasına

qadir olan, iqtisadi biliklərə əsaslandırılmış və ən rəqabət qabiliyyətli ölkələrin inkişaf təcrübəsi öyrənilib geniş yayılmalıdır.

2003 – cü ildə BMT – nin inkişaf və ticarət üzrə konfransında qəbul olunmuş məruzəsində göstərilir ki, xüsusi şirkətlər baxımından onların əmtəələrin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin hansı üsullarla iqtisadi məhsuldarlığın artırılması və yaxud əmək haqqının aşağı salınması, valyutanın devalvasiyası hesabına əldə olunması böyük əhəmiyyətə malik deyildir.

Məlumdur ki, beynəlxalq reytinglərdə transformasiya dövrünü yaşayan Azərbaycan rəqabət qabiliyyətliliyinə görə ənənəvi olaraq inkişaf etməkdə olan ölkələr qrupuna aid edilir. Adətən keçid iqtisadiyyatına malik olan belə ölkələr yüksək siyasi və iqtisadi qeyri – sabitlik, əlverişsiz investisiya mühiti, eləcə də təsərrüfat fəaliyyəti üçün çox böyük risklərlə xarakterizə olunurlar.

Şəkil Milli iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası ilə şərtlənən iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi prinsipləri

Faktiki materialların təhlili göstərir ki, Azərbaycanda keçidin ilkin mərhələsində həyata keçirilən uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində 2003-2007-ci illərdə o beynəlxalq miqyasda dinamik və uğurla inkişaf edən ölkələr sırasına daxil olub və müvafiq olaraq ayrı-ayrı beynəlxalq təşkilatların müəyyənləşdirdiyi reytinglərində öz mövqeyini xeyli möhkəmləndirmişdir. Göstərmək kifayətdir ki, 2003-2008-ci illərdə Azərbaycanda ÜDM 2,6 dəfə artmışdır ki, bu da dünyada ən yüksək göstəricilərdən biridir. Ölkənin maliyyə imkanlarının artması nəticəsində ümumi investisiyaların quruluşunda daxili mənbələrin xüsusi çəkisi xeyli artmışdır. Belə ki 2003-cü ildə ümumi investisiya qoyuluşunda xarici və daxili maliyyə mənbələrinin nisbəti 70/30 olduğu halda 2008-ci ildə bu rəqəm 40/60 – a nisbəti kimi olmuşdur.

Azərbaycanın Milli iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin dünya standartlarına tam uyğun olması üçün hələ bu istiqamətdə çox işlər görmək lazımdır. Bu baxımdan Milli iqtisadiyyatı formalaşdırarkən onun rəqabət qabiliyyətliliyini artırmağı dövlətin iqtisadi siyasətinin əsasında qoymalıdır. Ölkənin iqtisadiyyatının rəqabət üstünlüyü öz növbəsində mövcud elmi – texniki, istehsal, təşkilati – idarəetmə, sosial – mədəni, mənəvi potensialla və onlardan istifadənin səviyyəsi ilə şərtlənir. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi onun formalaşmasının, təhlükəsizliyinin, son nəticədə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin, başqa sözlə, Milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında mühüm rol oynayan insan amilinin inkişafının mühüm şərti kimi çıxış edir.

Beləliklə, Dünya İqtisadi Forumunun hazırladığı hesabatlarda da Azərbaycandakı iqtisadi inkişaf öz əksini tapıb. Rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması indeksi rəqabət qabiliyyətliliyində orta müddətli perspektivdə yüksək sürət əldə etməyə imkan verən iqtisadi siyasət və institutları cəmləşdirir.

Rəqabət qabiliyyətliliyinin cari indeksi isə mikroiqtisadi institutların göstəricilər modelini, bazar quruluşunu və hazırkı vəziyyətdə rifahın yüksək səviyyəsini təmin edən iqtisadi siyasətdə istifadə edilir. Azərbaycan dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası dərinləşdikcə Milli iqtisadiyyatın rəqabət

qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi meydana yeni problemlər çıxarır. Bu baxımdan ölkəmizin UTT –yə üzvlüyü ilə əlaqədar danışıqlar prosesində, göstərilən problemlərin həllinin zəruriliyi əsas gətirilməklə, digər ölkələrlə müqayisədə daha ağır şəraitdə üzlük prosesinə qoşulduğumuzun nəzərə alınmasına nail olmaq olduqca vacibdir. Əks təqdirdə, indiyə kimi dövlətin maliyyə ehtiyatlarının məhdudluğu ucbatından yetərinə himayə olunmayan və investisiya qıtlığı səbəbindən texniki və texnoloji cəhətdən yeniləşməsinin ləngidiyinə görə hazırda rəqabət qabiliyyəti aşağı olan, lakin cari və potensial müqayisəli üstünlüyə malik olan istehsal sahələrinin inkişaf perspektivlərini zəiflətməmiş olarıq.

Bu məqsədlə, hazırda aşağıdakı istiqamətlərdə işlərin gücləndirilməsi tələb olunur:

- Milli iqtisadiyyatın ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğu üstünlükləri, iqtisadi potensialının mövcud vəziyyəti və daxili tələbatı nəzərə alınmaqla mütərəqqi strukturunun formalaşdırılmasının başa çatdırılması;

- Sosial – iqtisadi, texniki – istehsal, elmi – texniki və ekoloji sahələrdə beynəlxalq standartlara nail olunması;

- Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və buna mütənasib şəkildə daxili bazarın xarici rəqabətə açılması, o cümlədən daxili və dünya bazar qiymətlərinin uyğunluğunun təmin olunması;

- Milli valyutanın dönrəliliyinin təmin olunması;

- Ölkədə investisiya mühitinin daha əlverişli vəziyyətə gətirilməsi, başqa sözlə, Milli iqtisadiyyatın investisiya cəlbəediciliyinin artırılması;

- Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin və Milli mənafeələrinin təmin olunması;

- Milli iqtisadiyyatın strateji vacib müəssisə və sahələrinin saxlanılması haqqında UTT ilə razılaşma proteksionist siyasətin işlənilib hazırlanması və reallaşması;

- ÜTT daxilolma təşəbbüskeşliyi ilə, məşğulluğun səviyyəsinin potensial azalması ilə şərtlənən itkilərin kompensasiyası ilə əlaqədar olan xərclərin, komplektləşdirici məmulatlar, yarımfabrikatlar və ümumsənaye təyinatlı məmulatlar üzrə səmərəli kooperasiyasının inkişafı hesabına istehsal xərclərinin

azaldılması üçün şəraitin yaradılması məqsədi ilə kiçik biznesə himayədarlığın gücləndirilməsi çox zəruridir.

Bir sözlə ÜTT –yə üzvlükdən yetərincə faydalanmaq üçün islahatlar dərinləşdirilməklə dünya bazarında kəskinləşən rəqabət şəraitində Milli iqtisadiyyatın inkişafının davamlılığını təmin edə bilən zəmin hazırlanmalıdır. ÜTT –yə üzvlük məqsəd kimi deyil, Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli inteqrasiya olunması üzrə aparılan işlərin yalnız mərhələlərindən biri kimi çıxış etməlidir.

3.2. Qloballaşma və qlobal maliyyə böhranı şəraitində milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyası

Dünya təcrübəsi birmənalı göstərir ki, transformasiya şəraitində milli iqtisadiyyatın davamlı inkişaf modelinə keçidinin çox mühüm şərti bu mərhələdə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin qloballaşma şəraitində dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslərə nə dərəcədə uyğunluğunlaşmasından, milli iqtisadiyyatın fəaliyyətində bazar və dövlət müdaxiləsinin optimal nisbətinin müəyyənləşdirilməsindən, habelə bu siyasətin bazar subyektlərinin maraqlarının reallaşdırılmasına nə dərəcədə cavab verməsindən birbaşa asılı olur. Eyni zamanda son illərdə Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın fəaliyyətinin sistemli təhlili və dəyərləndirilməsi göstərir ki, səmərəli fəaliyyət göstərən bazar mexanizmini və dövlət infrastrukturunu formalaşdırmadan sırf liberal prinsiplər əsasında iqtisadiyyatın davamlı inkişaf baxımından keyfiyyətə yenidən qurulması əslində mümkün olmur. Bu baxımdan son illərdə Azərbaycanda iqtisadi artımın sürəti və dinamikası sahəsində əldə olunan makroiqtisadi parametrlər yaradılan potensial artıq bu gün ölkəmizin davamlı inkişafa keçidini təmin etmək üçün yaxın gələcək üçün işlənib hazırlanan iqtisadi strategiyanın başlıca məqsədinə çevrilmişdir. Bunu artıq, artıq 2008-2011-ci illər üçün qəbul edilmiş iqtisadi inkişaf strategiyasının xarakterində aydın görmək olar. Tədqiqatın ilkin bölmələrində qeyd olunduğu kimi, bəzi iqtisadçılar davamlı inkişafı uzun müddətə iqtisadiyyatın “nisbətən daimi” sürətlə artımı kimi şərh edirlər. Əslində, davamlı inkişafın bu cür başa

düşülməsi onun mahiyyətinin təhrif edilməsi kimi qiymətləndirilməlidir. Belə ki, davamlı inkişaf daha geniş bir anlayış olmaqla iqtisadi artımın tarazlığını, iqtisadi, iqtisadi, sosial, ekoloji və s. amilləri nəzərə alaraq onun gələcək inkişafa yaratdığı zəmin baxımından qiymətləndirilməsini tələb edir. Davamlı inkişafın təmin edilməsi digər amillərlə yanaşı həlledici dərəcədə milli iqtisadi sistemin çevikliyindən, başqa sözlə onun dəyişən, daxili və xarici şəraitə və tələbatlara nə dərəcədə tez uyğunlaşması qabiliyyətini də nəzərdə tutur. Aydındır ki, qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyatın davamlılığının təmin edilməsi və möhkəmləndirilməsinin ilkin əsasını iqtisadi inkişafın innovasion əsaslarının yaradılması təşkil edir. Bütün bunlar öz növbəsində transformasiya şəraitində milli iqtisadiyyatın davamlı və dinamik inkişafının təmin edilməsi ilə bağlı müvafiq iqtisadi siyasətinin işlənilib hazırlanmasını və obyektiv zərurətə çevirir. Belə ki, dövlət xərcləri, vergiqoymanın səviyyəsi, vergiqoymanın, inflyasiyanın səviyyəsi, dövlət institutlarının keyfiyyəti ilə bağlı ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasəti bütünlükdə iqtisadi inkişafın xarakteri və dinamikasını özündə əks etdirir. Əlbəttə, bu zaman davamlı inkişafın təmin edilməsinin dövlət mexanizmi ilə yanaşı müvafiq bazar sisteminin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Davamlı inkişaf strategiyası formalaşdırılarkən milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafına təsir edən daxili və xarici amillər iqtisadi mühitin davamlı inkişaf prizmasından dəyərləndirilməsini, ilk növbədə onların strukturunun müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Bir qayda olaraq, ölkə daxili amillərə: iqtisadi mühit, sosial mühit, təbii mühit aid edilə bilər.

Xarici iqtisadi mühit isə o adətən dünya bazarlarında xammal, kapital və digər istehsal amillərinin konyukturası, habelə ölkənin dünya standartları prizmasından inkişaf səviyyəsi, milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının miqyası və səmərəlilik dərəcəsinə uyğunluğu dəyərləndirilir. Xarici sosial mühitə hər şeydən əvvəl qlobal sosial problemlər, xarici təbii mühitə isə qlobal texnogen təbii fəlakətləri və s. aid edilir. Davamlı inkişafın təmin edilməsi baxımından yuxarıda qeyd etdiyimiz amillərin təsnifləşdirilməsi əslində bir növ şərti xarakter daşıyır. Belə ki, real iqtisadi proseslər gedişində həmin amillərin iqtisadi inkişafa

təsiri külli miqdarda obyektiv və subyektiv amillərin təzyiqi altında bu və ya digər istiqamətdə dəyişə bilər. Odur ki, həmin amillərin davamlı inkişafa təsiri onların yaranması və reallaşdırılması mümkünlüyünü hər bir konkret halda dəyərləndirilməsi daha məqsədəuyğundur. Məlumdur ki, bu sahədə dövlətin iqtisadi siyasəti davamlı inkişafın dövlət tənzimlənməsi əməli olaraq sosial-iqtisadi, siyasi, ekoloji siyasəti vasitəsi ilə reallaşdırılır. Həm də bu zaman davamlı inkişafın dövlət tənzimlənməsinin, daxili, xarici, investisiya, maliyyə, sənaye, innovasiya siyasətləri ilə qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda dəyərləndirilməsi çox zəruridir. Onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, transformasiya şəraitində milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və nəticədə davamlı inkişafa keçid üçün zəminin yaradılması ilə bağlı həyata keçirilən iqtisadi siyasətin xarakterinə və habelə iqtisadi dinamikaya bu mərhələdə ölkədə həyata keçirilən sabitləşmə və regional siyasətin xarakteri və miqyası da güclü təsir göstərir.

Bəzi iqtisadi ədəbiyyatlarda iqtisadi strategiyanın mahiyyəti bəsit izah olunur və onu konkret proqram və məqsədli strateji planlarla qarışdırırlar. Bu baxımdan iqtisadi strategiya ilə bağlı aşağıdakı tədqiqatçıların fikirləri maraq doğurur.

Professor V. Sençaqov yazır: “Strategiya – bu ancaq iqtisadi siyasətin və institutların dəyişmə trayektoriyası deyil, o, eyni zamanda bu iqtisadiyyatın özünün, onun sahə, ərazi, sosial quruluşunun, resurs bazasının inkişafıdır. Son nəticədə bu, makro, mikro və mezo, habelə sosial indikatorların trayektoriyasıdır”.

B. Palteroviç isə yazır: “Strategiya dedikdə, mövcud vəziyyəti arzu olunanla “birləşdirən” iqtisadi siyasətin və institutların trayektoriyasının dəyişməsinə başa düşmək lazımdır”.

Qeyd olunan fikirlərə hörmətlə yanaşaraq onu bildirmək istərdik ki, iqtisadi strategiya dövlətin ümumi iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla hər bir konkret halda ölkənin qarşısında duran strateji vəzifələri səmərəli həll etmək üçün dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin forma, miqyas və prinsiplərini müəyyənləşdirir. Həm də bu zaman iqtisadi siyasət əvvəlcə xarici iqtisadi, institusional, struktur, sosial, innovasiya – investisiya, qiymətin əmələgəlmə,

maliyyə, pul – kredit, regional siyasətlərin nəzəri əsasları, prinsipləri müəyyənləşdirilir və sonra perspektiv dövr üçün iqtisadi strategiya formalaşdırılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, mövcud iqtisadi ədəbiyyatda və əməli təcrübədə uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında milli iqtisadiyyatın inkişafın üç – innersiyalı, ixrac-xammal və innovasiyalı senarisi nəzərdən keçirilir. Bu problemin dərin təhlilinə ehtiyac duymadığımıza görə sadəcə olaraq onu qeyd etmək istədik ki, innersiyalı inkişaf senarisi enerji-xammal kompleksinin saxlanılmasını; ixrac-xammal senarisi ölkənin rəqabət üstünlüklərindən daha tam istifadə olunmasını, irimiqyaslı layihələrin reallaşdırılmasını; innovasiya senarisi isə yüksək və orta yüksək texnoloji üsulların geniş tətbiqini nəzərdə tutur. Bu zaman adətən neft-qaz sektorunun ÜDM-də xüsusi çəkisi aşağı düşür. Bununla yanaşı, V. May belə hesab edirdi ki, bu inkişaf senariləri alternativ inkişaf yolu kimi nəzərdən keçirilməməlidir, onlar əslində ölkə iqtisadiyyatının yeni keyfiyyətə nail olunması ardıcılığıdır. Bu baxımdan, əlverişli inkişaf şəraitində iqtisadi inkişaf inersiyalı senaridən, xammal-ixrac və onun əsasında innovasiyalı inkişaf mexanizmlərinə keçidi təmin edir.

Ayrı-ayrı ölkələrin keçdiyi inkişafı ilə bağlı iqtisadi artım tempinin müşahidəsi göstərir ki, innersiyalı inkişaf senarisində ÜDM-in orta illik artım sürəti 3-3,5%, xammal-ixrac senarisində 5-5,5%, innovasiyalı senaridə 6-6,5% təşkil edir.

Ayındır, xarici-ticarət əlaqələrinin liberallaşdığı müasir dövrdə Azərbaycanın emal sənaye məhsulları vasitəsilə dünya bazarına çıxışının artırılması imkanları hələ ki, mürəkkəb bir problemi olaraq qalır. Çünki, ölkədə istehsal olunan bir çox məhsulların keyfiyyəti, texniki səviyyəsi dünya standartlarına tam cavab vermədiyi, istehsal xərclərinin yüksək olduğundan onların beynəlxalq miqyasda rəqabət qabiliyyətliliyi nisbətən aşağı olur ki, bu da Respublikamızın hazır məhsul hesabına ixracını artırması imkanlarını məhdudlaşdırır.

Təhlil göstərir ki, milli iqtisadi stretegiyanı formalaşdırarkən ən başlıca problem prioritetlərin düzgün seçilməsidir. Bəzi tədqiqatçılar maliyyə xidmətləri

sferasının, digərləri sənayenin və yaxud insan kapitalının inkişafının təmin edilməsini və başqaları turizmin, nəqliyyat kommunikasiyası sferasının üstün inkişafını və s-nin zəruri hesab edirlər. Bir çox hallarda əsas meyar kimi dünya iqtisadiyyatında baş verən mütləq meyllərə uyğunlaşmağı təklif edirlər. Göstərilən istiqamətlərin əhəmiyyətini azaltmadan qeyd etmək istədik ki, zənnimizcə perspektiv imkanları dəyərləndirilərkən əsas meyar ölkəmizdə davamlı inkişaf prizmasından onların ölkəmizin dinamik və tarazlı inkişafını təmin etmək qabiliyyəti əsas götürülməlidir. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, tarazlı inkişafı təmin etmək üçün ölkədə həyata keçirilən maliyyə- büdcə, kredit, vergi siyasəti və inzibati-iqtisadi vasitələr məhz bu məqsədin reallaşdırılmasına xidmət etməlidir. Lakin o da həqiqətdir ki, Azərbaycanda xammal-ixrac yönümlü inkişafının imkanlarını nəzərə almadan ancaq innovasiyalı inkişafa tam istiqamət götürülməsi iqtisadi inkişafda qeyri-tarazlığa səbəb ola bilər. Belə ki, mövcud reallıqları nəzərə alaraq respublikamızda iqtisadi inkişafın bütün imkanlarını uzlaşdırmaqla dinamik inkişafa nail olmaq mümkündür. Dünya təcrübəsi göstərir ki, bu zaman iqtisadiyyatda mövcud olan ziddiyyətləri qiymətləndirilməsi çox zərurdir.

XXI əsrin əvvəlində çox yüksək iqtisadi yüksəliş, iqtisadi artım probleminin tədqiqinə marağı yenidən kəskin artırdı ki, bu da öz əksini müvafiq iqtisadi strategiyalarda tapmalıdır. Bu zaman qarşıya çıxan əsas problem enerji daşıyıcılarına qiymətin kəskin yüksəldiyi bir şəraitdə iqtisadi artımın keyfiyyətinin təmin edilməsi məsələsi ilə bağlıdır.

Məlumdur ki, 1973-1974, 1979-1981 –ci illərdə beynəlxalq aləmdə enerji daşıyıcılara qiymətin səviyyəsinin bir neçə dəfə yüksəlməsi nəticəsində sonradan iqtisadi artımın sürəti inkişaf etmiş ölkələrdə xeyli aşağı düşmüşdü. Bunları nəzərə alaraq bu gün ölkəmiz elə iqtisadi siyasət reallaşdırılmalıdır ki, əldə olunan yüksək neft gəlirləri elə bir iqtisadi potensiala çevrilsin ki, o perspektivdə ölkəmizin davamlı iqtisadi inkişafına nail olmağa imkan versin.

Bu baxımdan yaxın gələcəkdə respublikamızda emal sənaye sahələrinin sürətli inkişafının təmin edilməsi xüsusi ilə əhəmiyyətlidir. Hesablamalar göstərir

ki, istehsalın daha mürəkkəb tərəqqi amillərinin tətbiqi sayəsində ilkin resursların emalının dərinləşdirilməsi hesabına əlavə dəyəri 5-10 dəfə artırmaq olar.

Təhlil göstərir ki, transformasiya prosesinin ilkin mərhələsində milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında ölkənin beynəlxalq əmtəə, kapital, xidmətlə mübadiləsinin genişlənməsinin başqa sözlə xarici amillər çox müsbət rol oynamışdır. Qeyd etmək istərdik ki, bu gün ixrac amilləri hesabına Azərbaycanda ÜDM-in 2/3 artımını təmin etmişdir.

Qeyd olunanlar bir daha onu təsdiqləyir ki, müasir dövrdə iqtisadiyyat sferasında milli maraqların reallaşdırılmasının prioritetliyi ilk növbədə onun respublikamızda davamlı inkişafın təmin edilməsi ilə şərtlənməlidir. Apardığımız araşdırmalar belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, davamlı inkişafın təmin edilməsi milli iqtisadiyyatın geniş təkrar istehsalın innovasiya əsasında fəaliyyətin həyata keçirilməsini, bütün resurslardan (əmək, təbii, intellektual, maliyyə resursları və s.) ekoloji tarazlığı gözləməklə səmərəli istifadəni və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını və əhalinin həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsini təmin etmək lazımdır. Qloballaşma şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatının açıqlığının artması və xüsusən, onun yaxın vaxtlarda ümumdünya ticarət təşkilatına daxil olmaq meyli davamlı inkişafın təmin edilməsinin strateji problemlərinin həlli ilk növbədə onların iqtisadi təhlükəsizlik prizmasından dəyərləndirilməsini tələb edir. Bu baxımdan iqtisadiyyat sferasında milli maraqların reallaşdırılması hər şeydən əvvəl Azərbaycanda geniş təkrar istehsalın mövcud reallıqlar və dünya iqtisadiyyatında baş verən mütərəqqi meyillər nəzərə alınmaqla iqtisadi inkişafın innovasiya modelinə keçidi təmin etmək üçün zəruri iqtisadi, təşkilati, texniki tədbirlərin həyata keçirilməsini, müvafiq olaraq dövlətin iqtisadi siyasətində aşağıdakıların:

– Azərbaycanda iqtisadiyyat sferasında milli maraqların reallaşdırılmasının çox mühüm istiqaməti ölkədə kiçik, orta və iri sahibkarlığın çuğlaşaraq vahid texniki-texnoloji ardıcılıq sistemində fəaliyyət göstərilməsi ilə bağlı iqtisadi siyasətin formalaşdırılması milli iqtisadiyyatın innovasiya və investisiya fəallığını artırmaq və onların əsasında əsas fondların və istehsal potensialının texniki-

texnoloji səviyyəsini yüksəltmək üçün fəal gömrük, vergi və digər stimullaşdırıcı vasitələrin geniş tətbiq edilməsi;

– Azərbaycanda neft strategiyasının reallaşdırılması nəticəsində formalaşan iqtisadi-təşkilati və texniki potensialın digər sahələrin innovasiya əsasında inkişafını təmin etmək üçün zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsini;

– mümkün qədər ölkəmizin malik olduğu təbii, maddi resursların potensialını və istifadəsini nəzərə alaraq ölkədə beynəlxalq miqyasda rəqabət qabiliyyətli istehsal sahələrinin inkişafına nail olunmasını və s. nəzərə alınmasını tələb edir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, davamlı inkişafın təmin edilməsinin mühüm vasitələrindən biri Azad İqtisadi Zonaların yaradılması və inkişafı ilə bağlıdır. Bu zaman qarşıda duran əsas məsələ azad iqtisadi zonaların fəaliyyətini elə prinsiplər əsasında reallaşdırmaq lazımdır ki, o, respublikada həyata keçirilməsi zəruri olan struktur investisiya siyasətinin prioritetlərini, ixrac yönümlü milli istehsalın inkişafının stimullaşdırılmasını ölkəyə yeni innovasiya texnologiyalarının gətirilməsinə geniş imkanlar açsın.

Son illərdə Respublikamızda sosial-iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün məqsədyönlü və sistemli formalaşdırılan iqtisadi siyasət əsasında müvafiq əsaslı islahatlar həyata keçirilmiş, əməli tədbirlər reallaşdırılmış, bununla da ölkəmizin iqtisadiyyatının potensialından səmərəli və optimal istifadə etməklə perspektivdən davamlı inkişafa keçid üçün kifayət qədər möhkəm və sağlam zəmin və start kapitalı yaradılmışdır. Beləliklə, apardığımız araşdırmalar bizə belə bir qəti qənaətə gəlməyə əsas verir ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz müvafiq proqramların və strategiyanın uğurla reallaşdırılması son nəticədə yaxın gələcəkdə Azərbaycanda davamlı inkişafın təmin edilməsinə imkan verəcəkdir.

NƏTİCƏ

Azərbaycan müstəqil dövlətə çevrildikdən sonra özünün bütün yeraltı, yerüstü və təbii sərvətlərinin və insan potensialının şəriksiz sahibinə çevrildi. Belə bir şəraitdə çağdaş və gələcək nəsillərin maraqları naminə ölkənin malik olduğu bütün resurslardan ətraf mühiti qorumaqla səmərəli istifadə edərək onların hər vahidi hesabına maksimum son nəticə əldə etməklə davamlı inkişafa nail olunması ölkəmizdə yaxın gələcək üçün müəyyənləşdirilən iqtisadi strategiyanın ana xəttini təşkil etməlidir.

Milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi, səmərəliliyi, iqtisadi təzlükəsizliyi və nəhayət onların effektiv qarşılıqlı əlaqə və asılılığının təmin edilməsi son nəticədə Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsinin zəruri şərtidir. Bütün bunlar öz növbəsində mövcud reallıqları nəzərə alaraq Milli iqtisadi inkişafın optimal inkişaf strategiyasının seçilməsini tələb edir. Bu zaman işlənib hazırlanan strateji proqramların reallaşması imkanları müəyyənləşdirilməli, ən başlıcası isə onlar çevik olmaqla davamlı inkişafı təmin etmək üçün vaxtaşırı yeniləşməli və korreksiya edilməlidir.

Hər bir ölkə obyektiv və subyektiv amillərlə şərtlənən iqtisadi davamlılıq potensialına malik olur. Bu potensial özünə aşağıdakıları daxil edir: milli iqtisadiyyatın resurs və ehtiyatlarını; iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyini; təsərrüfatın idarə olunmasının institusional quruluşunu; xarici konyukturanın dəyişməsinə müvafiq reaksiya vermək qabiliyyətini; beynəlxalq maliyyə, siyasi təşkilatlarda iştirakı dərəcəsini və s. Əlbəttə, davamlılıq potensialı ümumən inkişaf ölkənin malik olduğu mütləq üstünlüklərlə müəyyənləşsə də düzgün, optimal, çevik iqtisadi siyasət, və onun reallaşdırılması prosesində qlobal, regional, milli maraqları uzlaşdırmaq cari və perspektiv məqsədləri həllinin optimal mərhələləyinin gözləməklə onun imkanlarını artırmaq olar. Bu baxımdan transformasiya şəraitində mövcud imkanlar daxilində hərəkətə gətirilə bilən potensial resursların elə bölgüsü optimal hesab edilməlidir ki, onlar bir tərəfdən cəmiyyətin bu günki sosial-iqtisadi tələbatını yaxşı ödəməyə imkan versin, digər

tərəfdən isə bu tələbatların perspektivdə daha yaxşı ödənilməsinin maddi əsaslarını aradan qaldırməsın.

Davamlı inkişafın qiymətləndirilməsi ilk növbədə onun müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Davamlı inkişafın meyarları hər şeydən əvvəl özündə iqtisadi, sosial və ekoloji problemlərin vəhdət halında həllinə və inkişafına əsaslanmalıdır. Həm də bu zaman elə bir inkişaf tipi davamlı bir inkişaf kimi başa düşməlidir ki, o, dəyişən şəraitə və tələbata daha effektiv uyğunlaşmaq qabiliyyətinə malik olsun. İqtisadi ədəbiyyatda davamlı inkişafın indikatorları xarakterinə görə iqtisadi, sosial, ekoloji, institusional qruplara bölünür.

Hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatının potensialı, təkrar istehsal şərtləri, resurslar balansı, onlardan istifadə dərəcəsi, habelə beynəlxalq miqyasda onların reallaşdırılması mümkünlüyü istehsal olunan əmtəə və xidmətlərin dünya standartlarına nə dərəcədə cavab verməsindən, başqa sözlə onun rəqabət qabiliyyətindən çox asılı olur. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi dedikdə, onun sahələrinin və firmalarının rəqibi üstələmək qabiliyyəti və beynəlxalq bazarlarda möhkəmlənmək dərəcəsi başa düşülür. Bu baxımdan milli rəqabət qabiliyyətinin öyrənilməsi bu və ya digər ölkədə rəqabət üstünlüklərinin nə qədər zəif və ya güclü olmasını xarakterizə etməyə imkan verir. Rəqabət qabiliyyətliliyi isə milli iqtisadiyyatın rəqabət mübarizəsinə olan qabiliyyətini və potensialını ifadə edir.

Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyini qiymətləndirmək üçün informasiya texnologiyalarından istifadənin dərəcəsi, iqtisadi artımda investisiya innovasiya amillərinin xüsusi çəkisi və bütünlükdə səmərəlilik göstəriciləri nəzərə alınaraq qiymətləndirməyə cəhdlər edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, keçid dövrünü yaşayn ölkələrdə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini dəyərləndirilərkən kölgəli iqtisadiyyatın xüsusi çəkisi, vergidən yayınmanın dərəcəsi, korrupsiyanın səviyyəsi, əhəlinin gəlirlərinin diferensiallaşma dərəcəsi və s. nəzərə alınmalıdır. Məlumdur ki, bu gün ölkəmiz qloballaşma proseslərinə fəal qoşulur. Belə bir şəraitdə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinə qlobal – xarici amillər güclü təsir göstərir. İqtisadi ədəbiyyatda milli iqtisadiyyatın rəqabət üstünlükləri

qloballaşma şəraitində. Birincisi, əmtəə və kapitallar bazarının liberallaşdırılması ilə xarakterizə olunan daxili iqtisadi, ikincisi, dövlət sərhədlərinin tarif gömrük hədlərinin aradan qaldırılmasına istiqamətlənmiş beynəlxalq aktların müqavilələrin qəbulunu şərtləndirən xarici – iqtisadi proseslər, başqa sözlə siyasi – hüquqi amillər, üçüncüsü, elmi – texniki amillər, dördüncüsü, sosial – mədəni amillər, beşincisi, etno – demokratik amillər və s. nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir.

Fikrimizcə, bu gün Azərbaycanda iqtisadiyyatın açıqlığı dərəcəsi onun rəqabət qabiliyyətliliyi səviyyəsinə bir çox hallarda uyğun gəlmir ki, bu da son nəticədə iqtisadiyyatın xammal təyinatlı inkişafına və daxili istehsalın rəqabət qabiliyyətliliyinin aşağı olmasına səbəb olur. Bu problem Azərbaycanın ümumdünya ticarət təşkilatına daxili ilə bağlı məsələlərin həllində çox dəqiq və ciddi surətdə nəzərə alınmalıdır. Əks təqdirdə bu Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsi məsələlərinə neqativ təsir göstərə bilər.

Milli iqtisadiyyatı formalaşdırarkən onun rəqabət qabiliyyətliliyini artırmasını dövlətin iqtisadi siyasətinin əsasında qoymalıdır. Ölkənin iqtisadiyyatının rəqabət üstünlüyü öz növbəsində mövcud elmi – texniki, istehsal, təşkilati – idarəetmə, sosial – mədəni, mənəvi potensialla və onlardan istifadənin səviyyəsi ilə şərtlənir. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi onun formalaşmasının, təhlükəsizliyinin, son nəticədə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin, başqa sözlə, Milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında mühüm rol oynayan insan amilinin inkişafının mühüm şərti kimi çıxış edir.

ISTIFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Qanun 48 səhifə Bakı 2004
2. Azərbaycan Respublikasında sosial –iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi haqqında 24 noyabr Azərbaycan Respublikası prezident fərmanı. Azərbaycan qəzeti 25 noyabr 2003 – cü il
3. 2004-2008-ci illər və 2013-cü ilə qədər olan dövr üçün Azərbaycan Respublikasının yanacaq-energetika sahəsində kompleks tədbirlər üzrə Dövlət Proqramı
4. «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (11 fevral 2004-cü il) / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2004, №2
5. «Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (12 oktyabr 1992-ci il)
6. Azərbaycan Respublikasında antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (31 may 2005-ci il) /Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2005 №5.
7. Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı (2003-2005-ci illər) Bakı: Qapp-Poliqraf, 2003
8. «2006 - 2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf dövlət proqramının hazırlanması haqqında» Azərbaycan Respublikası prezidentinin Sərəncamı (20 iyun 2005-ci il) / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2005, № 6, Azərbaycan dilində istifadə edilmiş ədəbiyyat:
9. «AR-nın 2008-ci il və gələn 3 il üzrə iqtisadi-sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri», Bakı 2007
10. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin yeni əs r və üçüncü minillik münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciəti. Bakı, İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2001.
11. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, azinteqoyl, 1998
12. Meybullayev M.X. Milli iqtisadi inkişaf modelinin prinsipləri. «Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda beynəlxalq konfransın plenar iclasının materialları. II cild, Bakı 2007
13. S.Səfərov. İlham Əliyev, «Dinamik inkişafın uğurlu gələcəyin təminatçısı», Bakı 2008.
14. Nurəddin Məmmədov, Mənsur Bərxudarov, «İqtisadi təhlükəsizlik» Bakı 2006.
15. Я.Я. Корнау «Дефицит», М.: 1990

16. Ə. Allahverdiyev «Bazar iqtisadiyyatının təşəkkülü prosesində makroiqtisadi dinamik və struktur dəyişikliklərin tənzimlənməsi problemləri», Bakı, 2001
17. Ə.Bayramov «İnhisarizm» Bakı 2002
18. Ə.Bayramov, Quliyev M. «İnteqrativ bağlılıq6 çoxvektorlu yanaşma və səmərəli seçim problemləri» İqtisad elmləri6 nəzəriyyə və praktika jurnalı
19. Ə.Babayev «Milli iqtisadiyyat və milli model» «Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda beynəlxalq konfransın plenar iclasının metarialları, II cild 2007-ci il
20. Hüseynov F. «İqtisadi problemlər: mülahizələr, düşüncələr və nəticələr» Bakı 2006.
21. Т.Гулиев «Парадоксы экономической теории» Баку 2008
22. Т.Гулиев «Экономическая синергетика» Баку 2008
23. Т.Гулиев «Регулирование рыночной экономики» Баку 2001Səmədzadə Z. Dünya iqtisadiyyatı. Çin iqtisadi möcüzəsi. Bakı, 2003
24. Р.Джабиев «Социально-экономического развития за годы независимости» Баку 2008
25. Юзбашев Г.З. «Реструктуризация промышленности Азербайджана» Баку 2003
26. Ə. Mahmudov «Azərbaycan iqtisadiyyatının aktual problemləri» Bakı, 2008
27. Ş.Qafarov «Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma» Bakı 2005
28. Y.A.Kəlbəliyev «Fiskal siyasət və Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi» Bakı 2005
29. Глухов А. «Оценка конкурентоспособности товара и способы ее обеспечения» Маркетинг (1999)
30. Мильгром Д.А. «Оценка конкурентоспособности экономических технологий» Маркетинг в России и за рубежом (1999)
31. Мишин Ю. «Слагаемые конкурентоспособности: Рекомендации по выработке стратегии развития производственных структур» Риск. (1998)
32. Уруков В. «Правовая основа обеспечения конкурентоспособности промышленных предприятий» Хозяйство и право (1999)
33. Фатхутдинов Р. «Конкурентоспособность России и подготовка кадров» Общество и экономика (1998)
34. Яковлев А., Ясин Е. «Конкурентоспособность и модернизация российской экономики» Вопросы экономики №7, 2004 г.
35. Ж. Вальтер «Конкурентоспособность: общий подход (проект)» 2005
36. Əhmədov M.A. «Qloballaşma və Milli iqtisadiyyatın formalaşması», Bakı-2003
37. Məmmədov N., Bərxudarov M. «İqtisadi təhlükəsizlik», Bakı-2006
38. «Ekspert» iqtisadi curnalı, 2007

39. Dünya İqtisadi Forumu, Qlobal Rəqabətə davamlılıq indeksi» 2007-2008
40. Коломиец Л. «Устойчивое развитие: миф или реальность?» М., 1999г.
41. Захаров В. «На пути к устойчивому развитию России» №22 М., 2003
42. Урсул А.Д., Романович А.Л. «Безопасность и устойчивое развитие», 2001
43. Корниенко В.И. «Основы менеджмента устойчивого развития», 2002
44. Урсул А.Д. «Путь в ноосферу. Концепция выживания и устойчивого развития цивилизации», 1998
45. Доклад Конференции Организации Объединенных Наций по окружающей среде и развитию» 1992
46. Бобылев С.Н., Макеев П.А., «Индикаторы устойчивого развития России», 2001
47. Захаров В.М., «На пути к устойчивому Развитию России», №34, 2006
48. Бобылев С.Н., Ксенофонтов М.Ю., перелет Р.А., Петров А.П. «Макроэкономика и окружающая среда» 2004
49. Островский Н.В. «Критерии устойчивого развития: муниципальные аспекты» 2002
50. Устойчивое развитие: наука и практика, 2008
51. Повестка на 21 век. Конференция ООН по охране окружающей среды и развитию, Рио-де-Жанейро, июнь 1992 г. М.1997
52. О.Л.Кузнецов, П.Г.Кузнецов, Б.Е.Большаков Устойчивое развитие: научные основы проектирования в системе периода – общество – человек» Москва, 2002
53. Василенко В.А. «Экология и экономика: проблемы и поиски путей устойчивого развития» Новосибирск, 1995
54. Бобылев С.Н., Гирусов Э.В., перелет Р.А. «Экономика устойчивого развития» М, 2004
55. Azərbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Haqqında Hesabat 2003: Azərbaycanda Gender Münasibətləri: Meyllər və Cəhdlər
56. «Minilliyin İnkişaf Məqsədləri (MIM) Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı» (YAIIDP) Regional Görüşlər 2005, illik hesabat
57. «Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi» Ə.Ələkbərov, Bakı 2007
58. B.P.Azərbaycanda Davamlı İnkişaf haqqında hesabat, 2006
59. www. yap. org. az
60. Qlobal İnsan İnkişafı hesabatı, 2006
61. Minilliyin İnkişafı Proqramı 2015-ci ilə qədər
62. Davamlı insan inkişafının strateji istiqamətləri» S.Hüseynov, Bakı 2003
63. «Стратегия структурного регулирования экономики», Москва 2001

64. «Экономика устойчивого развития» перелет Р.А., Бобилов С.Н., Гирусов Е.В. Москва 2004.
65. Ataşov V.X. Ərzaq təhlükəsizliyinin aktual problemləri, Bakı: Elm, 2005
66. BMT-nin Minilliyin İnkişaf Bəyannaməsi
67. Salahov S.V. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri. Bakı: Nurlar, 2004.
68. Абалкин Л.И. Логика экономического роста. М.: ИЭ РАН, 2002
69. Бабашкина А.М. Государственное регулирование национальной экономики, М.: Финансы и Статистика, 2004
70. Bazar iqtisadiyyatına keçidin müasir vəziyyəti və inkişaf problemləri. Müasir mərhələdə Azərbaycanada yeni iqtisadi sistemə keçidin qanunauyğunluqları və problemləri (kollektiv monoqorafiyası) Bakı, Elm, 1998.
71. Корнаи Я. Устойчивый рост как важнейший приоритет. Вопросы экономики, 1996, №3
72. Корнаи Я. Путь к свободной экономике десять лет спустя. Вопросы экономики, 2000. № 12.
73. Глазьев С. Путь в ХХЫ век: стратегические проблемы и перспективы российской экономики. Российский экономический журнал, 1999, №8
74. Градов Ю. Национальная экономика. Санкт – Петербург, 1997.
75. Рустамбеков Г.Б. национальные экономические интересы. Баку. БГУ, 1998
76. Тодаро М. Экономическое развитие. Киев, 1997
77. Ш.Г.Гаджиев, Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития, Киев 2000, стр. 99 – 101
78. Ш.Г.Гаджиев, Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития, Киев 2000, стр. 99 – 101
79. Г.Юзбашева, Реструктуризация промышленности Азербайджана. г. Баку 2003 г. стр. 5, 36
80. Сакс Д.Ларрен Ф. Макроэкономика. Глобальный подход М. 1996, с. 848
81. Azərbaycan Statistik Göstəriciləri 2008-ci ildə Statistik məcmuənin materialları
82. М.Портер Международная конкуренция М. 1993 с. 416
83. Экономическая и национальная безопасность под. Ред. Е.А.Олейникова. Арсенаков М. Обозреватель, 1998, №5